

Univerza v Ljubljani
Pedagoška fakulteta

Olga Poljšak Škraban

**VLOGA STARŠEV IN INTERAKCIJ V DRUŽINSKEM
SISTEMU PRI OBLIKOVANJU IDENTITETE
ŠTUDENTK SOCIALNE PEDAGOGIKE**

*The role of parents and interactions within the family
system at forming the identity of the female students
of social pedagogy*

Doktorska disertacija

Mentorica: dr. Sonja Žorga, izr. prof.
Somentor: dr. Ludvik Horvat, red. prof.

Ljubljana, 2002

Rada bi se zahvalila vsem, ki so mi pomagali, da sem izvedla raziskavo in zaključila disertacijo.

Brez študentk in njihovih staršev, ki so se prijazno odzvali na vabilo in mi omogočili, da sem z njimi delila njihovo resničnost, raziskave ne bi bilo.

Vsem, ki so razmišljali z menoj, me pri tem podpirali, me kdaj pa kdaj usmerjali in mi pomagali s tehtnimi pripombami ter verjeli v projekt, se iskreno zahvaljujem.

Še posebno bi rada izpostavila mentorico - dr. Sonjo Žorga,izr. prof., ki si je vedno vzela čas zame, somentorja dr. Ludvika Horvata, red. prof., ki je sodeloval pri disertaciji od samega začetka, ter dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič,izr. prof., ki mi je pomagala pri razmišljanjih o družini.

Dr. Bojan Dekleva,izr. prof. in dr. Janez Jerman, doc. sta me potrpežljivo usmerjala pri razreševanju metodoloških vprašanj in statistični obdelavi podatkov, ga. Alenka Markuž Humar pa je lektorirala disertacijo.

Ne nazadnje pa hvala še Alešu, Jušu in Kajetanu za razumevanje in potrpljenje.

KAZALO

POVZETEK	1
ABSTRACT	3
UVOD	5
TEORETIČNI UVOD	7
Družina	7
1. Definicije družine in pomen družine v razvoju otroka	7
2. Družina kot sistem	9
3. Vloge v družini	10
4. Zadovoljevanje potreb posameznika in družine	13
5. Potreba po avtonomiji in povezanosti	16
6. Struktura družine	18
7. Komunikacija v družini	22
8. Ravnanje s čustvi	26
9. Konflikti v družini in ravnanje z njimi	29
10. Ravnanje s spremembami	31
11. Pojmovanja "normalnosti" procesov v družini, funkcionalnosti in kompetentnosti družinskega sistema in tipologije družin	32
12. Medsebojno doživljanje družinskih članov	58
13. Raziskovanje družine	59
Mladostnik v družini	62
Obdobje adolescence	67
1. Različna pojmovanja adolescence	67
2. Razvojne naloge adolescence	70
3. Razmejitve posameznih razvojnih obdobj znotraj adolescence	73
Psihosocialni razvoj in razvoj identitete v otroštvu in adolescenci	75
1. Opredelitev pojmov	75
2. E. Erikson in teorija psihosocialnega razvoja	81
2.1 Psihosocialni razvoj v otroštvu	87

<i>Oralni stadij - obdobje oblikovanja temeljnega zaupanja</i>	87
<i>Analni stadij - obdobje doseganja avtonomije</i>	89
<i>Falični stadij - obdobje izoblikovanja iniciativnosti</i>	90
<i>Stadij latence - obdobje pridobivanja delavnosti</i>	92
2.2 Psihosocialni razvoj v adolescenci- obdobje izgradnje identitete	93
2.3 Psihosocialni razvoj v zgodnji odraslosti	99
<i>Genitalni stadij - obdobje izgradnje zmožnosti doživljanja intimnosti</i>	99
3. J. E. Marcia in teorija identitetnih položajev	100
3.1 Vrste identitetnih položajev	104
<i>Razpršena identiteta</i>	104
<i>Privzeta identiteta</i>	105
<i>Moratorij</i>	106
<i>Zrela identiteta</i>	107
3.2 Razvojne spremembe v doseganju identitetnih položajev	108
3.3 Nekateri novejši prispevki k teoriji identitetnih položajev	114
4. Razvoj identitete pri dekletih	115
<i>Privzeta identiteta</i>	123
<i>Zrela identiteta</i>	124
<i>Moratorij</i>	125
<i>Razpršena identiteta</i>	126
5. Psihosocialni okvir postadolescence in študentska leta	128
6. Pojmovanja identitete v pozni moderni	132
Psihosocialni razvoj v odraslosti	135
1. Srednja leta - obdobje generativnosti	135
2. Leta staranja - obdobje integracije osebnosti	137
3. Razvoj identitete očeta	138
OPREDELITEV PROBLEMA IN CILJEV RAZISKAVE	143
HIPOTEZE RAZISKOVANJA	148
METODA	149
Postopek	149
Vzorec oseb	150
1. Vzorec za umerjanje nekaterih merskih pripomočkov (vzorec A)	150
2. Osnovni vzorec (vzorec B)	153

Uporabljeni pripomočki	158
1. Zajem demografskih podatkov	158
2. Vprašalnik o družini - VOD	158
3. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - WR	160
4. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - OP	162
5. Vprašalnik identitetnih položajev - EOMEIS-2	163
6. Eysenckov osebnostni vprašalnik - EPQ	166
Spremenljivke	167
1. Odvisne spremenljivke	167
2. Neodvisne spremenljivke	175
Uporabljene statistične metode	176
Umerjanje merskih pripomočkov	181
1. Vprašalnik o družini - VOD	181
2. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - WR	189
3. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - OP	196
4. Vprašalnik identitetnih položajev - EOMEIS-2	198
REZULTATI IN DISKUSIJA	205
1. Razlike v doživljanju družinskih interakcij med posameznimi člani družine, ki se nanašajo na pomembne kvalitete starševstva	205
1.1 Zaskrbljenost staršev glede hčerke	206
1.2 Sposobnost staršev, da prepoznajo čustvene potrebe svoje hčerke	207
1.3 Sposobnost staršev, da zadovoljijo čustvene potrebe svoje hčerke	208
1.4 Medsebojna bližina hčerke in staršev	209
1.5 Oviranje samostojnosti hčerke s strani staršev	211
1.6 Zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja	212
1.7 Povzetek	213
2. Razlike v doživljanju med posameznimi člani družine, ki se nanašajo na interakcije v družinskem sistemu	215
2.1 Struktura družine	215
2.2 Komunikacija v družini	218
2.3 Ravnanje s čustvi v družini	221
2.4 Povzetek	223
3. Analiza zaznavanja razlik med člani družine, ko upoštevamo družino kot enoto	224
4. Zaznavanje kompetentnosti družinskih interakcij	226

5. Stopnja psihosocialnega razvoja članov družine in identitetni položaji mladostnice	229
6. Zaznavanje kompetentnosti družinskih interakcij in povezave s stopnjo psihosocialnega razvoja članov družine in z zrelostjo identitetnih položajev hčerke - mladostnice	236
7. Napovedovanje stopnje psihosocialnega razvoja in identitetnih položajev mladostnice	239
8. Povzetek empiričnih rezultatov in odgovorov na postavljene hipoteze	245
9. Interpretacija in primerjava dobljenih empiričnih rezultatov z izsledki nekaterih drugih raziskav	252
ZAKLJUČEK	263
UPORABLJENA LITERATURA	267
PRILOGE	277
Priloga 1a - Vprašalnik o družini (mladostnica)	279
Priloga 1b - Vprašalnik o družini (mati)	285
Priloga 1c - Vprašalnik o družini (oče)	289
Priloga 2 - Tabela 1, 2	293
Priloga 3 – Dendrogram	295

TEORETIČNI UVOD

DRUŽINA

1. Definicije družine in pomen družine v razvoju otroka

Ljudje se rodimo v družino. Najosnovnejše potrebe po hrani, zaščiti in učenju zadovoljimo v družini. Prvi odnosi, prva skupina, prva izkušnja bivanja se dogodi z družino in z njeno pomočjo. Preživimo le tako, da pripadamo socialnemu sistemu. Berger in Luckmann (1980, po Čačinovič Vogrinčič, 1992, s. 15) navajata: "Družinska skupina je tako prvi socialni sistem, v katerem otrok živi in ki s svojimi značilnostmi vpliva na osebnost otroka v vseh fazah njegovega razvoja. Starši so pomembni drugi, ki določajo svet, ki ga mora otrok internalizirati; otrok si pomembnih drugih ne more izbrati; otrok mora internalizirati svet, ki ga pomembni drugi določajo zanj." Ločevanje vlog in stališč od pomembnih drugih in njihova generalizacija v norme in vrednote je za otroka odločilen korak, saj se tako utrdi njegova identiteta kot člana družbe (Čačinovič Vogrinčič, 1990).

Minuchin (1974) pravi, da je funkcija družine v zadovoljevanju notranjih - psihosocialnih potreb članov družine ter v prilagajanju na kulturo in spremembe v zunanjem svetu.

Tudi Tomorijska (1994) poudarja pomen družine v razvoju otroka. Meni, da se vse, kar je za otroštvo res bistvenega, zgodi v družini. Izkušnje, ki jih pri tem otrok dobi, ga odločilno usmerjajo in določajo njegove motive še takrat, ko v bivanjskem smislu od nje ni več odvisen. Družina ni pomembna le za otroka v njegovem razvojnem obdobju. Svojo družino

nosi v sebi vsakdo - ne glede na starost, obdobje zrelosti in življenjske razmere. V njem ostaja v obliki sporočil, ki jih je dobival o sebi in svetu tudi v obdobju, ki je že davno minilo. Po teh sporočilih uravnava svoje življenje - ob izkušnjah, ki jih zbira in ga oblikujejo - tudi zunaj družinskega sveta. Ta sporočila so imela zanj hkrati bivanjski, čustveni in vrednostni pomen.

Socialno-psihološke definicije družine kot male skupine družino opredeljujejo kot sistem interakcij in komunikacij, ki izpostavljajo notranjo psihološko stvarnost družine. Nastran Uletova (2000, s. 28) opredeljuje socialne interakcije kot "sklop kompleksnih izmenjav različnih medsebojnih dejanj in vplivov posameznikov, v katerih posamezniki oblikujejo tudi svojo samopodobo (identiteto) in koncept sebe (self)". Čačinovič Vogrinčičeva (1992, s. 105) na osnovi socialne interakcije izpeljuje naslednjo definicijo družine: "Družino tvorijo dva ali več posameznikov, ki so v interakciji, imajo skupne motive in cilje; povezujejo jih skupna pravila, norme in vrednote; odnose v njej odraža in določa relativno trajna struktura statusov in vlog; v družini se oblikujeta zanj značilna struktura moči in način vodenja; izoblikuje se relativno trajna mreža komunikacij ter statusov in vlog posameznih družinskih članov v njej; diferencirajo se vloge glede na delitev dela; razločijo se čustveni odnosi med člani."

Lidz (1963, po Čačinovič Vogrinčič, 1992, s. 106) opisuje družino kot malo skupino in pravi: "Vedenje enega člana se tako kot v vsaki skupini odraža na vedenju vseh drugih članov; člani skupine morajo izdelati recipročne vloge, da ne bi prišlo do konfliktov. Skupina kot celota zahteva lojalnost članov; skupina zahteva, da imajo njene potrebe določeno prednost pred osebnimi željami. Skupina zahteva enotnost ciljev. Male skupine, tudi triade, kažejo tendence k temu, da razpadejo v diade, ki tretjo osebo izključujejo iz pomembnih transakcij in tako grozijo skupini z razpadom. Da bi obvladala tendence razbijanja, potrebuje sleherna skupina strukturo, pravila, vodenje. Splošni pogoji za obstoj skupine

imajo v družini zaradi izredno tesnih pogojev sožitja in vzajemne odvisnosti veliko moč.”

Petzold (1996, s. 39) družino zaradi velikih sprememb ohlapneje definira “kot posebno socialno skupino, za katero je značilna intimnost in medgeneracijski odnosi.”

Razvojni cikel družine je naravni kontekstualni okvir, znotraj katerega se ljudje razvijamo in si izgrajujemo identiteto.

2. Družina kot sistem

V raziskovanju družine se bomo pridružili tistim teoretičnim konceptom, ki izhajajo iz systemske paradigme in poudarjajo pomen razumevanja razvoja otroka znotraj konteksta družinskih odnosov.

Teorija sistema sloni na konceptu **entropije**, kompleksnem pojmu, ki se nanaša na organizacijo in prisotnost energije v sistemu. V zaprtem sistemu, v katerega ne prodre energija od zunaj, postaja sistem entropičen. V takem svetu ni mogoč razvoj, prav nasprotno, sistem razpada. Življenje je možno le v odprtem sistemu. Celo celica je odprt sistem, ki sprejema energijo od zunaj in jo uporablja za razvoj in vzdrževanje strukture in fleksibilnosti.

Za žive organizme sta značilni struktura in fleksibilnost.

Glede na te značilnosti lahko klasificiramo kontinuum, ki se razteza od kaosa, preko rigidnosti v različnih stopnjah, do največje fleksibilnosti, ki vodi do evolucije strukture. Ta morda malo poenostavljen opis značilnosti odprtega sistema lahko vidimo in opazujemo v družinskem sistemu.

V terapevtskih in raziskovalnih konceptih, ki pojmujejo družino kot sistem, se koncepti **feedbacka** obravnavajo kot najbolj uporabno “orodje” za razumevanje narave in smisla komunikacij in interakcij v družini (Čačinovič Vogrinčič, 1998). Številni avtorji (npr. Kantor in Lehr, 1976;

Skygger, 1982; Beavers, 1976) utemeljujejo razlago delovanja družine na konceptih feedbacka in homeostaze. Če je družina opredeljena kot socialni sistem, ki je organizacijsko kompleksen, odprt, prilagodljiv in informacijski, potem je feedback ključni koncept njenega delovanja. K cilju usmerjeni socialni sistem potrebuje nenehne informacije o tem, kaj se v posameznih delih dogaja, da se lahko prilagodi spremembi - tudi tako, da se spreminjanje zavre. Gre za **homeostazo**, ki jo je J. Haley (1962, po Čačinovič Vogrinčič, 1998, s. 143) formuliral na naslednji način: "Če organizem nakaže spremembo v odnosu do drugega organizma, bo drugi deloval na prvega tako, da bo skušal modificirati ali zmanjšati spremembo." Koncept homeostaze v družini pomeni, da družinski sistem deluje tako, da ohranja stanje oziroma vedno znova vzpostavlja ravnotežje.

Po sistemski teoriji potrebuje vsak socialni sistem za preživetje dva mehanizma feedbacka - tako imenovani negativni feedback in tako imenovani pozitivni feedback. Negativni vzdržuje stabilnost in stalnost sistema - homeostazo. Pozitivni feedback pa vodi v spremenljivost, prilagodljivost.

Sistemi, ki hočejo preživeti, se morajo prilagoditi, biti morajo sposobni pozitivnega feedbacka, to pomeni, da so sposobni sprememb v strukturi, organizaciji in vrednotah. Tak sistem je odprt navzven in navznoter; sposoben je samoodločanja. Vendar mora biti hkrati tudi sposoben ohranjati ravnotežje. Torej naj bi bila v družini oba mehanizma v ravnotežju.

3. Vloge v družini

Vlogo vsakega člana družine določajo hkrati mnogi splošni in osebni dejavniki. Nastran Uletova (2000, s. 378) navaja, da se "socialna vloga gradi na napetosti med tem, kar posameznik igra navzven, in tistim, kar

ob tem sam misli in doživlja.” Predpostavlja se, da vsak posameznik v neki vlogi nekoliko ponotranji pričakovanja in norme delovanja, ki jih vsebuje ustrezni socialni položaj. Posamezniki drug drugemu naznačujejo pričakovanja, norme, vedenjske vzorce, pa tudi subjektivni odnos do vlog. Zato se socialna vloga ne sprejema kot dejstvo in norma, temveč se gradi v soglasju z vlogami drugih ljudi. Drug drugemu in samim sebi konstituiramo socialne vloge. Prav v tem interakcijskem značaju socialnih vlog se kaže tudi njihov pomen za subjektivnost posameznika: ta se prepozna kot oseba v vlogi. Kar je za doživljanje družinske vloge še posebno pomembno. Doživljanje in zadovoljstvo z vlogo matere ali očeta pomembno oblikuje odnos in ravnanje z otroki.

Tomorijeva (1994) navaja, da poleg spola in razvojnega obdobja določajo družinsko vlogo tudi osebnostne značilnosti in potrebe vsakega posameznika. Vsak član družine ima svojo vlogo. To mnogo bolj kot njegovo “uradno” mesto v družini (mesto matere, očeta, hčere ipd.) določajo odnosi, v katerih je z drugimi člani družine. Tako pojma materine in očetove vloge ni mogoče opisati brez vključevanja otrok in obratno. Vse vloge, ki jih nekdo v družini prevzema, sestavljajo njegovo samopodobo.

Richter (1971, po Čačinovič Vogrinčič, 1998, s. 39) uporablja koncept vloge kot osrednji koncept, skozi katerega se eksplicirajo družinski odnosi, in vlogo definira kot “celokupnost zavestnih in nezavednih pričakovanj staršev v odnosu do otroka (oziroma partnerja)”.

Na ravni interakcije lahko razčlenimo proces prevzemanja vloge na percepcijo vloge, pričakovanje v vlogi in aktiviranje oziroma igranje vloge. “Biti v vlogi na ravni interakcije pomeni percepirati oziroma zaznati lastno vlogo in recipročno vlogo, formirati pričakovanja o lastni in recipročni vlogi - ter manifestno odigrati vlogo” (prav tam, s. 161). Gre za proces, ki se odvija znotraj določenih družbenih norm in je z njimi povezan. Zaznave in pričakovanja se subjektivno interpretirajo. Logika te

subjektivnosti je neskladje med posameznikovimi in družbenimi potrebami.

Povezanost posameznika z določenimi vlogami daje posamezniku neke vrste identiteto v vlogi (vlogah). Identiteta v vlogi predstavlja posameznikove predstave o sebi v neki vlogi. To je tisto, kar daje individualnemu izvajanju vloge osebni pečat (Nastran Ule, 2000). V posameznikovem izvajanju različnih vlog lahko pride do več oblik nesoglasja med vlogami, od katerih so najpomembnejši:

- *konflikti med različnimi vlogami*: različne vloge posameznika so si v nasprotju ali pa jih ne zmore enako dobro opravljati in
- *konflikti vloge*: nesoglasje med tem, kako družba ali skupina razlaga neko vlogo, in posameznikovim osebnim razumevanjem vloge.

Goode (1960, po Čačinovič Vogrinčič, 1998, s. 163) govori raje o napetosti v vlogi, ki jo definira kot "težavo, ki jo občutimo pri izpolnjevanju obveznosti v vlogi". Posameznik ne more zadovoljiti pričakovanj, ki se mu ali si jih sam postavlja v vlogi ali v vlogah. Napetosti ni, kadar se posamezniku zdi, da obvlada zahteve. Goode meni, da so to bolj izjemna, trenutna stanja. Napetost v vlogi je nizka, če se nekdo zaveda, da vsega, kar bi rad, pač ne more opraviti, vendar zaradi tega ni v stresu. Srednje stanje napetosti se opredeljuje kot posledica zavesti, da nekdo ni storil vsega, kar bi moral, skupaj z ugotovitvijo, da vsega pač ne more opraviti. To stanje je frustrirajoče. Visoka napetost pa se veže z občutki krivde in tesnobe, ker vloge nismo sposobni opraviti tako, kot bi morali. Zelo visoka napetost v vlogi pomeni povečevanje občutkov krivde in sramu, vse do tega, da je prizadeto samospoštovanje.

4. Zadovoljevanje potreb posameznika in družine

Čačinovič Vogrinčičeva (1998, s. 134) navaja, da je "za človeka družina prvi socialni sistem, v katerem začne poimenovati, prepoznavati svoje potrebe; to je prvi socialni sistem, v katerem se uči z njimi ravnati, jih izraziti, jih zadovoljiti. V družini soobstajajo individualne potrebe staršev in otrok ... s skupinskimi potrebami, s potrebami družinske skupine ... Zadovoljevanje posameznikovih potreb v družini vsakokrat postavlja vsakemu članu vprašanje, kolikšen in kakšen je njegov prispevek k ohranitvi družinske skupine in kakšna je njegova vloga pri zadovoljevanju družinskih potreb."

Nepotvorjene nagonске težnje otroka se dotikajo potlačenih vsebin pri starših, ki otrokove potrebe doživijo konfliktno in mu vsakokrat posredujejo tudi svojo interpretacijo njegovih potreb. To je nenehna komunikacija med otrokom in starši, ki omogoča "poskuse in zmote", o katerih govori Mara Selvini Palazzoli (prav tam), iskanje, vzpostavljanje družinske modifikacije potreb.

Simbolični interakcionizem razlaga vedenje za zadovoljevanje potreb kot odkrivanje lastnih potreb in pristajanje na potrebe drugih, kot usklajevanje, katerega rezultat mora biti komunikacija, ki omogoča hkrati enkratnost in integriranost v družino. Ključno vprašanje je, koliko vživljanja v potrebe drugega omogoča neka specifična družinska skupina, ter kateri so tisti mehanizmi, ki v družini regulirajo zadovoljevanje potreb.

Pri razumevanju le-tega nam pomaga teorija T. Lidza (po Čačinovič Vogrinčič, 1998, s. 53), ki išče temeljne značilnosti, ki morajo biti zagotovljene v sleherni družini, da bi le-ta zadovoljila osnovne potrebe posameznika, usmerjala njegov razvoj in omogočila integracijo v kulturo in družbo. Njegovo raziskovanje je pokazalo, kako usodno interakcija med zakoncema določa strukturo in interakcijo družinske skupine in vpliva na razvoj otroka v vseh obdobjih njegovega odraščanja.

Lidzovo videnje posebnosti družinske skupine in nalog, ki jih ima, je izhodišče za njegov koncept pogojev, ki morajo biti zagotovljeni v strukturi družinske skupine, da bi vloga, ki jo ima, otroku zagotovila ugodne pogoje za zdrav razvoj. Generacija staršev in generacija otrok imata različne naloge in pravice, torej je treba izoblikovati družinsko strukturo, ki te razlike zagotavlja. Lidz navaja tri pogoje: koalicijo staršev oz. enotnost in povezanost med starši, ohranitev generacijskih razlik in sprejemanje vloge lastnega spola.

Koalicijo - zavezništvo staršev (Lidz, 1971 po Čačinovič Vogrinčič, 1992) so povzeli številni avtorji kot pomemben koncept za razumevanje funkcioniranja družine. Gre za enotnost in povezanost med starši in pomeni, da roditelja drug drugega podpirata v svojih vlogah, da vzajemno povečujeta občutke varnosti in gotovosti. Tako ustvarjata pogoj za to, da se vlogi zakoncev in vlogi roditeljev ne izključujeta, temveč dopolnjujeta. Močna koalicija staršev omogoča integracijo otrokove strukture tega. S tem starša onemogočata otroku vse poskuse, da bi razbil starševsko diado in ustvarjata interakcijski vzorec, ki omogoča nastajanje solidarnosti v skupini. Otrok se počasi nauči razumeti zakon kot vir vzajemne čustvene zadovoljitve in s tem kot lastni daljnji cilj. Šele koalicija staršev omogoča otroku tako identifikacijo z roditeljem istega spola kot primarni objekt ljubezni v roditelju nasprotnega spola. Elijum in Elijumova (2001) poudarjata, da je skupno sprejemanje odločitev še posebno pomembno za razvoj deklice.

Zavezništva ni mogoče vzpostaviti tam, kjer roditelja ne spoštujeta drug drugega, kjer tekmujeta za otrokovo naklonjenost - tam, kjer v odnosu do otroka razčiščujeta lastne konflikte. Če med roditeljema koalicije ni, mora otrok izbirati. Lahko se odloči za enega roditelja in se od drugega odvrne; ostanejo mu občutki krivde. Morda bo otrok vložil vso svojo energijo v to, da premosti prepad med starši. Včasih vse svoje otroštvo porabi za to, da bi obema ustregel v pričakovanjih, ki so nezdržljiva. Otrok lahko prevzame tudi vlogo krivca za nesporazume in

nerazumevanje. Tako dva roditelja, ki sta v stvarnosti nerazdružljiva, vendar onemogočata koalicijo, postaneta dva nepomirljiva introjekta; posledica je razcepljenost egostrukture. Lastno integracijo je mogoče doseči le preko alternativnih struktur ega in superega.

V primeru bolj ali manj šibke koalicije staršev se ustvarja koalicija med enim od staršev in otrokom, vendar je še prikrita in ne dovolj močna, da bi drugemu od staršev vzela moč v celoti. Najbolj motena oblika koalicije je koalicija med enim od staršev in otrokom, ki otroku onemogoča izpolnjevanje njegove vloge (Beavers, 1976).

Ohranitev generacijskih razlik pomeni najprej, da starši v zadovoljevanju svojih potreb ne smejo postati odvisni od otrok. Starši smejo in morajo biti odvisni drug od drugega. Otrok pa potrebuje svojo odvisnost od staršev, da bi se počutil varnega in mobiliziral vse moči za lastni razvoj. Porušene generacijske razlike pomenijo, da je eden od staršev v vlogi otroka - odvisen, voden. Tak roditelj ne more biti dober vzor za odraščanje. Nejasne oz. porušene generacijske razlike ogrožajo otrokov osebnostni razvoj.

Sprejemanje vloge lastnega spola je tretji pogoj, ki ga postavlja Lidz. Sodi, da je otrokov spol eden najusodnejših faktorjev njegovega razvoja. Izredno pomembno je, ali si bo otrok pridobil dovolj gotovosti v spolni identiteti. Kot model za odraščanje in identifikacijo potrebuje roditelja, ki sta v svoji koaliciji vzpostavila in ohranila v družbi zaželene spolne vloge.

Avtorja knjige Vzgoja hčera (Elium in Elium, 2001) sta kritična do družbeno zaželenih spolnih vlog, saj te pogosto omejevalno vplivajo na zdrav razvoj identitete. Navajata razne raziskave, ki potrjujejo dejstvo, da se identiteta deklic izgubi v verigi predpisanih vlog, ki jih vsiljuje družba. Pri dekletih je nagrajevana poslušnost, predvidljivost, pridnost, pri fantih pa zvedavost in samostojno odločanje. Avtorja sta prepričana, da je potrebno na spolne vloge pogledati z metapozicije in razvijati zmožnost

skupnega (tako moškega kot ženskega) razmišljanja v vsaki življenjski situaciji.

Čačinovič Vogrinčičeva (1998, s. 248) poudarja, da “mora vsaka družina izdelati specifičen način ravnanja s potrebami članov in na svoj način razrešiti neizogibna protislovja med potrebami posameznika in potrebami družinske skupine. Družine se torej razlikujejo po tem, koliko je v njih mogoče, da posameznik povzroči spremembe v sistemu in tako zadovolji svoje potrebe ali v svoji interpretaciji prispeva k potrebam družine.”

5. Potreba po avtonomiji in povezanosti

Človekovo doživljanje identitete je sestavljeno iz dveh tesno povezanih elementov: pripadati in biti ločen (angl. separate). “Laboratorij, v katerem se to zgodi, je družina, matrica identitete,” kot jo imenuje Minuchin (1974, s. 47).

Roel Bouwkamp (1995) poudarja, da je prva osnovna človekova potreba **potreba po avtonomiji** oziroma skrbi zase. Ta zajema: zadovoljitev lastnih potreb (samoizpolnitev), zagovarjanje lastnih interesov (samozaščita), osebni razvoj v skladu z lastnimi potenciali in željami (samospoznavanje in samouveljavitev), težnjo po neodvisnosti, svobodo v odgovornosti zase ter zadovoljstvo s sabo in svojo aktivnostjo (integriteta).

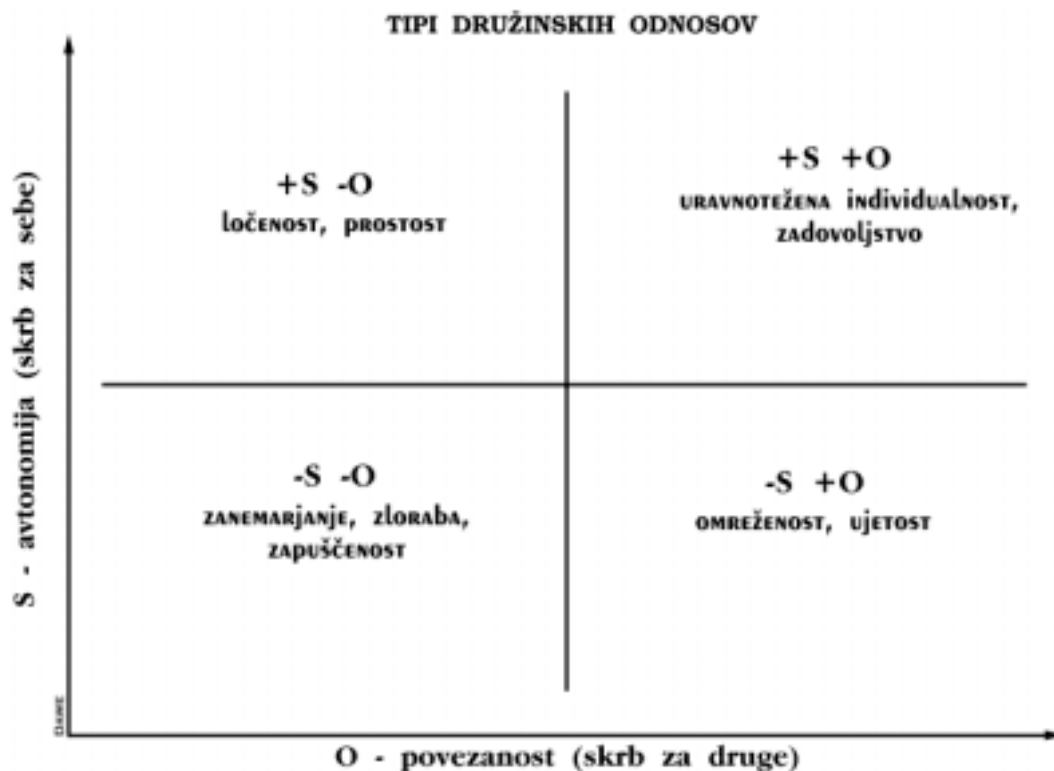
Druga potreba je **potreba po povezanosti** (angl. connectedness) oziroma skrbi za druge, ki zajema: željo biti drugim vreden, jim biti v pomoč, z drugimi sodelovati, jim izpolnjevati potrebe, jih znati zaščititi in biti ljubljen in cenjen. Glavni problem je, kako obe potrebi zadovoljivo usklajevati. V literaturi srečamo veliko izrazov, s katerimi avtorji označujejo potrebo po avtonomiji in povezanosti. Bouwkamp (1995, s. 18) v tabeli prikaže:

TABELA 1: Povezanost in avtonomija - teoretični koncepti

raziskave družine/ družinska terapija	dimenzija povezanosti	dimenzija avtonomnosti
L.Wynne (1958)	sorodnost	osebna identiteta
Hess/Handel (1959)	povezanost	ločenost
M. Bowen (1971)	povezanost	ločenost
J.Boszormeni-Nagy (1973)	lojalnost	individualnost
S. Minuchin (1973)	pripadnost	neodvisnost
W. Kempler (1973)	unija	separacija
H. Stierlin (1974)	centripetalnost	centrifugalnost
C. Carisse (1975)	kohezija	avtonomija
M.Karpel (1976)	fuzija (mi)	individuacija (jaz)
P. Rosenblatt (1976)	biti skupaj	biti ločen
D.H. Olson (1979)	kohezija	adaptabilnost
D. Reiss (1979)	sposobnost konsenza	sp. medosebne distance
C.Whitaker (1981)	pripadnost	individuacija
Cooper/Grotevant (1983)	povezanost	individualnost

Vse življenje poskušamo uravnovešati potrebi po avtonomiji in povezanosti. To je pogosto težko doseči, ker se tisto, kar bi radi dosegli, pogosto razlikuje od tega, kar pričakujemo od drugih in zahtevamo od sebe. Če ne najdemo prave poti do uskladitve obeh potreb in če tako stanje traja dalj časa, razvijemo simptome.

V družini se to kaže na naslednji način:

SLIKA 1: Tipi družinskih odnosov glede na stopnjo avtonomije in povezanosti v družini (Bouwkamp, 1995, s. 19)

6. Struktura družine

Skygger (1982) govori o treh elementih, ki opredeljujejo družinski sistem. To so meje (angl. boundaries), podsistemi moči (angl. decider subsystems) in hierarhija.

Posamezni člani družine se glede na generacijo, spol, trenutne naloge in različne okoliščine povezujejo v **pod sisteme**. Vsak član družine je hkrati vključen v več podsistemov, v katerih ima različno stopnjo moči in v katerih se uči različnih znanj ter vstopa v različne komplementarne odnose (Minuchin, 1974).

Kantor in Lehr (1976) menita, da obstajajo v družini trije podsistemi, ki so v interakciji med seboj in z okoljem. To so: družinska enota,

medosebni in osebni podsistem. Vsak ima svoje meje in pravila. Da bi razumeli celoto družinskega dogajanja, jo moramo analizirati tudi skozi posamezne podsisteme, saj ti predstavljajo dvojno ali trojno življenje člana, ki ravna drugače v svojem osebni podsistemu in drugače v medosebnem.

Meja ne pomeni le ločevanja, temveč implicira tudi povezovanje. Mejo lahko primerjamo s polpropustno membrano celice ali s kožo. Pomeni tisto točko prehoda, kjer je mogoče opaziti razlike v strukturi, vedenju, funkciji.

Meje določajo pravila o tem, kdo lahko v neki interakciji sodeluje in kdo ne, kdo ima informacijo in kdo ne. Meje vzpostavlja posameznik, postaviti jih morajo podsistemi, pa tudi družinski interakcijski sistem. Meje med podsistemi morajo biti jasne. Družinski interakcijski sistem ne more delovati, če niso izoblikovani in razmejeni podistemi moči in hierarhija med njimi. Podsistem moči je tisti, ki odloča in je odgovoren za delovanje sistema v celoti. Koordinirati mora delovanje vseh delov podsistema, ustrezno se mora odzivati v vseh situacijah. Zato potrebuje informacije iz vseh delov podsistema in iz okolja. Podsistem moči, v družini so to starši, zagotavlja integriteto sistema in njegovo kontinuirano diferenciacijo od okolja. Družina potrebuje jasno izdelano hierarhijo moči, dominacijo očeta ali matere ali pa zadovoljiv sistem, ki uravnava sodelovanje med staršema bodisi tako, da določa delitev moči, ali tako, da jasno definira obe vlogi.

Meje med posameznimi sistemi so različno prehodne, premakljive, prepustne. Te meje omogočajo podsistemom tudi potrebno avtonomijo. Njihova prepustnost odloča o povezanosti z drugimi podsistemi (Tomori, 1994).

Minuchin (1974) poudarja, da morajo biti meje definirane dovolj jasno, da omogočajo razmejitve med posameznimi člani podsistema, hkrati pa morajo omogočati tudi medsebojno interakcijo. Funkcija mej je, da ščitijo

diferenciacijo sistema. Avtor meni, da je ugotavljanje jasnosti mej znotraj družine zelo uporaben parameter za evalvacijo funkcioniranja družine.

Družine je mogoče razvrstiti na kontinuumu od sistemov z ekstremno rigidnimi mejami, ki so značilne za tako imenovane nepovezane (angl. disengaged) družine, do tako imenovanih omreženih ali vpletenih (angl. enmeshed) družin z izredno šibkimi mejami. Osrednji del kontinuumu zavzemajo za večino družinskih sistemov običajne, tako imenovane jasne meje. Minuchin razlaga nepovezanost oz. vpletenost družin kot interakcijski stil družine in ne kot kvalitativno razliko med funkcionalnimi in disfunkcionalnimi družinami. Vendar nepovezani podsistemi kot tudi sistemi, ki ne zmorejo postaviti in vzdrževati jasnih meja, ustvarjajo možnosti za motnje. V vpleteni družini se člani družine prehitro in preveč intenzivno odzivajo na vsako spremembo pri posameznem družinskem članu. V nepovezani družini pa se ne odzovejo niti tedaj, ko bi bilo že potrebno.

Temeljno stališče teoretikov je, da je jasna in trdna **hierarhična organiziranost** osnovni pogoj za uspešno delovanje skupine, osnovni pogoj za zdravje skupine.

Moč v družini se kaže v razporeditvi vlog, v možnosti in pravici do odločanja, pravici do različnih prednosti, dolžnosti do prilagajanja drugim družinskim članom.

Za vsako družino je značilna razporeditev moči, ki jo imajo posamezni člani in podsistemi v družinskem sistemu. Ta razporeditev se spreminja glede na sestavo družine in razvojno obdobje družine kot celote in njenih članov ter glede na okoliščine, ki so trenutno za družino pomembne.

Tomorijeva (1994, s. 34) navaja, da "družina s tako razporeditvijo moči, ki ustreza osebnim potrebam vseh članov in je hkrati skladna z njeno razvojno fazo in splošnimi objektivnimi okoliščinami, je trdna in močna v celoti." V njej ni nihče prikrajšan, pri nikomer ni ogrožena samozavest zaradi občutja podrejenosti drugim. V taki družini imajo člani občutek

varnosti, predvidljivosti, zanesljivosti. Družina z ustrezno razporeditvijo moči spodbuja k razvoju individualnosti in hkrati povečuje pripadnost med družinskimi člani.

Beavers (1976) ocenjuje strukturo moči v družini preko determiniranega nosilca moči (oče, mati, otrok), delitve le-te (od kaosa preko dominantnosti v raznih stopnjah do vodenja in enakovredne delitve moči) ter s tema dejstvoma povezane hierarhije moči. Bistveni element, ki določa enakomerno razdeljeno moč, ko je vodenje razdeljeno med starša in se spreminja in prilagaja naravi interakcij, je prisotnost medsebojnega spoštovanja in pogajanja v družini.

Medosebni odnosi v družini se utrjujejo skozi pogajanje. Družina se pogaja o bolj ali manj pomembnih vprašanjih. Haley (po Burnham, 1993) imenuje ta proces "boj za definiranje odnosov".

V disfunkcionalnih družinah, kjer je ustaljen vzorec delitve moči dominantnost - podrejenost, pogajanja in kompromisi skoraj ne obstajajo. Rešitve postavlja ponavadi nosilec moči. V drugih, prav tako manj učinkovitih družinah, pa je pogajanje prisotno, vendar prav tako ne prihaja do rešitev, v katerih bi sodelovala cela družina (Beavers, 1976).

Čačinovič Vogrinčičeva (1992, s. 152) povzema, da je "v demokratični strukturi moči treba meje vedno znova jasno postavljati. Razlika je v tem, da jih postavljamo vsi v družini in da so meje spremenljive. Pomembno je, da meje niso povzete kot norme in vrednote družbe, kot nekaj, kar je in mora biti, temveč nastajajo znotraj skupine zavestno. Jasnost v demokratični družini je dogovorjena jasnost."

Skygger govori še o zgodovini družinskega sistema, ki je v bistvu zgodovina prenosa strukture in funkcije človeka kot posameznika in kot člana skupine z generacije staršev na generacijo otrok. V tem procesu transmisije mora otrok odkriti in vzpostaviti meje, razločiti med notranjim in zunanjim v sistemu. Otrok lahko vzpostavi svoje meje le, če so staršem jasne lastne meje. Mati lahko tvega simbiozo z otrokom le, če

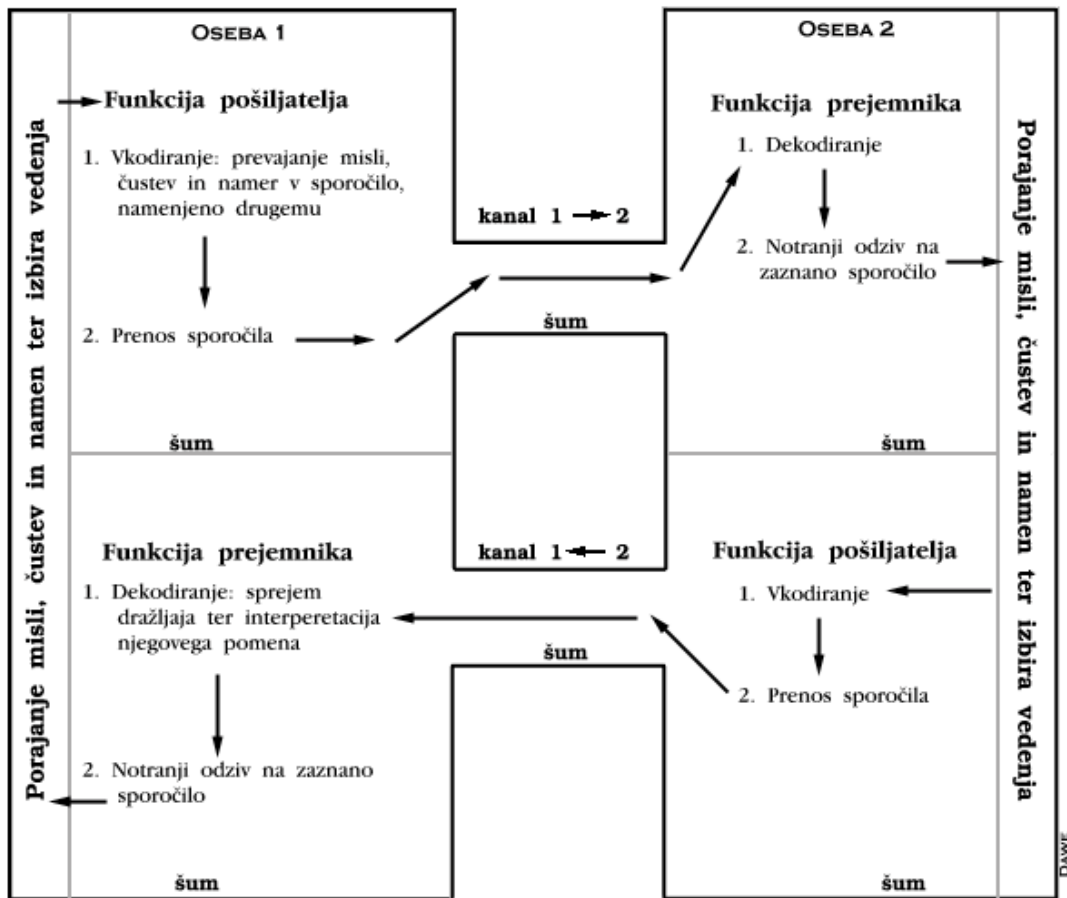
ji stoji mož ob strani tedaj, ko jo je treba prekiniti. V procesu transmisije morajo starši vzpostaviti kompromis; otrok mora dobiti ustrezne socialne informacije v odnosih, ki mu po eni strani omogočajo dovolj svobode, da se preizkuša, po drugi strani pa tudi jasne zahteve in omejitve.

7. Komunikacija v družini

Komunikacija je eden ključnih aspektov družinskega življenja. Vpliva tako na kvaliteto odnosov med starši kot na zdravo funkcioniranje posameznikov v družini in družinskega sistema kot celote.

Medosebna komunikacija v najširšem pomenu je kakršnokoli verbalno ali neverbalno vedenje, ki ga zazna kaka druga oseba. Poleg tega gre za izmenjavo interakcije med dvema osebama.

V družini gre za interakcijo v skupini, kar izredno poveča kompleksnost procesa. Norme in vrednote skupine in njena specifična struktura sodoločajo vsebino in obliko komuniciranja. Kompleksnost komunikacijskega dogajanja v diadi dobi svoj smisel šele v celoti skupine, ki ji dvojica pripada.

SLIKA 2: Proces komunikacije po T. Lamovec (1991, s. 34)

Učinkovita komunikacija je tista, pri kateri prejemnik interpretira sporočilo pošiljatelja tako, kot ga je le-ta nameraval sporočiti. M. Tomori (1994, s. 60) povzema naslednje značilnosti jasne, razumljive in neposredne komunikacije:

- govor v prvi osebi in neposredno naslavljanje sporočil na tistega, ki mu je sporočilo namenjeno,
- razumljiv, odprt in enoznačen način izražanja čustev, misli in stališč,
- občutljivo in dejavno sprejemanje sporočil in izrazov vseh članov družine,
- upoštevanje, spoštovanje in dopuščanje izrazov čustev, misli in stališč, tudi če so ta različna od drugih,

- izražanje le svojih lastnih mnenj in čustev, brez podtikanja čustev in misli drugim,
- uporabljanje imen, ne pa nedoločenih oznak za druge člane družine,
- izogibanje ugotavljanju "kdo ima prav" in motivu "kdo bo koga".

Neposredno in skupno dogovarjanje prepreči nesporazume in nepoučenost v družini ter omogoči, da vsakdo uskladi svoj delež sodelovanja z drugimi. Pomembno je, da je v družini vedno znova mogoče vzpostaviti "all channel net", komunikacijsko verigo, v kateri so odprte vse komunikacijske poti.

Številni avtorji se strinjajo, da mora biti v družini možna metakomunikacija ali komunikacija o komunikaciji, to je sposobnost družine, da govori o njej.

Če povzamemo Watzlawickove zakone, ki opredeljujejo komunikacijo kot verbalno ali neverbalno, vsebinsko ali odnosno, simetrično ali nesimetrično in kongruentno ali nekongruentno, ter pojem razvidnosti G. Čačinovič Vogrinčičeve (1992), ugotovimo, da je potrebno verbalizirati neverbalno, digitalizirati analogno, ali kot pravi Brajša (1990), narediti tisto, kar je v vsakdanji komunikaciji naporno delo, zaradi katerega je življenje veliko polnejše, lepše, človeško.

Skygger (1982, s. 30) trdi, da je za zdrave družine značilna odprta, jasna, direktna, iskrena, živa in spontana komunikacija. Nasprotno pa gre v motenih družinah za nedoločene, zmedene, neodkrite, nasprotujoče si komunikacije, za dvojno vez (angl. double bind - ko gre za neusklajenost verbalnega in neverbalnega sporočila) ter za mistifikacijo in nepredvidljivost.

Beavers (1976) poudarja, da je komunikacija eden od aspektov avtonomije. S svojo ocenjevalno lestvico meri, koliko družina vzpodbuja ali zavira jasnost izražanja posameznikovih misli in čustev. Ne ocenjuje pa njihove intenzivnosti.

V izrazito motenih družinah se člani ne zavedajo, koliko skupnih misli delijo in kako malo se v njihovi družini spoštujejo posameznikova percepcija in čustva. Gre za ego fuzijo, ki je ponavadi prisotna v najbolj disfunkcionalnih družinah. Odnosi so nejasni in nespremenljivi. Dojemanje bližine se enači z enakim mišljenjem in čutenjem.

Komunikacija v družini ima vedno dve funkciji. S komunikacijo se dogaja individuacija, razmejevanje posameznika, hkrati pa integracija, ustvarjanje celote. V družini potrebujemo oboje - osveščenost o razmejenosti skupaj z osveščenostjo o celoti, katere del je posameznik oziroma sporočilo.

V. Satir (1995) poudarja, da je vsa komunikacija naučena. Če bomo to dejstvo dojeli, si jo bomo upali tudi spreminjati, če bomo le hoteli. Vsakdo izmed nas v vsakem trenutku vstopa v komunikacijski proces z enakimi dejavniki. V proces vključujemo svoje telo, ki se giblje ter ima svojo obliko in postavo. Vključujemo svoje vrednote, vsa načela, po katerih se trudimo preživeti in "dobro" živeti (misli, želje in dolžnosti do sebe in do drugih). Vključujemo svoja trenutna pričakovanja, ki izhajajo iz preteklih izkušenj. Vključujemo svoja čutila, ki nam omogočajo gledanje, poslušanje, vohanje, okušanje, dotikanje in zaznavanje dotika. Vključujemo svojo sposobnost govorjenja, besede, glas in možgane, ki so skladišče našega znanja.

M. Selvini Palazzoli (1981, po Čačinovič Vogrinčičevi, 1992, s. 70) pojmuje družino kot "sistem, ki sam sebe regulira na osnovi zakonov, ki so se izoblikovali v njeni zgodovini na osnovi poskusov in zmot. V vrsti transakcij in korigirajočih protiakcij se eksperimentalno preizkusi, kaj je v kakem odnosu dovoljeno, dokler skupina ne izdelata lastnega sistema **pravil**. Ta pravila se nanašajo na zgodovinsko opredeljene transakcije, ki imajo lahko naravo bodisi verbalne bodisi neverbalne komunikacije."

Družine, v katerih en ali več članov kažejo vedenje, ki se diagnosticira kot patološko, se regulirajo s pomočjo transakcij, ki so tej patologiji natančno

prirejene. Načini komunikacije v družini služijo temu, da se ohranijo pravila in patološke transakcije. Pri tem sleherni družinski sistem razvije tudi izredno moč, da bi lahko ohranil homeostazo za vsako ceno. Kolikor bolj je sistem patološki, bolj toga so pravila.

8. Ravnanje s čustvi

Byng-Hall (1982, s. 111) slikovito ugotavlja, da so "čustva vlakna in barve preproge družinskega življenja." Čustva so gonilna sila, ki ohranja družino ali pa jo razdre. Čustva energizirajo odnose. Vzajemno delovanje čustev in interakcij je kreativno, če se ta spodbujajo. V nasprotnem primeru se začne družina izogibati situacijam, v katerih se pojavljajo določena neprijetna čustva, razvije se družinska obramba. Vsaka družina določeno obrambo potrebuje. Disfunkcionalna pa postane tedaj, ko obstaja serija prekinitev med čustvi in določenim vedenjem.

Družina skriva nesprejemljiva čustva "za zaslon", kot temu pravi Skynner (Skynner in Cleese, 1994). Skynner pokaže, kako pomembno je človekovo čustvovanje povezano z izkušnjami, ki jih je dobil v družini: ali so njegova čustva sprejemljiva, možna, dobra ali vsaj razumljiva. Le če je tako, jih bo lahko spoznal in obvladal. Tudi ko odraste, odnese iz družine način ravnanja s čustvi, ki se ga je v družini naučil. Da mu je v odnosih ugodno, pa si tudi v prihodnjih stikih z ljudmi išče prijatelje, partnerja, ki čustvujejo podobno.

Po Skynnerju se mora otrok v vseh fazah svojega razvoja v družini učiti lekcije ravnanja s čustvi; predelati mora čustva ločevanja od staršev, čustva, ki jih vzbujata avtoriteta, drugi spol itd... Včasih so čustva, ki jih otrok doživlja, izredno močna in nesprejemljiva (čustva strahu, besa, gnusa, jeze). Če jih ne more sprejeti in predelati, si lahko pomaga tako, da jih projicira izven sebe. Otrok se čustvom odpove, da bi jih lahko obvladal.

G. Čačinovič Vogrinčičeva (1992) poudarja, da je pomembno vedeti, da v družini niso problematična konfliktna čustva, problematično je zgolj njihovo zanikanje. Pristajanje na čustva drugega pomeni pristajanje na avtonomijo drugega. V družini to pomeni zagotoviti otroku pravico do vseh njegovih čustev. Takšna, kot jih otrok čuti, so zanj utemeljena, stvarna. Če tega odrasli ne sprejmemo, prisilimo otroka, da gleda na lastna čustva tako, kot gledajo nanje odrasli. In se tako ne nauči živeti s čustvi, kakršna resnično so.

Izredno pomembno je tudi, ali ima človek v družini možnost, da mu je to, kar resnično čuti, omogočeno izraziti, pojasniti, predelati. O čustvih ni mogoče razpravljati, treba pa je razpravljati o tem, kaj sledi takemu ali drugačnemu čustvenemu doživetju.

Seveda ima vsak možnost, da se ravnanja s čustvi, ki jih ni obvladal v svoji družini, nauči izven nje. Nove možnosti za otroka ali odraslega pa v družini zahtevajo spreminjanje ravnanja s čustvi vseh, kar se veliko lažje zgodi v odprti kot v zaprti družini.

Skyner (1982) navaja značilnosti čustvovanja v "zdravih družinah". Gre za zaupanje, pričakovanje pomoči, toplo vzajemno skrb in odgovornost. Ambivalentna čustva so sprejeta kot normalna in so integrirana. Odnosi so topli, prisotno je veselje, humor, duhovitost, nežnost, empatija. Nasprotno pa je v motenih družinah, kjer vlada nezaupanje, pričakovanje slabega, izdaje, kjer so ambivalentna čustva neintegrirana, prisoten cinizem, sovraštvo, sadizem, obup.

V. Satir (1995) meni, da v uspešnih družinah z lahkoto zaznamo sporočilo, da je človeško življenje in človeško čutenje pomembnejše od česarkoli drugega.

Razni avtorji (npr. Powers, Hauser, Schwartz, Noam in Jacobson, 1983) ugotavljajo, da imajo pozitivna, suportivna čustva, ki jih starši izražajo mladostniku, direkten vpliv na razvoj mladostnikovega ega.

Beavers (1976) meni, da je način izražanja čustev v družini tesno povezan s strukturo družinske skupine. Rigidne in nefleksibilne družinske strukture z nejasno postavljenimi mejami med člani družine povzročajo boleče interakcije in občutek brezupa.

Avtor je v svojih ocenjevalnih lestvicah meril več aspektov ravnanja s čustvi. Pri **ekspresivnosti** gre za oceno stopnje odprtosti izražanja čustev, ki sega od sposobnosti družinskega sistema, da odprto in jasno izraža vsa čustva, do nasprotnega pola, kjer se čustva prikrivajo in se jih ne izraža.

V lestvici se ne ocenjuje kvalitete, temveč le stopnjo izražanja čustev.

Razpoloženje in vzdušje lahko variirata od toplega, prisrčnega, z optimizmom in humorjem prepletenega vzdušja do različne stopnje negativnih čustev - toge vljudnosti, hostilnosti, bolj ali manj očitno izražene sovražnosti, anksioznosti ter do depresivnega, otopelo apatičnega in s cinizmom in grenkobo prežetega vzdušja.

V družini, v kateri se odvijajo interakcije, prežete s toplino, je posameznik sposoben jasno izražati svoje potrebe, hkrati pa se zaveda omejitev sposobnosti drugih pri zadovoljevanju teh potreb.

Razpoloženje in vzdušje moramo jasno ločiti od ekspresivnosti, saj so lahko v družinah, kjer je prisotna toplina, določeni člani, ki težje izražajo čustva ali pa npr. negativna čustva izražajo kar boleče direktno.

Pri **empatiji** gre za oceno stopnje občutljivosti in razumevanja čustev drugih. Sega od konsistentnega empatičnega odzivanja, preko raznih stopenj poskusov empatičnega odzivanja, do neprimerne odzivanja na čustva.

Sposobnost empatije v družini je tesno povezana z razpoloženjem in vzdušjem, saj je toplina direktno povezana s stopnjo emocionalne senzitivnosti.

Z lestvico vrednotimo, v kolikšni meri družinski sistem spodbuja člane, da so vzajemno pozorni do čustev drugih.

Avtor uvršča k ravnanju s čustvi tudi ravnanje s **konflikti** in ocenjuje najprej prisotnost nerešljivih konfliktov, nadalje, ali obstajajo poskusi reševanja le-teh in koliko so uspešni.

9. Konflikti v družini in ravnanje z njimi

Konflikti so nujni sestavni del medčloveških odnosov. Funkcioniranje družine se kaže tudi skozi dejstvo, kako družina ravna v medosebnih konfliktih.

Pondyju (po Brajša, 1985) je pri vsakem konfliktu poleg objektivnih dejstev zelo pomembno, kako soudeleženci subjektivno sprejemajo konfliktno situacijo; pomembno je njihovo čustveno doživljanje, personaliziranje objektivne konfliktno situacije. Celoten konfliktni proces postane zelo kompliciran, če upoštevamo, da na latentni konflikt vplivajo posledice prejšnje konfliktno situacije in okolica, na emocionalno doživljanje vpliva stopnja notranje napetosti soudeležencev, na percepcijo konfliktno situacije različni obrambni mehanizmi (negiranje, odzivanje, zavračanje ipd.), na sam izražen konflikt pa strateška razmišljanja in udeleženčev ravnanje s konfliktom. Vse to ustvarja konfliktno epizodo. Te epizode so medsebojno ciklično povezane in prehajajo ena v drugo, kar je značilno prav za zakonske in družinske prepire. Ker je konflikt v skupnem življenju neizbežen, govorimo raje o kvaliteti konfliktnega vedenja, o ravnanju s konflikti kot pa o uspešnem ali neuspešnem reševanju le-teh.

G. R. Bach (prav tam) opiše konstruktiven konflikt, ki je avtentičen, pošten, recipročno aktiven, direkten, z obojestransko sprejeto odgovornostjo, s sproščujočim in dobrohotnim humorjem, z odkrito

agresivnostjo, z jasno komunikacijo, z usmerjenostjo na osebo, s katero smo v konfliktu.

Mertens (1974, po Čačinovič Vogrinčič, 1992) uvaja tezo, da je sposobnost za konflikt kvalifikacija, ki jo potrebujemo. Sposobnost za konflikt pomeni pridobljeno, naučeno sposobnost posameznika, da zazna konflikt za motenimi interakcijami in komunikacijami, ga prepozna in se z njim sooči, da bi ga bodisi začel reševati bodisi zmoget živeti z njim. Sposobnost za konflikt je kompetenca "osveščenosti o problemih", ki so globlji od vsakdanjih, običajnih, dostopnih skrbi. Gre za sposobnost posameznika, da v interakciji in komunikaciji zazna konfliktne vsebine in jih metakomunicira.

V družini se lahko naučimo več ali manj "sposobnosti za konflikt"; v družini se učimo tudi negirati in potlačevati konflikte. Negiranje in potlačevanje je običajno ravnanje, tako kot je običajno enostransko reševanje konfliktov. Ena prvih človekovih izkušenj je, da je konflikt bolje potlačiti ali vsaj zamolčati - izražanje konflikta ogroža posameznika in družino.

Čačinovič Vogrinčičeva (1992) dodaja, da razvidnost pomeni več konfliktov in ne manj. Priznavanje avtonomije in individualnosti drugega pomeni avtomatično spreminjanje in s tem stres. Odraščanje otroka postavlja družino pred vrsto ogrožujočih frustracij, ki se jim ne more izogniti, tako kot se ne moremo izogniti tesnobi, ki spremlja človeški odnos. Alternativa je ustvariti pogoje, da se konflikti eksplicirajo, in varnost, ki je varnost balansirajoče identitete, varnost v skupini, ki je ne izgubiš, čeprav si v njej za vedno tudi sam. Vendar sam pomeni "sam svoj" - ne pa zavržen in izločen.

V družini je možno tvegati konflikte, če so jasno postavljeni pogoji za njihovo reševanje oziroma pogoji za to, da ne ogrožajo usodno posameznika ali skupine.

10. Ravnanje s spremembami

Minuchin (1974) govori o sposobnosti adaptacije na spremembe okoliščin kot o nujni lastnosti družinskega sistema. Družina mora odgovoriti na notranje in zunanje spremembe in se transformirati v soočenju z novimi okoliščinami na tak način, da ne bo zgubila kontinuitete, ki določa referenčni okvir posameznih družinskih članov.

Tudi številne študije ugotavljajo, da je pomemben dejavnik v ugotavljanju funkcioniranja družine dejstvo, kako družina ravna s spremembami, kako se odziva na izgube, separacijo in smrt. Timberlawnska študija (Lewis, Beavers, Gossett in Phillips, 1976) ugotavlja, da je ta dejavnik odzivanja na razne stopnje sprememb tisti, ki diferencira zdrave družine od manj zdravih, tako v pogledu fizičnega kot psihičnega zdravja.

Kompetentna družina sprejme, da jo odrasli otroci zapustijo, da se starši starajo in na koncu življenjske poti umro. Prilagoditev tem ključnim realnostim je uspešna le tedaj, če je proces individuacije zaključen. Ta sposobnost separacije in izgube ljubljenih oseb je bistvena lastnost zdravih družinskih sistemov. Če se starši počutijo kompetentne kot človeška bitja, če so sposobni združiti vloge roditelja, zakonca in skrb za otroka, ne potrebujejo zanikanja realnosti. Močna koalicija med staršema je vedno znak zdrave družine. Seveda pa so zahteve življenja veliko širše od partnerskega odnosa, zato je zelo pomembna tudi sposobnost vzpostavitve dobrih odnosov navzven, s širšim okoljem, kar vnaša v družinski sistem življenje.

Motene družine realnosti ne sprejemajo, uporabljajo fantazijo, zanikanje in izogibanje. Tudi srednje družine imajo težave s separacijo. Otroci so še frustrirani in konfliktni v odnosu do staršev in obratno. V primeru smrti enega od roditeljev prihaja do predolgega žalovanja in idealiziranja umrlega roditelja. Nove odnose sklepajo na podoben način kot v preteklosti. V prijateljih iščejo podobnosti.

McCubbin in Joy s sodelavci (po Olson, McCubbin, Barnes, Muxen, Larsen in Wilson, 1989) ugotavljajo, da se strategija sodelovanja (angl. coping) v družini razvija skozi čas. Ker je družina sistem, vsebuje sodelovanje več, dimenzij značilnih za družinsko življenje: (1) vzdrževanje zadovoljajočih notranjih pogojev za komunikacijo in organizacijo družine, (2) uveljavljanje neodvisnosti članov družine in visokega samovrednotenja, (3) vzdrževanje in razvoj stikov s socialnim okoljem, (4) vzdrževanje kontrole vpliva stresorjev na spremembe v družini. Avtorji dodajajo, da je sodelovanje proces doseganja ravnotežja v družinskem sistemu, ki vpliva na organizacijo družine ter spodbuja rast in razvoj posameznikov.

V. Satir (1995, s. 14) pa dodaja, da moramo v družini "svoje moči usmeriti v spreminjanje tistega, kar je mogoče spremeniti, ustvarjalno pa se moramo naučiti živeti s tistim, česar ne moremo spremeniti."

11. Pojmovanja "normalnosti" procesov v družini; funkcionalnost in kompetentnost družinskega sistema in tipologije družin

Na podlagi opisanih značilnosti družin so skušali tako teoretiki kot raziskovalci in družinski terapevti vedno znova odgovoriti na vprašanje, kaj je "normalna", zdrava družina. Vedno bolj se zavedamo, da na poglede na normalnost vpliva socialna konstrukcija ter naš referenčni okvir, odvisen od subjektivne pozicije opazovalca in od prevladujoče kulture. Walsheva (1993) je pripravila pregled konceptov "normalnosti" družine in njihovega vpliva na razumevanje in zdravljenje družinske disfunkcionalnosti z namenom osvetlitve in posodabljanja pojma.

Na podlagi ugotovitev Offerja in Sabshina, ki sta razdelala definicije "normalnosti" osebnosti, je izpeljala štiri temeljne perspektive družinske normalnosti. Gre za:

- a) **Medicinski model**, ki pojmuje družino kot normalno, zdravo, če nobeden od družinskih članov ne kaže simptomov bolezni. Torej gre za negativen kriterij - za odsotnost patologije. Omejitev modela je v dejstvu, da pomeni zdravo funkcioniranje družine več kot le odsotnost simptomov. Minuchin (1974) poudarja, da ni družine, ki ne bi imela občasnih težav. Drugi problem pristopa leži v pojmovanju, da pomeni simptom pri enem od članov družine že disfunkcionalnost sistema, kar je bilo v raziskavah ovrženo (npr. Walsh in Olson, 1989, po Walsh, 1993).
- b) **Povprečno funkcioniranje družine** - normalna družina naj bi predstavljala povprečje v normalni porazdelitvi. Kar naj bi pomenilo, da je deviantno vse, kar je pod in nad povprečjem, česar seveda tudi ne moremo sprejeti. Tako bi bile tudi optimalne družine (nad povprečjem) deviantne.
- c) **Optimalno funkcioniranje družine**, ki se pojmuje kot uspešno v doseganju družinskih nalog in promociji rasti in dobrega počutja družinskih članov. Koncept omejuje vpliv socialnih norm na pojmovanje uspešnosti - torej lahko govorimo o optimalnosti le znotraj ene kulture.
- d) **Normalnost, razumljena kot proces**. Gre za procese integracije vzdrževanja družinske enote in njene sposobnosti vzdrževanja pogojev, ki omogočajo rast in dobro počutje družinskih članov skozi čas. V bistvu temelji koncept na zgoraj navedenem, vendar poudarja poleg optimalnega funkcioniranja še prožnost skozi različna razvojna obdobja družine.

V času postmoderne obstaja splošno razširjen občutek glede razkroja družine in zmeda glede strukture in pomena družinskih odnosov v vprašanju, kaj je "normalno" (tipično, pričakovano) v življenju družine in kako zgraditi zdrave družine, ki funkcionirajo optimalno (prav tam). Mit, da je popolna (dvostarševska izvorna družina) bolj zdrava od drugih oblik družine, je preživet. Pomembna razlika med družinami, ki bolj ali manj

dobro funkcionirajo, se ne nanaša na vprašanje, kdo tvori družino, temveč na kvaliteto odnosov in sposobnost adaptacije v družini. Torej na kvaliteto procesov v družini, na katere moramo gledati skozi socialni in razvojni kontekst.

Koncept **funktionalnosti** nasproti **disfunktionalnosti** je bil pogosto uporabljen za definiranje normalnosti družinskega funkcioniranja. Nanaša se na vrednotenje uporabnosti družinskih vzorcev v doseganju družinskih ciljev. Pri vrednotenju, kaj je funkcionalno oz. disfunktionalno, je potrebno upoštevati naslednje: (1) poglede na normalnost in zdravje vseh družinskih članov, (2) razmere in razvojne možnosti obdobja, v katerem se nahaja družina, (3) ekonomske in (4) kulturne okoliščine.

Bolje in manj stigmatizirano je govoriti o **funktionalnosti vzorcev vedenja oz. procesov funkcionalnosti**. Kajti v sistemu je lahko neko vedenje funkcionalno za starše, za otroke pa ne. Tako se moramo, ko govorimo o funkcionalnosti, vedno vprašati "za koga in za kaj je nekaj funkcionalno" (Walsh, 1993, s.9). Tako se lahko za našo raziskavo vprašamo, kateri in kakšni vzorci vedenja oz. procesi v družini prispevajo funkcionalno k izgradnji identitete mladostnic (pa tudi njihovih staršev)?

Mnogi starši uspevajo obdržati družino in otroke funkcionalne za visoko ceno odnosa s partnerjem in osebnega dobrega počutja.

Vsako ocenjevanje funkcionalnosti družin mora vsebovati tudi ocenitev sredstev, s katerimi družina razpolaga, in vpliv drugih socialnih sistemov (zaposlitev staršev, socialna politika ...)

Mc Mastrov model funkcionalnosti družine (MMFF) (Epstein, Bishop, Ryan, Miller in Keitner, 1993) je pragmatični model, ki opredeljuje tiste značilnosti funkcioniranja družine, ki imajo največji vpliv na emocionalno in fizično zdravje družinskih članov. Avtorji so model izgrajevali in dopolnjevali glede na rezultate raziskav zadnjih tridesetih let in glede na sodobne teoretične poglede. Ugotavljajo, da so v teh letih hitre in obsežne

spremembe v družbi vplivale tako na družinsko življenje kot tudi na metode raziskovanja družine. Največje spremembe so se zgodile na področju vloge ženske v družini in v družbi, kar se odraža seveda tudi v partnerskih odnosih in v odnosih staršev do otrok. Še vedno pa veljajo nekateri izsledki prvih študij in to so: (1) spremenljivke organizacijskih, strukturnih in transakcijskih vzorcev družinskega sistema močneje determinirajo vedenje družinskih članov kot pa intrapsihične spremenljivke, (2) emocionalno zdravje otrok je tesno povezano s kvaliteto emocionalnega odnosa med staršema ter (3) pomemben element raziskovanja družine je upoštevanje razvojnega obdobja, v katerem se družina nahaja (npr. družine, v katerih je najstarejši član adolescent, imajo največ težav z učinkovitim reševanjem problemov).

Model temelji na sistemski teoriji. Da bi razumeli strukturo in organizacijo družine ter vzorce transakcij v družini, raziskujejo avtorji naslednje značilnosti družine, pri čemer vsako dimenzijo označujejo na kontinuumu od najbolj do najmanj učinkovitega funkcioniranja:

1. ***Način reševanja problemov*** se nanaša na sposobnost družine za reševanje problemov, ki ohranja učinkovito funkcioniranje družine. Družinski problemi so lahko instrumentalne in emocionalne narave. Tiste družine, ki ne zmorejo reševati instrumentalnih problemov, tudi težko rešujejo emocionalne probleme, obratno pa ni nujno. Avtorji opišejo učinkovito reševanje problemov s sedmimi zaporednimi stopnjami, skozi katere se ocenjuje učinkovitost družine pri reševanju problemov.
2. ***Komunikacija*** definirajo kot izmenjavo informacij znotraj družine. Tudi komunikacija je instrumentalne in emocionalne narave, lahko je tudi bolj ali manj jasna in neposredna. Avtorji poleg verbalne ocenjujejo tudi neverbalno komunikacijo.
3. ***Družinske vloge*** definirajo kot ponavljajoče se vzorce vedenja, preko katerih družinski člani izpolnjujejo naloge družine. Obstaja pet, v vsaki družini potrebnih in ponavljajočih se nalog, ki jih mora družina

vedno znova izpolniti, da je učinkovita. Gre za (1) zagotavljanje osnovnih virov za preživetje, (2) medsebojno skrb in podporo, (3) zadovoljstvo s spolnostjo pri starših, (4) zagotavljanje osebnega razvoja članov, (5) vzdrževanje in upravljanje družinskega sistema - sprejemanje odločitev, vzpostavljene mej z zunanjim svetom, kontrolo vedenja članov družine, ravnanje z denarjem v gospodinjstvu in ravnanje z zdravjem. Pomembna je razporeditev vlog in odgovorno ravnanje v vlogi.

4. **Čustvena dovzetnost** je sposobnost čustvene komunikacije - adekvatnega čustvenega odgovora s primerno kvaliteto in jakostjo čustev.
5. **Čustvena vpletenost** je stopnja zanimanja za interese in kaže na vrednost posameznih aktivnosti in interesov družinskih članov.
6. **Kontrola vedenja** - gre za vzorce vedenja, ki jih družina oblikuje: (1) v fizično nevarnih situacijah, (2) v situacijah, kjer se izražajo psihične in biološke potrebe in težnje članov družine, in v (3) situacijah, ki se nanašajo na medosebno socialno vedenje znotraj in zunaj družine.

Simon in Stierlin (po Brajša, 1990) podobno smatrata, da je razlika med funkcionalnimi in disfunkcionalnimi družinami predvsem v strategijah reševanja problemov, emocionalni klimi družine, sposobnosti spreminjanja skozi različna življenjska obdobja družine, uravnoteženju bližine in oddaljenosti v odnosih ter v ustvarjanju funkcionalnih mej med generacijami.

D. Olson s sodelavci (1989) govori o treh aspektih zakonskega in družinskega vedenja - kohezivnosti (angl. cohesion), prilagodljivosti (angl. adaptability) in komunikaciji. Kohezivnost in prilagodljivost sta lahko organizirani v tako imenovan cirkumpleksni model, ki identificira 16 tipov zakonskih in družinskih sistemov.

Kohezivnost je definirana skozi prisotnost emocionalnih vezi med člani družine. V bistvu pomeni ravnotežje med razmejenostjo in povezanostjo med člani družine.

Kaže se skozi: emocionalno povezanost, razmejenost, koalicijo, čas, prostor, prijateljstvo, odločanje, interese in prosti čas.

Obstajajo štiri stopnje kohezivnosti, ki so razvrščene od nepovezanosti (angl. disengaged), ločenosti (angl. separated), do povezanosti (angl. connected) in vpletenosti (angl. enmeshed). Ko je stopnja kohezije visoka (vpleteni sistemi), gre za lojalnost družini in strinjanje z njo, kar omejuje individuacijo članov družine. Drugo skrajnost predstavljajo družine, ki spodbujajo visoko stopnjo avtonomije, vendar je občutek pripadnosti in zavezanosti v njih šibek. V družinah, ki so v sredini kontinuuma, so posamezniki sposobni doživeti in uravnotežiti neodvisnost s povezanostjo z družino.

Prilagodljivost pomeni fleksibilnost družinskega sistema. Tudi pri tej dimenziji gre za vzpostavitev pravega ravnotežja.

Avtorji definirajo prilagodljivost kot sposobnost sistema, da, če je potrebno, spremeni strukturo moči, vloge, pravila oz. meje in način razreševanja konfliktov.

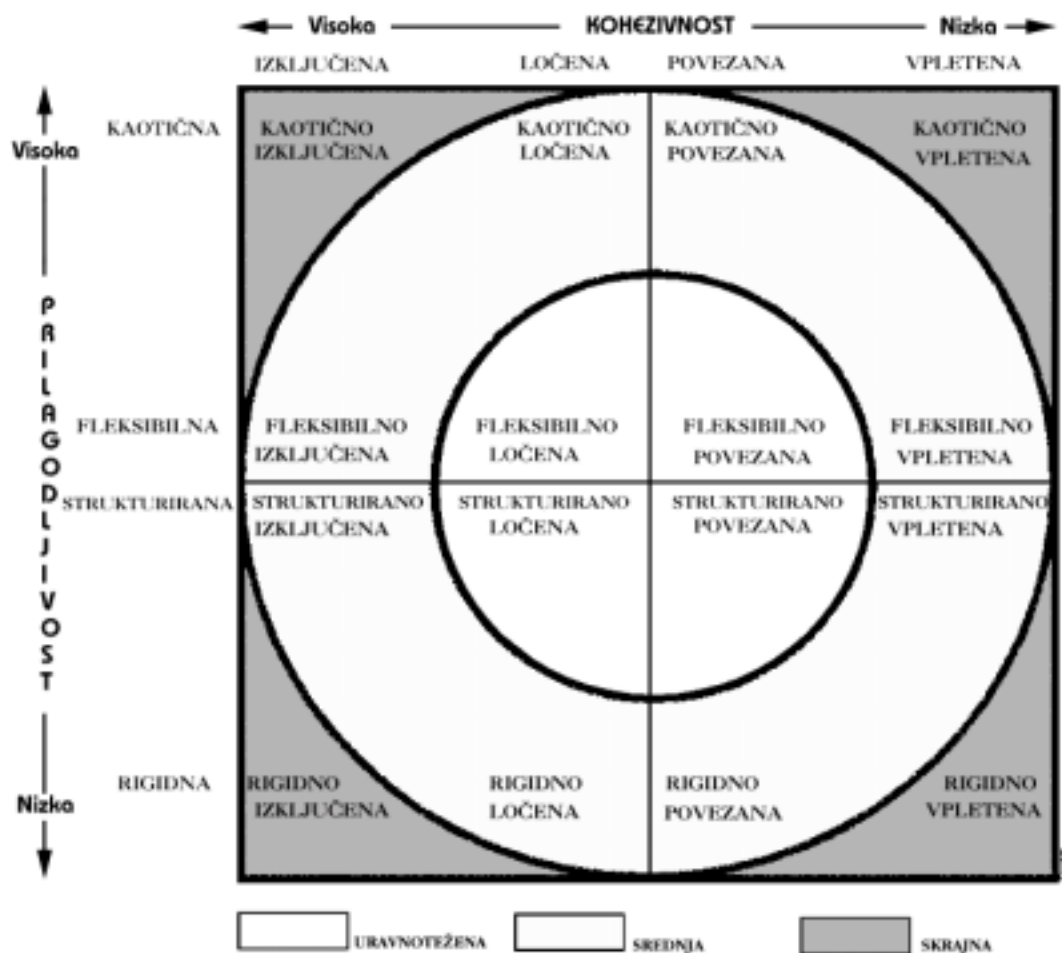
Štiri stopnje prilagodljivosti so razvrščene na kontinuumu od toge, strukturirane, fleksibilne do kaotične. Tudi za ta kontinuum velja, da sta srednji stopnji primernejši.

Komunikacija v družini je tretja dimenzija cirkumpleksnega modela, ki vzpodbuja ali pa zavira drugi dve dimenziji. Zato kot dimenzija ni vključena v grafični prikaz modela. Pozitivna komunikacija se kaže skozi empatijo, aktivno poslušanje, suport, negativna pa skozi dvojna sporočila, kritiziranje ipd. Negativna komunikacija zmanjšuje sposobnost družine, da bi si čustva izmenjala in podelila.

V modelu Olsona in sodelavcev obstajajo tri bazične skupine ali tipi družin. **Odprte (uravnotežene) družine** so tiste, v katerih je prisotno ravnotežje med kohezivnostjo in prilagodljivostjo. Gre za zdrave in funkcionalne sisteme.

Zaprte (skrajne) družine so tiste, ki so ekstremne na obeh dimenzijah, in predstavljajo motene, disfunkcionalne sisteme.

Srednje (angl. mid-range) **družine** pa so tiste, ki so ekstremne le na eni dimenziji, gre za povprečno ali srednje motene družine z blažjo obliko disfunkcionalnosti.

SLIKA 3: Cirkumpleksni model (Olson in dr., 1989, s. 50)

Kantor in Lehr (1976) razlikujeta tri tipe družin, odvisno od tega, na katerem mehanizmu feedbacka gradi družina "vzdrževanje in uravnavanje distance med člani".

Zaprta družina vzpostavlja in vzdržuje toge meje, skladne norme in vrednote ter preprečuje sleherno spremembo. Zaprta družina deluje po principu negativnega feedbacka. Zaprta družina je popolno strukturiran sistem, v katerem je posameznik podrejen družini. Taka družina se pogosto spremeni v prazno lupino in razpade, ko se posamezni člani družine uprejo in postanejo agresivni.

Družina lahko gradi homeostazo tudi preko pozitivnega feedbacka, to je feedback spreminjanja. Tip **poljubne** (angl. random) družine podpira maksimum možne distance in raznolikost pričakovanj; napetost in odstopanja so pričakovana. Take družine bi lahko poimenovali tudi anarhične (po Brajši, 1990). So tako spremenljive, da ne morejo vzpostaviti identitete in kontinuitete identitete. V taki družini pravil skoraj ni; tudi mej, ki bi jih morali spoštovati, ne. Ekstremna družina tega tipa postaja kaotična.

Odprte družine pa utemeljujejo svojo homeostazo na kombinaciji pozitivnega in negativnega feedbacka; spreminjanje je omogočeno, vendar tudi omejeno, da ne bi vodilo do togih meja ali v anarhijo.

V. Satir (1995) opiše značilnosti zaprtega in odprtega sistema na naslednji način: Za zaprti sistem je značilno nizko samospoštovanje, komunikacija je posredna, nejasna, nedoločna, nedosledna, zavira osebno rast. Stili komunikacije so pomirjanje, obtoževanje, računanje, odmikanje. Pravila, ki vladajo v družini, so zaprta, času neustrezna, nečloveška, ostajajo nespremenljiva, člani družine podrejajo in prilagajajo svoje potrebe obstoječim pravilom, izražanje mnenja je omejeno. Rezultat je nenačrtovan, zmeden, razdiralen, neprilagojen. Samovrednotenje vse bolj načenjajo dvomi in vse bolj postaja odvisno od drugih.

Nasprotno pa je v odprtem sistemu samospoštovanje visoko, komunikacija je neposredna, jasna, določna, dosledna, spodbuja osebno rast. Stil komuniciranja je ustrezen. Pravila v družini so odprta, človeška, času primerna in se spreminjajo, ko je potrebno. Izražanje mnenja je svobodno. Rezultat ustreza stvarnosti, je primeren in konstruktiven. Samovrednotenje je vedno bolj zanesljivo, polno zaupanja in vedno več izvabi iz jaza.

R. Beavers (1976; Beavers in Hampson, 1993) utemeljuje svojo tipologijo na osnovi opazovanj in raziskovanja družin ter različnih meril in ključnih konstruktov interakcij funkcioniranja družine, ki jasno diferencirajo zdrave od manj zdravih družin.

Dve ključni dimenziji, ki definirata raven družinske funkcionalnosti, sta: kompetentnost in interakcijski stili v družini.

Kompetentnost definira skozi zmožnost družine kot interakcijske enote, da dosega potrebne in vzgojne cilje v organizaciji in vodenju družine. Glavni elementi kompetentnosti so: (1) *struktura družinske enote* - gre za enakovredno vodenje družine, za močno koalicijo staršev oz. drugih odraslih oseb in razvite generacijske meje, (2) *stopnja spodbujanja avtonomije* družinskih članov, ki se kaže v rastočem zaupanju, jasnih mejah, jasni in odprti komunikaciji in sposobnosti reševanja oz. sprejemanja različnosti, (3) *sposobnost reševanja konfliktov in jasnega in neposrednega komuniciranja*, (4) *spontanost, izražanje široke palete čustev, optimizem*.

Avtor sicer poudarja možnost, da kažejo družine različno stopnjo kompetentnosti v različnih interakcijah, toda večinoma ne najdemo velikih razlik v funkcioniranju na posameznih področjih, zato je globalna ocena kompetentnosti družine smiselna.

Interakcijski stil je dimenzija, ki jo je avtor povzel po Stierlinu in se nanaša na centripetalne (navznoter usmerjene) in centrifugalne (navzven usmerjene) tendence pri vplivanju na separacijo mladostnika. V

centripetalnih družinah starši mladostnika vežejo nase, v centrifugalnih družinah pa spodbujajo mladostnikovo separacijo (Beavers,1976). Družinski sistem zdravo funkcionira tedaj, ko je prilagodljiv. Kar pomeni, da se kompetentne družine, ki so se sposobne prilagoditi odgovornostim in razvojnim potrebam družine skozi življenjske cikle, spreminjajo tudi v stilu.

Avtor loči pet tipov družin. Zdrave družine so glede interakcijskega stila bolj ali manj uravnotežene (usmerjene tako navzven kot navznoter). Ekstreme v stilu lahko opazimo predvsem v motenih družinah, kjer gre za nižje stopnje kompetentnosti. Avtor povezuje interakcijske stile v manj kompetentnih družinah s tipi simptomov, ki se razvijejo pri posameznih družinskih članih. Člani, ki izhajajo iz navznoter usmerjene družine, bodo prej razvili simptome, kot so depresije, shizofrenija ipd. Tisti iz navzven usmerjenih družin pa delikventno vedenje, psihopatije ipd.

- (1) V prvi skupini gre za optimalno medsebojno prilagojenost med člani družine, z minimalno izraženimi tako centripetalnimi kot centrifugalnimi tendencami v interakciji. Te družine so se sposobne dogovarjati, spoštujejo individualnost in ambivalenco. V njih dominirajo toplina, intimnost in humor.
- (2) V drugi skupini je prilagojenost družinski skupini adekvatna, z minimalno izraženimi centripetalnimi in centrifugalnimi tendencami. Meje so relativno jasne, dogovarjanje je možno, vendar prihaja do določenih težav. Ambivalenco se dopušča, vendar stežka. Obdobja bližine in sodelovanja se izmenjujejo z obdobji borbe za prevlado in kontrolo. Ti dve skupini, optimalna in adekvatna, označujeta v bistvu zdrave družine.
- (3) Za tretjo skupino, v katero uvrščamo tako imenovane srednje ali povprečno motene družine, je značilna slabša prilagojenost članov družini, z bolj izraženimi centripetalnimi ali centrifugalnimi tendencami. Če so poudarjene centripetalne tendence, prihaja do nevrotskih motenj, če so poudarjene centrifugalne sile, pa do motenj v

vedenju. Komunikacija je še relativno jasna, vendar je precej prisotna tendenca kontrole. Opaža se distanciranost, tesnoba, jeza, depresija, ambivalenco se potlači.

- (4) Četrta je mejna skupina z izrazito slabo prilagojenostjo članov družini in izrazito prisotnostjo tako centripetalnih kot centrifugalnih sil. Med člani družine srečamo težje motene prisilne (anankastične) osebnosti in mejne (borderline) osebnosti. Kaotičnost se izmenjuje s tiranijo, meje so šibke ali rigidne, opazni so distanciranost, depresija, napadi besa in jeze.
- (5) Najtežje motena je peta skupina, kjer skoraj ni medsebojnega prilagajanja. Gre za dominacijo centripetalnih tendenc, ki označujejo shizofrene člane družine, ali pa za centrifugalne tendence, ki so značilne za težje sociopatije. Medsebojnega razmejevanja skoraj ni, komunikacija je nejasna, skupnega cilja v družini ni, družinski odnosi se odvijajo stereotipno. Dominira obup, cinizem, ambivalentna zbežanost.

Beavers in Hamson (1993) povzemata raziskave njihove skupine in zaključujeta, da: (1) čeprav lahko pojmujeemo optimalno družino kot tisto, ki je najbolj funkcionalna, ne moremo ugotavljati optimalnosti na osnovi statistične osnove. Pribl. 5 % družin celotnega vzorca in 11 % družin iz nekliničnega vzorca lahko uvrstimo v kategorijo optimalnih družin. (2) Statistična normalnost leži nekje med adekvatnimi in srednjimi družinami. (3) Resno disfunkcionalnih je relativno malo družin (3 % - do 11 % v klinični skupini).

Skyner (1982) navaja, ko povzema razne študije, da zdrave družine obstajajo, so pa redke. Precej enotno ugotavljajo, da je v populaciji približno 20 % disfunkcionalnih družin, okoli 20 % funkcionalnih-zdravih, 60 % pa "srednjih" ali "srednje motenih".

Tudi v **timberlawnski raziskavi** (Lewis in dr., 1976), ki temelji na Beaversovi teoriji, je bil kriterij za izbor zdrave oz. normalne družine definiran skozi odsotnost obravnavane patologije na ravni posameznika.

Lewis in sodelavci so v raziskavi opazovali družine, ki so se v projekt vključile prostovoljno. Opazovali so tako disfunkcionalne družine, v katerih je bil en član družine identificiran pacient, kot "normalne" družine. Funkcioniranje družin so opazovali skozi različne naloge, pri čemer so jih snemali z videokamero.

Želja avtorjev je bila odkriti kvalitete družin, v katerih odraščajo sposobni (kompetentni), prilagodljivi in zdravi posamezniki. Želeli so odkriti dejstva in koncepte za uporabo v primarni preventivi in terapiji.

Zgodnejše študije, ki so slonele predvsem na proučevanju družin z identificiranim psihiatričnim pacientom, so ugotavljale, da uporabljajo disfunkcionalne družine drugačne interakcijske vzorce v komunikaciji kot funkcionalne družine. Izhajajoč iz te ugotovitve, so si želeli avtorji odgovoriti na vprašanje, ali se interakcijski vzorci, ki se pojavljajo v disfunkcionalnih družinah, v funkcionalnih pojavljajo v veliko manjši meri ali pa sploh ne. In če obstajajo, v čem se razlikujejo.

Avtorji študije ločijo tri vrste družin: resno disfunkcionalne, srednje motene družine in zdrave, funkcionalne družine. Njihovo funkcioniranje opišejo skozi strukturo moči, diferenciacijo (razvidnost mej), komunikacijo, odnose, doživljanje realnosti, čustva in sprejemanje sprememb in izgub.

Skyner (1982, s. 30) povzema, izhajajoč iz rezultatov timberlawnske študije, naslednjo tabelo:

TABELA 2: Značilnosti družinskih sistemov in njihovo funkcioniranje

STOPNJA FUNKC. OTR.	RESNA DISFUNKCIJA	“SREDNJE” FUNKCIONIRANJE	ZDRAVO FUNKCIONIRANJE
TIPI MOTNJE	- procesna, kronična shizofrenija - psihopatija - sociopatija	- reaktivne psihoze - vedenjske motnje - nevroze	- ni znakov psihiatričnih motenj, učinkovito funkcioniranje
STRUKTURA MOČI	KAOTIČNA - koalicija starša in otroka (ponavadi matere in otroka, oče nima pom. vloge, je izločen)	STRUKTURIRANA-RIGIDNA - rigidna kontrola, malo pogajanja, starši ali tekmujejo v dominantnosti (ved. motnje) ali pa gre za dominantno-submisivni odnos (nevroze)	STRUKTURIRANA-FLEKSIBILNA - močna delitev moči, močna koalicija staršev, toda z otrokom se posvetujejo in dogovarjajo, jasna hierarhija z vzajemnim spoštovanjem
DIFERENCIACIJA	FUZIJA (zlitje) - zbrisane meje, nejasna identiteta, menjajoče se vloge, obtoževanje, beg, izogibanje odgovornosti, nasilnost	LOČENOST SKOZI DISTANCIRANJE - identiteta bolje definirana, toda za ceno emocionalne distance, pomanjkanje spontanosti - stereotipne vloge, vključno z vlogami moškega in ženske	JASNA IDENTITETA IN INTIMNOST - jasna in varno definirana identiteta - dovoljuje se visoka stopnja bližine in intimnosti - visoka stopnja individualne odgovornosti
KOMUNIKACIJA	- prazna, konfuzna, dvoumna, kontradiktorna, dvojna, mistifikacije - neprepustnost, nepristopnost	- jasnejša, toda rigidna, stereotipna, bolj plitva - neprepustna za nove ideje, ni vzajemna	- odprta, jasna, direktna, iskrena, živa in spontana - sprejemajoča in dovzetna za nove ideje
ODNOS	NASPROTUJOČ - nezaupanje, črnogledost, prič. izdajstva, zapustitve - neintegrirana ambivalentna čustva, nihanje med ekstremi, nekonsistentnost dosežena z zavračanjem - visoko nezadovoljstvo s partnerstvom, ki je presekano s koalicijo enega roditelja in otroka	NASPROTUJOČ - relativno nezaupanje, čl. naravo se dojema kot slabo, potreba po rigidni kontroli sebe in drugih, represija in potlačitev - ambivalentna čustva niso sprejeta; se jih potlačuje, obrambni mehanizem je reaktivna formacija - pomanjkanje zadovoljstva v zakonu, tekmovalne ali dominantno submisivne vloge	AFILIATIVEN - zaupanje, pozitivno gledanje na svet, toplina, skrb in odgovornost - ambivalentna čustva se sprejema, obe strani se upošteva in integrira - vzajemno zadovoljujoč, komplementaren partnerski odnos, vzajemno zadovoljstvo s spolnim življenjem med partnerjema
SMISEL ZA REALNOST	- zanikanje realnosti, beg v fantazijo	- adekvaten občutek za realnost učinkovitega funkcioniranja, toda z določenim popačenjem in z nekongruentnimi družinskimi miti	- podoba o sebi in družini ustreza realnosti

TABELA 2: Nadaljevanje

STOPNJA FUNKC. OTR.	RESNA DISFUNKCIJA	“SREDNJE” FUNKCIONIRANJE	ZDRAVO FUNKCIONIRANJE
ČUSTVOVANJE	- cinizem, hostilnost, sadizem, brezup in obup	- hostilnost (ved. motnje) brez sadizma in resne disfunkcionalnosti - obvladana, zatrta čustva, pomanjkanje veselja (nevrotične motnje)	- toplina, veselje, humor, duhovitost, - mehkočnost, empatija
STALIŠČA IN VEDENJA DO SPREMEMB IN IZGUB	- <u>nesposobnost</u> spopasti se s spremembami in izgubo, ponavljanje zanikanja separacije in smrti, beg v fantazijo	- s spremembami in izgubami se družina sooči, toda z veliko bolečino in težavo - separacije in smrti se ne predela, skuša se iskati nadomestke za izgubljene osebe in čustva, namesto internalizacije izgubljene osebe	- spremembe, separacijo in smrt se sprejema realistično in predeluje preko: 1. močne starševske koalicije (v relaciji do starejše in mlajše generacije) 2. močnih odnosov izven družine 3. spremembe sistema vrednot

Timberlawnska raziskava je potrdila, da obstajajo med različno funkcionalnimi družinami kvalitativne razlike. Med funkcioniranjem optimalnih (zdravih družin ali družin z neobičajno stopnjo zdravja) in adekvatnih družin je ugotovljena statistično pomembna razlika v vseh spodaj navedenih točkah, razen v 7. točki. Obe vrsti družin vzgajata zdrave otroke, le da kažejo adekvatne družine več značilnosti “srednje” motenih družin.

1. Afiliativna naravnost do sočloveka - odprta, odzivna, zaupajoča - v nasprotju z nezaupanjem, umikom.
2. Visoko spoštovanje ločenosti, individualnosti, avtonomije, zasebnosti - v nasprotju s pričakovanjem strinjanja, konformizma, govorjenja v imenu drugih.
3. Odprta, jasna, iskrena komunikacija - v nasprotju z zmedeno, nejasno, izmikajočo in utesnjeno komunikacijo.
4. Trdna starševska koalicija, enakopravnost, delitev moči med roditeljema - v nasprotju s stanjem brez koalicije oz. s koalicijo roditelja in otroka.

5. Fleksibilna kontrola na osnovi dogovarjanja s temeljno hierarhijo starši - otrok - v nasprotju z rigidno, nefleksibilno kontrolo z nespremenljivimi pravili.
6. Visoko spontana interakcija, humor, duhovitost - v nasprotju s togo, stereotipno interakcijo.
7. Visoka raven iniciativnosti - v nasprotju s pasivnostjo.
8. Podpiranje in spoštovanje enkratnosti in razlik, spoštovanje živih, močnih osebnosti - v nasprotju s pohlevnimi, stereotipnimi, konformističnimi tipi.

Avtorji ugotavljajo tudi razlike v odnosnem in spolnem funkcioniranju zakoncev v adekvatnih in optimalnih družinah, ki so naslednje:

TABELA 3: Razlike v odnosnem in spolnem funkcioniranju zakoncev v adekvatnih in optimalnih družinah (Skynner, 1982, s. 34)

	ADEKVATNE DRUŽINE	OPTIMALNE DRUŽINE
VLOGE	V glavnem tradicionalne spolne vloge, rigidne, stereotipne, izrazito deljene.	V glavnem tradicionalna delitev vlog, vendar je prisotna prijetna, vzajemna komplementarnost in recipročnost.
ODNOS	Možje so uspešni, agresivni, k delu usmerjeni. So bolj zadovoljni z življenjem kot ženske. So distancirani, ukvarjajo se z materialno platjo družine, ne dajejo pa družini emoc. podpore. Žene so nesrečne, osamljene, čutijo se oddaljene od moža in preveč obremenjene z otroki. Nagnjene so k debelosti in depresivnosti ter utrujenosti. Interesi zunaj družine so omejeni.	Oba zakonca izkazujejo vzajemno zadovoljstvo in veselje z odnosom in življenjem na splošno. Moški so angažirani z delom, vendar so hkrati tudi odgovorni do potreb žen, jih podpirajo in so emocionalni. Žene se počutijo spoštovane in ljubljene. Imajo veliko aktivnih interesov zunaj družine, čeprav je vloga matere in žene centralna.
SPOLNOST	Redna, ponavadi v enakih presledkih (pribl. 2 krat tedensko). Možje so s spolnostjo bolj zadovoljni kot žene.	Več variabilnosti v frekvenci spolnih odnosov (večkrat tedensko do 1-krat mesečno), vendar je prisotno visoko vzajemno zadovoljstvo pri obeh partnerjih. Gre za dolgoročno zvestobo.
PROSTI ČAS	Omejeno sodelovanje zakoncev z okoljem.	Zakonca sta angažirana v socialnem okolju.

Zdrave družine kažejo karakteristike visoko negentropičnega (odprtega) sistema. Ko organizem ni v boju s samim seboj, ko je sposoben sprejeti in zadovoljevati svoje osnovne potrebe, doseže najvišjo stopnjo negentropije - strukture s fleksibilno, prilagodljivo funkcijo. Struktura je jasna in fleksibilna, vendar dosežena na blag način. Od vseh članov družine, tudi najmlajših, se pričakuje aktivni delež. Člani družine se pogajajo, dobrodošel je vsak prispevek posameznika. Zelo pomembna je odprtost do bioloških potreb. Potreba po intimnosti ni razumljena kot šibkost. Jezo se razume kot znak, da je nekaj potrebno spremeniti ali popraviti. Interes staršev za spolnost je znak pozitivnih moči.

Skupina družin, ki se nahaja na tem skrajnem koncu kontinuuma, ne vsebuje znakov psihiatrične patologije.

Lewis in Looney (1983, po Lewis, 1989) sta, izhajajoč iz zaključkov timberlawnske študije, skušala odkriti, ali velja model funkcionalnosti, odkrit na družinah belcev srednjega razreda, tudi za družine nižjih slojev črnskih družin. Ko sta odkrila, da so si nasprotno s pričakovanji, družine v funkcioniranju veliko bolj podobne kot različne, sta se odločila za longitudinalno raziskavo (Lewis, 1989).

V delu "The birth of the family" (prav tam) avtor uvede nov termin **kompetentnosti**, ki ga definira glede na dve osnovni nalogi družine: kompetentna družina ustvarja vzdušje, v katerem odraščajo psihično zdravi in avtonomni otroci, ki vstopajo v trajne odnose zunaj družine. Hkrati pa omogoča utrjevanje osebnosti staršev in njihov nepretrgan razvoj. Ti dve nalogi sta pomembni skozi celotno življenjsko obdobje družine (prav tam, s. 2).

Izbor teh dveh nalog družine kot mere kompetentnosti družine reflektira notranje usmerjen pogled (angl. inner-directed view), usmeritev na dejstva, kaj lahko družina naredi za svoje člane.

V zgodnejših delih je avtor s sodelavci (tudi z Beaversom) predstavil raziskave, ki jih dopolnjujejo klinični podatki in podpirajo vpeljavo

konstrukta kontinuuma kompetentnosti družine. Raziskave so pokazale, da združujejo družine na določeni točki kontinuuma določene strukturne značilnosti. Tako da se kaže kontinuum od bolj do manj kompetentnih družin v prožnosti družinske strukture in sega od prožne preko rigidne, do kaotične strukture.

Lewis definira nekatere pojme, ki jih uporablja pri opisu funkcioniranja družin, pri čemer postavlja odnose med partnerjema (staršema) kot temelj kompetentnosti družine (prav tam, s. 9) :

Stopnja **bližine** se kaže skozi dejstvo, koliko si partnerja delita interese, aktivnosti, prijatelje, osnovne vrednote, zadovoljstvo v spolnosti.

Stopnjo **zavezanosti** razume skozi dejstvo, koliko pomeni obema partnerjema zakonski odnos kot tisti prvi čustveni odnos v primerjavi z drugimi.

Pri **intimnosti** gre za to, da si oba partnerja obojestransko delita ranljivost.

Avtonomija pomeni stopnjo spodbujanja individualnosti, različnosti in neodvisnega funkcioniranja, ki jo struktura partnerstva omogoča.

Moč pa je definirana kot odprti vpliv enega partnerja na drugega.

(1) **Visoko kompetentne družine.** Starša si moč v družini delita, gre za visoko stopnjo bližine in zavezanosti. V takih odnosih je možna zaupnost. Navkljub bližini, zavezanosti in zaupnosti je vsak od staršev dobro individualiziran, sposoben avtonomnega funkcioniranja. Obstaja jasna meja med zavezništvom med staršema in otroki. Vzgojni stil ni niti permisiven niti avtoritaren, temveč avtoritativen. Starši prisluhnejo svojim otrokom in upoštevajo njihove želje, čustva. Predvsem pa ne obstaja nobene nejasnosti glede delitve moči v družini. Komunikacija je odprta in spontana, prisotna je empatija in velika sposobnost učinkovitega reševanja problemov. Družinski člani so spodbujani, da jasno izražajo čustva in mnenja, različnost je

upoštevana in spodbujana. Konflikti se razumljivo pojavljajo, vendar se je družina z njimi sposobna soočiti in jih reševati. Spremembe so sprejemljive, izgube se odprto predelujejo. Družinsko vzdušje je toplo, humor je cenjen.

(2) **Kompetentne, toda prizadete** (angl. *pained*) **družine** razumejo avtorji kot tiste družine, ki se uvrščajo med visoko kompetentne in jasno disfunkcionalne družine. Kompetentne so glede na dejstvo, da je visoko verjetno, da bodo njihovi mladostniki psihično zdravi. Prizadete so zato, ker obstaja med staršema prikrit konflikt v vprašanjih bližine in zaupnosti. Vendar konflikt ostaja med staršema in se vsaj glede zaveznitva ne kaže v spremembah le- tega (v smislu vzpostavljanja zaveznitva z enim od otrok). Odnos med staršema ni več enakovreden v delitvi moči, temveč eden od staršev vodi, drugi pa je voden. Tisti, ki vodi (ponavadi oče), je nekoliko oddaljen, izogiba se zaupnosti in bližini. Obstaja možnost, da se v tej vrsti družin menja vodenje med staršema. Pogosto pa sta starša jasno individualizirana in sposobna avtonomnih aktivnosti. Ta vrsta družin spodbuja individualizacijo in avtonomijo članov družine, ne spodbuja pa razvoja tesnih povezanosti. Še vedno je močno izražena potreba po "biti" družina.

(3) **Dominantno-submisivne družine**. Gre ali za komplementarne ali pa konfliktne družine. Pri komplementarnih družinah gre za delitev moči med staršema, ko eden vlada, drugi pa se podreja, kar ustreza obema partnerjema. Ponavadi oče vlada, mati se podreja. V konfliktnih družinah pa si starša nista enotna glede delitve moči. Partner, ki se podreja, pogosto izraža pasivno-agresivne mehanizme in transgeneracijska zaveznitva z enim ali več otroki, kjer se kaže jasna opozicija do vladajočega partnerja.

V takih zakonih gre za različne stopnje bližine, pomanjkanja zaupnosti, zavezanosti družini. Gre za toge sisteme, kjer tisti od staršev, ki je dominanten, odprto ali prikrito nadzira ostale družinske člane. Njegova ali njena prepričanja, mnenja, čustva naj bi obveljala,

pogajanje v družini ne obstaja. Čustev, predvsem topline in skrbi za druge, se odprto ne izraža. Tisti od staršev, ki se podredi, ima, prav tako pa tudi otroci, težave z avtonomnostjo.

Tovrstne družinske strukture so disfunkcionalne, ker obstaja velika verjetnost, da se bodo pri članih družine razvili psihiatrični sindromi.

- (4) **Konfliktne družine**, v katerih gre za kronično konfliktno razmerje med staršema. Konflikti nastajajo glede različnih vprašanj, denarja, spolnosti, vzgoje. V bistvu pa gre za konflikt glede strukture odnosa med staršema. Vsak od staršev si želi pridobiti močnejši položaj v družini, nihče se ne želi podrejata. Med takima zakoncema ni možna enakomerno deljena moč. Kronično konfliktno razmerje med zakoncema lahko razumemo znotraj systemskega funkcioniranja, ki omogoča kontakt brez bližine in zaupnosti. Obstajata dve obliki tovrstnih družin. Blažje motena je tedaj, ko se izmenjujejo bolj ali manj dolga obdobja konfliktnosti in bližine. Hujše motena pa je tedaj, ko gre za stalen konflikt med staršema. V družinah je zelo malo bližine, ni zaupnosti, nizka je stopnja zavezanosti in nikoli končan boj za moč. Odnos med staršema določa ton interakcij za ves družinski sistem. Prisotni so spori, prepiri in občasno tudi fizično obračunavanje. Otroci so ali potisnjeni v zavezništva z enim od staršev ali pa se zelo distancirajo od družine. Komunikacija je neučinkovita, reševanje problemov je na nizki ravni, obstajajo manipulacije, igre moči, prikrivanja. Zelo malo je odprtega izkazovanja ugodnih čustev, še posebno zato, ker ta včasih kažejo na ranljivost. Tak sistem je disfunkcionalen in rigid, čeprav včasih omogoča nekaj učenja avtonomnega funkcioniranja, pri družinskih članih pa ne spodbuja razvoja bližine.
- (5) **Resno disfunkcionalne družine**. Obstaja jih več vrst, pogosto pa jih raziskovalci sploh ne srečajo. Ko gre za simbiotičen odnos med staršema, tedaj starša zlijeta (angl. fused) njuno identiteto v eno, za katero so značilni mehanizmi projekcije in introjekcije. Opazovalcu

deluje tak sistem kaotično, nerazumljivo, nedostopen je zunanjim vplivom. Otroci, rojeni v takem zakonu, so bodisi vključeni v simbiozo med staršema bodisi izključeni in na ta način zanemarjeni. Ko gre za primer, da eden od staršev dominira družini s svojimi psihotičnimi izpadi, gre najpogosteje za paranoidnega, dominantnega starša, kar sprejema bolj podredljiv in realen partner. Otroci so ali pa niso vključeni v to odnosno zmedo.

Pri tretjem tip-u gre za popolno odtujitev med družinskimi člani. Raziskave so potrdile, da so ti trije tipi družin pogosto povezani s prisotnostjo shizofrenije pri enem ali več članih družine. Člani družine so ali amorfno povezani ali pa skrajno izolirani drug od drugega. Gre za neorganizirane družine. Komunikacija je pogosto fragmentarna in nejasna. Čustva so pogosto neprimerna situaciji, ali jih ni, ali pa so intenzivna, toda primitivna. Terapevti ugotavljajo, da je s tovrstnimi družinami težko delati in so čisto neodzivne.

Številni avtorji se s konceptom kompetentnosti ne strinjajo in ugotavljajo, da ima lahko vsaka družina svoja močna kot tudi šibka področja.

Lewis pa dodaja (kot tudi mnogi drugi avtorji, npr. Walsh, L'Abate, Mc Master), da je pomemben kriterij za evalvacijo kompetentnosti družine kontekst, v katerem je družini zagotovljeno osnovno preživetje. V družinah, ki se dnevno ukvarjajo s preživetjem, se organizacija, distribucija moči in stili komunikacije drugače izkazujejo. Poleg tega je potrebno upoštevati seveda tudi etnične in kulturne značilnosti okolja, v katerem družine živijo. Saj so vrednote tesno in kompleksno povezane s konceptom kompetentnosti.

L'Abate (1994; 1997) predstavi razvojno teorijo, ki kot temelje psihične(osebne) in družinske (medosebne) **kompetentnosti** postavlja sposobnost za ljubezen in sposobnost za pogajanje.

Osebno in medosebno kompetenco poudari zato, ker definirata osebnost razvojno, skozi diferenciacijo posameznika v interakciji z okoljem.

Sposobnost za ljubezen vsebuje dve komponenti: *pripisovanje pomena sebi* ter drugim in intimnost. Človek se v družini uči sposobnosti za ljubezen od najzgodnejšega obdobja iz enega od štirih možnih položajev samovrednotenja ali samospoštovanja (L'Abate, 1994, s. 52-53):

1. Otrok se uči zahtevati in pritrđiti lastnemu pomenu, ne da bi to šlo na račun drugega člana v družini. To je verjetno posledica ravnanja staršev in skrbnikov, ki pričakujejo obojestransko ugodne izide (jaz sem pomemben, ti si pomemben; oba potrebujeva zmago, dokler sva skupaj). Tako pozitivno pripisovanje sebi in drugim vodi v samoizpolnitev.
2. Otrok se uči zahtevati in pritrđiti lastnemu pomenu na račun drugega, bodisi roditelja bodisi sorojenca (jaz sem pomemben, ti nisi; jaz zmagam, ti izgubiš - dobim karkoli, kadarkoli). Izid je sebičnost narcističnega posameznika, ki naredi vse, kar je potrebno za trenutno zadovoljitev, ne glede na takojšnje ali dolgoročne posledice zanj ali za tiste, ki jih ima rad.
3. Otrok se uči zanikati lastni pomen in pritrđiti pomenu drugega (jaz nisem pomemben, ti si pomembnejši od mene; ti zmagáš, jaz izgubim). Izid je nesebičnost soodvisnih posameznikov. Ki se definirajo v pojmih mučeništva, žrtvovanja sebe za druge.
4. Otrok se nauči zanikati lastni pomen in pomen drugih (ker nihče od naju ni pomemben, izgubiva oba). Ta položaj pelje do izida, kjer jaz ni več razviden, kar lahko pelje do ekstremne psihopatologije in ekstremne disfunkcionalnosti.

Jasno je, da so funkcionalne družine le tiste, kjer želi vsakdo zmagati, ne da bi šla zmaga na račun drugega. Disfunkcionalne pa so tiste družine,

kjer gre zmaga na račun drugega ali kjer vsakdo izgubi in nihče ne zmaga.

Čačinovič Vogrinčičeva (1998) povezuje pripisovanje pomena sebi in drugim s pravico do resničnosti in s temeljnima potrebama družine - po avtonomiji in povezanosti z občutkom lastne vrednosti, ki daje posamezniku dovolj varnosti, da lahko tvega pogajanja.

Intimnost, ki je druga komponenta sposobnosti za ljubezen, omogoča podelitev prizadetosti in strahu pred prizadetostjo (ranljivostjo). Intimnost v družini je prisotna, če so člani emocionalno na razpolago drug drugemu tako, da nikomur ni odvzeta možnost, da čuti in podeli bolečino in veselje z drugimi.

Sposobnost za pogajanje (barantanje, reševanje problema, odločanje) v družini omogoča določena struktura družine in proces, ki ga struktura določa. Struktura napoveduje rešitve v procesu pogajanja. Če je struktura funkcionalna, bo proces pogajanja uspešen. Če je struktura pomanjkljiva, bo proces pogajanja upočasnen in učinek slab. Struktura pomeni način, kako si družina deli avtoriteto (kdo v družini odloča) in odgovornost (kdo odločitve izvaja). Gre za to, ali si odločitve in odgovornosti družina deli glede na sposobnosti, izkušnost in dogovorno. Ali pa so odločitve sprejete brez razprave. Pomembno je tudi, kdo odločitve izvaja. Ali tisti, ki jih sprejema, ali jih le-ta naloži drugim. Tako ločimo enakopravno-demokratsko, avtoritarno-nasilno in permisivno-anarhično sprejemanje odločitev.

Sposobnost za pogajanje "prinese novo dimenzijo v povezovanje socializacije z nalogo družine, da omogoči vsakemu članu dovolj dobro avtonomijo in dovolj dobro povezanost. Pogajanje ustvarja hkrati možnost za edinstvenost in prostor za soočenje" (Čačinovič Vogrinčič, 1998, s. 104). Kot že rečeno je proces pogajanja odvisen od strukture družine.

Za učinkovito pogajanje v družini je torej potrebna:

1. *določena stopnja funkcionalnosti* družine (razvito pripisovanje pomena sebi in drugim, ki omogoča visoko raven samovrednotenja in samospoštovanja vseh družinskih članov),
2. *razvita intimnost* (kompetentno doživljanje in izražanje čustev), ki omogoči družini, da razvije večšine pogajanja (gre za spretnosti pri pogajanju, reševanju problemov in sprejemanju odločitev: zmožnost misliti različne alternativne poti in izračunati možno ceno pri iskanju rešitev za družino; zmožnost družine, da se odzove na življenjske naloge, ki so ji postavljene; osveščenost o tem, ali izbrane rešitve delujejo ali ne; sposobnost, da se izbire spremenijo, da bi bolje ustrezale potrebam družine) ter
3. *pripravljenost* (motivacija) za pogajanje, odvisna od prioritet, ki jih družina ima; gre za to, ali se družina želi pogajati o konfliktnih ali potencialno konfliktnih in morebiti bolečih temah ali pa se določenih tem raje izogiba.

Kompetentnost v sposobnosti za ljubezen in sposobnosti za pogajanje se pri otrocih razvije skozi modeliranje starševskih vzorcev.

Kot je razvidno iz predstavljene teorije, povezuje L'Abate funkcionalnost družine z načini ravnanja družine s sposobnostjo za ljubezen (predvsem iz komponente pripisovanja pomena sebi in drugim), iz katere izhaja stopnja samospoštovanja posameznika. Kompetentnost družine (v ožjem smislu) pa izhaja tako iz intimnosti, kot komponente sposobnosti za ljubezen, kot iz večšin pogajanja. Torej je kompetentnost nekako nadreden oz. bolj kompleksen pojem od funkcionalnosti. Kajti avtor nadalje izpelje iz obeh sposobnosti (sposobnosti za ljubezen in sposobnosti za pogajanje) **4 ravni osebne in medosebne kompetence** (kompetentnost v širšem smislu)(L'Abate, 1997, s. 46):

1. sposobnost za ljubezen in za pogajanje,
2. sposobnost za ljubezen - ne pa za pogajanje,

3. sposobnost za pogajanje - ne pa za ljubezen,
4. nesposobnost za ljubezen in pogajanje.

Najvišja raven kompetence je dosežena, ko družina razvije obe sposobnosti - sposobnost za ljubezen in sposobnost za pogajanje.

Druga in tretja raven se glede na izzid med seboj ne razlikujeta pretirano, odvisni pa sta od osebnosti parterjev in njunega odnosa. Avtor navaja naslednji primer: ob smrti v družini se znajo v nekaterih družinah emocionalno podpirati in izgubo skupno lažje prebolijo, ker pa so šibkejši v pogajanju, imajo težave pri dogovarjanju v zvezi s pogrebom in kasneje delitvijo premoženja. In obratno, ponekod lažje urejajo organizacijske zadeve, težje pa spregovorijo o čustvih in prebolevajo izgubo, ker intimnosti ne znajo deliti z drugimi. Oba izzida nista najbolj funkcionalna.

Najnižja je seveda četrta raven, kjer gre za najnižjo individualno, partnersko, družinsko in odnosno kompetenco.

Ackermann (1966, s. 383) postavlja "hipotezo o zdravi družini" : "Družina je zdrava, če uresniči biološke potenciale odnosa roditelj - otrok in mož - žena: zagotoviti mora zaščito pred nevarnostmi in materialni obstoj družine; pripadati mora skupnosti in biti varno integrirana; navznoter mora biti enotna, sposobna, da se sama stabilizira in raste; ohraniti mora sposobnost, da se prilagaja spremembam. Družina mora imeti cilje in realistične, primerne, uresničljive vrednote. Družina mora zagotoviti vzdušje, v katerem se bo psihološka identiteta njenih članov uskladila z identiteto družinske skupine, tako da bo omogočala individualizacijo. Družinske vloge morajo biti v skladu s spolom, dobro definirane in morajo omogočati zadovoljevanje temeljnih potreb njenih članov. Če pride do konfliktov in nezadovoljevanja osebnih potreb, mora imeti družina psihološka sredstva za korektno percepcijo problema. Sposobna mora biti, da najde rešitev, ki pomeni zadovoljevanje potreb in rast njenih članov. Sprejemanje identitet posameznika in družine

ustvarja možnosti za individualno avtonomijo in ustvarjalnost. Vzgoja mora upoštevati telesne in duševne potrebe otroka in preprečiti tekmovanje (rivalstvo?) med potrebami staršev in potrebami otrok... Pokazatelj zdravih družinskih odnosov je ustvarjalna komplementarnost v vlogah mož - žena, roditelj - otrok, ne pa odsotnost konfliktov.”

Ackermannova “hipoteza o zdravi družini” daje skoraj popoln opis družine, ki lahko zagotovi zdravje posameznika.

Kot vidimo, uporabi Ackermann pri definiranju zdrave družine dva koncepta: koncept identitete (psihološke identitete), ki zajema težnje, pričakovanja in gledanja družine, ter koncept stabilnosti vedenja, ki se nanaša na vzdrževanje kontinuitete identitete v času, na način kontrole konfliktov, ki je značilen za družino, in na sposobnost družine za spreminjanje, rast, razvoj oziroma na sposobnost za prilagajanje.

Identiteta družine se oblikuje skozi izkustvo skupnega življenja članov družine v njihovih specifičnih vlogah. Družina mora izoblikovati način, kako bo v nujnih procesih prilagajanja ohranila družinsko identiteto in omogočila članom, da ohranijo osebno identiteto. Med identiteto in stabilnostjo avtonomnega posameznika oz. družine obstaja kontinuiteta.

Za večino omenjenih avtorjev pomeni funkcionalnost družinskega sistema prožnost sistema (npr. Kanthor in Lehr, Satir), torej potencial spreminjanja (Beavers) ali pa uravnoteženost (Olson). Kriterij funkcionalnosti naj bi bilo dejstvo, da v funkcionalni družini odraščajo zdravi otroci (Beavers in timberlawnska študija, McMastrov model, Ackermann), ter da obstaja kvalitativna razlika med funkcionalnimi in disfunkcionalnimi družinami v funkcioniranju sistema.

Walsheva (1993, s.58) v pregledu teorij izloči pomembne procese, za katere meni, da prispevajo k zdravemu funkcioniranju družine. Gre za:

1. Povezanost družine in zavezanost članov družine k skrbi in vzajemni podpori med njimi (Mi smo družina).

2. Spoštovanje individualnih razlik, avtonomije in potreb posameznikov ter vzgajanje razvoja dobrega počutja družinskih članov vseh generacij.
3. Za par (starša) je značilen vzajemno spoštljiv odnos, podpora in enakomerna delitev moči in odgovornosti.
4. Za vzgojo in skrb, zaščito in socializacijo otrok ter skrb za druge ranljive člane družine je pomembno učinkovito izvršilno vodenje in avtoriteta staršev.
5. Organizacijska stabilnost, za katero je značilna jasnost, konsistentnost in predvidljivost v vzorcih interakcije.
6. Prilagodljivost: prožnost v zadovoljevanju notranjih in zunanjih potreb po spremembi, učinkovito spoprijemanje s stresom in problemi, ki izhajajo iz stresa ter obvladanje sprememb in izzivov, ki jih prinašajo prehodi v različna življenjska obdobja.
7. Odprta komunikacija, za katero je značilna jasnost v pravilih in pričakovanjih, prijetna interakcija in široka paleta izražanja čustev in empatičnih odgovorov.
8. Učinkovito reševanje problemov in konfliktov.
9. Sistem vrednot, ki omogoča vzajemno zaupanje, obvladovanje problemov in povezanost s preteklimi in bodočimi generacijami, etične vrednote in zavzemanje za širšo skupnost.
10. Primerni ekonomski viri za zadovoljitev temeljne varnosti in psihosocialna podpora razširjene družine, mreže prijateljev ter skupnosti in večjih socialnih sistemov.

Vsak od teh procesov prispeva in jača druge komponente. Pomembno je, da razumemo, da so lahko omenjene komponente funkcioniranja družine organizirane in izražene na različne, družini prilagojene načine.

12. Medsebojno doživljanje družinskih članov

Raziskovalci ugotavljajo, da obstajajo med člani družine razlike v doživljanju interakcij v družini. Pogosto ugotavljajo (npr. Paulson in Sputa, 1996; Beavers in Hamson, 1993), da oba starša praviloma višje vrednotita kvaliteto interakcij z mladostniki, kot jih ocenjujejo mladostniki in mladostnice same. Adams (1985) ter Dekovic, Noom in Meeus (1997) podobno ugotavljajo za mladostnice. Njihovo doživljanje interakcij s starši se razlikuje od doživljanja staršev. Mladostnice doživljajo oba starša podobno. Knudson-Martinova (2000) dodaja, da zaznavajo dekleta družinske interakcije bolj skladno s starši kakor fantje.

Kompetentna družina omogoča dobro diferencirano samozavedanje in s tem povezan razvoj ega posameznikov ter odprtost do drugih, kar se odraža tudi v točnosti (prekrivanju) zaznavanja interakcij med družinskimi člani (Bell in Bell, 1983). Dekovic, Noom in Meeus (1997) trdijo, da so razlike v percepciji večje v družinah, kjer je prisotnih več konfliktov, ki se med mladostniki in starši najpogosteje nanašajo na različna pričakovanja obojih v vprašanih doseganja avtonomije mladostnikov.

Marsiglio (1995) poudarja, da je potrebno raziskati procese glede določene vloge - npr. očeta, ki jih vsi člani družine internalizirajo, pa tudi zavračajo. Pogosto so te podobe vloge kulturno pogojene, še posebno pa soodvisne od interakcij s pomembnimi drugimi, torej tudi s specifičnimi očetovskimi vlogami, s katerimi so v stiku. Daly (1995) ugotavlja, da se očetje ne poslužujejo modela očetovstva, ki so se ga naučili v družini, temveč združujejo slike večih modelov, ki jih integrirajo v svoj model.

Marsiglio (1995) trdi, da je doživljanje vloge očeta povezano s kvaliteto partnerstva, ki ga roditelja ustvarita. Partnerka igra pomembno vlogo v tem, kako percipira oče svojo vlogo roditelja in kako se ji zaveže. Avtor ugotavlja tudi, da je doživljanje delovne in očetovske identitete očeta precej povezano in odvisno tudi od očetovega delovnega okolja.

13. Raziskovanje družine

Obstajata vsaj dva teoretična pristopa k evalvaciji družine. Prvi, ki ga zastopajo humanistične, kognitivne in vedenjske šole, vidi družino skozi delež posameznika. Druga perspektiva pa je sistemska, ko razumemo družino skozi dejstvo, da vsak član družine vpliva na vse ostale in je od vseh ostalih vzajemno tudi vplivan. Enota opazovanja je v tem primeru družina kot sistem. L'Abate (1994) poudarja, da je v raziskovanju družine pomembno gledati na družino skozi obe perspektivi, ker se dopolnjujeta. Posameznik je hkrati stvaritev in tvorec intimnih medsebojno odvisnih odnosov s člani družine.

Sistemiški pristop vidi enakovreden prispevek vseh posameznikov v funkcioniranju družine, medtem ko psihološka perspektiva (individualen pristop) poudarja sistematične razlike med prispevki posameznikov k funkcioniranju družine. Vsi člani disfunkcionalne družine ne prispevajo enako k njeni disfunkcionalnosti.

Eden izmed razlogov za raziskovanje družine je tudi odkrivanje vzorcev na kontinuumu funkcionalnosti in disfunkcionalnosti. L'Abate uporablja termin predvsem kot izhodišče za ugotavljanje potrebe po terapiji oz. ugotavljanje razlik v funkcioniranju družine pred in po terapiji. Za nas pa je koncept funkcionalnosti uporaben za pomoč pri ugotavljanju, kateri vzorci vedenja oz. procesi v družini pomembno prispevajo k izgradnji identitete mladostnic in njihovih staršev.

Da razumemo delovanje družine, se moramo zavedati tudi vplivov nekaterih neodvisnih spremenljivk, ki so zelo pomembne za funkcioniranje družine. Avtor (prav tam) poudarja, da moramo upoštevati naslednje: življenjski cikel, v katerem se družina nahaja, socialno ekonomski status družine, izobrazbo, etnično pripadnost, sestavo družine, razlike v spolu, versko pripadnost, stopnjo funkcioniranja staršev in prevladujoči stil vzgajanja ter stopnjo funkcioniranja družine.

Fisher in Ransom (1995) se strinjata z avtorji, ki trdijo, da lahko tipologije družin pomembno pripomorejo k uporabni organizaciji kliničnih in raziskovalnih podatkov. S pomočjo tipološke strategije (preko skupne variance med spremenljivkami, ko ugotavljamo raje zveze v posameznih družinah kot zveze znotraj celotnega vzorca) integriramo kompleksne, večdimenzionalne podatke družin v prepoznavne vzorce.

Obstaja temeljna razlika v logiki analiziranja podatkov, ki temeljijo na zvezah med spremenljivkami in analizami, v katerih vnašamo v obdelavo podatke posameznikov kot enote.

Fisher, Kokes, Ransom, Phillips in Rudd (1985) v svojem članku "Alternative strategies for creating relational family data" klasificirajo podatke o družini v tri ravni podatkov: (1) **individualni podatki** - ko gre za obravnavo podatkov vsakega posameznika posebej, ne da bi upoštevali medsebojne percepcije ali dejanja drugih družinskih članov, v tem primeru ne gre za tipično družinske podatke; (2) **odnosni podatki** - gre za podatke več posameznikov, ki se nanašajo drug na drugega in (3) **transakcijski podatki** - podatki, ki se nanašajo na družino kot sistem in jih dobimo predvsem z opazovanjem in vrednotenjem družinskega sistema.

V primeru odnosnih podatkov raziskovalec z ustreznimi metodami (npr. preko aritmetične sredine, računanja vsote in razlike med skori, korelacije, raznih multivariantnih metod ipd.) kombinira različne odgovore članov družine v določene skore, ki nam nekaj povedo o določeni značilnosti družine kot celote. Avtorji zaključujejo, da je izbira metode odvisna od posameznega primera, pri čemer je potrebno predvsem upoštevati kvaliteto uporabljene lestvice, postavljena raziskovalna vprašanja in napovedno uporabnost postopka.

Benson, Curtner-Smith, Collins in Keith (1995) priporočajo za analizo družine kot celote uporabo metode faktorske analize, kjer vzamemo kot enoto analize odgovore vseh družinskih članov. Družinam so nato

pripisani faktorski skori (rezultati merjencev na latentnih spremenljivkah), s katerimi se izvaja nadaljnjo statistiko. Zanimiva za interpretacijo je tudi sestava posameznih faktorjev, pri čemer ugotavljamo, čigavi odgovori in katere teme se grupirajo skupaj, kar nam veliko pove tudi o naravi percepcije družinskih članov.

MLADOSTNIK V DRUŽINI

G. Čaćinovič Vogrinčič (1992) pravi, da ima družinska skupina posebno razvojno pot, ki postavlja njene člane pred vedno nove naloge, ki zahtevajo spreminjanje in vedno znova tudi vzpostavljanje ravnotežja. Družina z majhnim otrokom mora rešiti problem vzpostavljanja koalicije in vzpostavitve generacijskih razlik, da bi lahko otroku posredovala meje; omogočiti mora otroku, da sprejme in se nauči ravnati s svojimi čustvi, mu dati dovolj varnosti, da se nauči samostojnosti in neodvisnosti. Odraščanje otrok postavlja pred družino vedno nove naloge spreminjanja. Konflikti odraščanja so novi konflikti, tako kot so za roditelja novi konflikti staranja. Odhod otrok od doma in vzpostavljanje novih vezi z vnuki zaključuje cikel.

Veliko avtorjev se strinja s tezo, da je obdobje pubertete in adolescence najrealnejši in najtežji preizkus kvalitete odnosov v družini in odnosov med staršema. Od kvalitete družinskih in zakonskih odnosov pa je odvisno na kakšen, bolj ali manj uspešen način bo adolescent prebrodil krizo odraščanja. Brajša (1990) povzema, da skozi reagiranje staršev in njihovo obnašanje do problemov mladostnika ter njegove potrebe po osamosvajanju, individuaciji, razvijanju lastnih partnerskih emocionalnih vezi z vrstniki pridejo na dan vse razpoke in s krhko fasado prikrita stvarna stanja zakonskih odnosov staršev. Po eni strani gre za burno in kompleksno individualno psihodinamiko mladostnika, po drugi pa za zapleteno interakcijo med starši in adolescentno problematiko mladostnika.

Tomorijeva (1994) poudari še dejstvo, da se v obdobju mladostništva pomembno pokaže, kako so starši sami predelali teme, kot so spolnost, avtoriteta, agresivnost in neodvisnost. Adolescenca otrok lahko starše spravi v hude stiske. Kompromisi in odrivanje bolečih in tesnobo zbujujočih vsebin so obrambe, h katerim so se zatekli, da bi obdržali svoje osnovno notranje ravnovesje. Ko pa jih pred te probleme postavijo

njihovi lastni otroci, te obrambe ne pomagajo več. Način, kako so se od svojih staršev osamosvajali sami, vpliva na njihove predstave o potrebah in čustvovanju njihovih otrok .

Družine z mladostniki morajo razviti kvalitativno drugačne (veliko bolj prepustne) meje med člani kot družine z majhnimi otroki (McGlodrick, Heiman in Carter, 1993).

Tudi Olson s sodelavci (1989) zaključuje, da je adolescenca najbolj stresen stadij v življenjskem ciklusu družine, predvsem zaradi povečane želje mladostnika po samostojnosti in osamosvajanju od družine. Raziskava je pokazala, da med percepcijo odnosov in interakcij med starši in mladostniki ni skladnosti. Tako starši kot mladostniki doživljajo medsebojno komunikacijo kot skopo in slabo.

Nadalje avtorji ugotavljajo, da sta kohezivnost in prilagodljivost v družinah, kjer je prisotna nizka stopnja stresa in hkrati visoka stopnja zadovoljstva, uravnoteženi. V teh družinah se znajo uspešno "spoprijeti" z adolescenco in prehodom mladostnika v odraslost, zanje je značilno, da so suportivne in fleksibilne v reševanju družinskih problemov.

Otrok v dobi adolescence zahteva visoko stopnjo zrelosti staršev, na kar v veliki meri vpliva kvaliteta zakonskega odnosa med staršema. Le zreli starši, srečni in zadovoljni zakonski partnerji so sposobni pomagati adolescentu prebroditi obdobje mladostništva, katerega rezultat je razvita in izgrajena identiteta, uspela individuacija, osamosvajanje in ločevanje s sposobnostjo vzpostavitve kvalitetnih odraslih partnerskih odnosov.

Campbell (1982, s. 340) poudarja, da je *raison d'être* adolescence, da združi spremembe, ki nastanejo v tem življenjskem obdobju, v celoto in si formira svojo lastno identiteto.

Campbell meni, da je bistvenega pomena za interakcijo v družini boj za kontrolo. Adolescent se čuti omejen v strukturi, ki je bila vzpostavljena v otroštvu. Pridobiti si želi več možnosti vplivanja na družinski sistem in s tem vzpostaviti novo strukturo. To mu veliko bolje uspe v sistemu, kjer je prisotna delitev moči med staršema in kjer je odprta možnost pogajanja

med člani sistema. V rigidnih sistemih se mora mladostnik na veliko bolj trd način boriti za svojo pozicijo, kar sili tudi starše v enako ravnanje, saj so motene družine ponavadi zaprte v simetrične odnose, v katerih adolescentovo reagiranje vzpodbuja podobno reagiranje drugih. Pritiski se jačajo, rezultat osamosvajanja je vprašljiv. Simptomi so prisotni zato, da vzdržujejo status quo oziroma homeostazo v družini.

Tudi Newman in Murray (po Nollerjevi in Callanu, 1991) vidita v uporabi moči s strani staršev bistveno determinanto mladostnikove pripravljenosti za raziskovanje svoje identitete. Mladostniki si želijo pridobiti v obdobju adolescence več avtonomije in svobode in se otresti dominantnosti staršev.

Vendar se ne želijo osvoboditi od svoje družine, temveč si s pogajanjem vzpostaviti novo vlogo in odnose, ki so bolj enakopravni in vzajemni. Zdrav razvoj mladostnika je veliko bolj možen v družinah, kjer se spodbuja avtonomijo, kjer je kontrola fleksibilna in uravnotežena s podporo in sprejemanjem staršev. V času, ko se mladostniki osamosvajajo, potrebujejo podporo staršev in njihovo ljubezen.

Družinski sistemi se med seboj razlikujejo po tem, v kolikšni meri vzpodbujajo in tolerirajo individuacijo, ki je tesno povezana z avtonomijo družinskih članov. Avtonomen človek ve, kaj čuti in misli, in sprejema odgovornost za svojo lastno aktivnost. V interakcijah z drugimi ima jasno definirane meje svojega ega.

Westley in Epstein (po Lewisu in dr., 1976) navajata, da je avtonomija bistvenega pomena za razvoj zadovoljujoče ego identitete. Vsakemu mora biti dovoljeno, da se loči (angl. separate) od drugih, doživi sebe in si poišče svojo lastno identiteto. Brez take avtonomije otrok ni sposoben reševanja osnovnih problemov separacije, ostal bo pretirano odvisen od drugih.

Obstajajo pa razlike v vlogi očeta in matere v procesu izgradnje identitete pri mladostnikih obeh spolov.

Dekleta so še posebno razpeta med identifikacijo z materjo in očetom. Sinovom pa predstavlja problem morebitno pretirano oddaljevanje matere. Kot posledica lahko mladostniki obeh spolov reagirajo z uporom, kar pa ni edina pot in prav tako ne najbolj pogosta pot za razvoj identitete. Večina mladostnikov obeh spolov ostane staršem blizu in izkusi le malo konfliktov in upora. Očetom je potrebno pomagati, da premagajo ovire v emocionalnem odnosu, tako do hčera kot do sinov.

Odnos hčere in očeta je lahko v adolescenci težaven, ker se oče počuti pogosto nelagodno v odnosu do hčere, boji se njene razvijajoče seksualnosti. In če se oče umakne in ni na razpolago, hčerka pogosto gradi sliko moškega v skladu s to izkušnjo (McGlodrick, Heiman in Carter, 1993).

V procesu pomoči družinam z mladostniki se je potrebno usmeriti na pomoč članom družine, da bi omogočili mladim rastočo neodvisnost in istočasno ohranili bližino, torej vzdrževali primerne meje in strukturo, ki bo družini omogočila nadaljnji razvoj.

Dare (1982) izpostavi pomen biološkega osamosvajanja. Pravi, da obstaja velika razlika med primati, ki adolescenta "odpošljejo", izženejo iz družine, in človekom. Za večino kultur je značilno, da si morajo mladostniki sami priboriti samostojnost in večinoma k temu niso spodbujani, kar otežuje osamosvajanje.

Eden izmed pomembnih faktorjev, ki ga moramo upoštevati ob osamosvajanju mladostnika, je tudi dejstvo, da vstopata starša v novo fazo družinskega življenja, ko ostaneta pogosto po dolgih letih spet sama v diadi, kar jima gotovo prinaša določene težave. Če pa se v tem času morda celo upokojujeta ali doživljata krizo srednjih let ipd., bo to obdobje zanj še bolj stresno.

Ostati v dvoje, pomeni na novo postaviti zunanje meje družine tam, kjer so prej obstajale notranje meje med generacijama. Ko mladostniki zapuščajo dom, postajajo staršem bolj prijatelji, ki starše spoštujejo, še

vedno pa vzdržujejo mejo med generacijama. To je težje doseči, če mladostnik še nadalje živi doma.

Uspešno ločevanje dveh generacij je gotovo lažje v družinah, ki so bolj prilagodljive, in v parih, pri katerih še obstaja vsebina zakonskega odnosa.

Satirjeva (1995) meni, naj bi starša doživljala osamosvajanje svojih otrok kot uspeh, kot ustrezen in spodbuden korak v razvoju cele družine in ne kot izgubo.

Odrasli so dolžni ustvariti take življenjske razmere, ki bodo omogočale mladostnikom neovirano odraščanje, kakor so poskrbeli za varen dom zanje, ko so bili še dojenčki. Vendar morajo to izvesti tako, da ohranijo mladostnikovo dostojanstvo, da razvijajo njegov čut za samovrednotenje in mu ponudijo uporabne življenjske modele, ki mu bodo omogočili tudi družbeno dozoreti.

Velike biološke, fizične in kognitivne spremembe, ki jih doživljajo mladostniki, v kombinaciji z iskanjem in izgradnjo identitete ter razumljivo zmedo okoli pogajanja in reguliranja mej in emocionalne oddaljenosti med družino in zunanjim svetom, prispevajo k mladostnikovi ranljivosti, ki se pogosto odraža tudi v pojavu številnih simptomov (McGlodrick, Heiman in Carter, 1993).

Dare (1982) opozarja, da lahko v adolescenci izbijajo na dan številne duševne bolezni, ki jih v zgodnejših obdobjih komajda poznamo: psihoze, shizofrenija, manična-depresija. Poleg navedenih še anoreksija nervoza, nekatere težje socialne fobije, samomorilnost, uživanje drog, težave z izobraževanjem ipd. Kaže se nesposobnost staršev, da bi funkcionirala koordinirano v paru in spobujala naravno zorenje svojih otrok. "Moteni" otroci preprečujejo zakonskemu paru, da bi se soočil s strahom, da njun zakon brez otrok nima več pomena. Simptomi pa se lahko pokažejo tudi pri starših v obliki involucijske melanholije ali nekaterih oblik paranoje, za katere je prav tako značilno, da izbijajo na dan v tem prehodnem družinskem obdobju.

OBDOBJE ADOLESCENCE

1. Različna pojmovanja adolescence

Pojmovanje adolescence kot prehodnega obdobja med otroštvom in odraslostjo se spreminja. Hall, ki je v svoji študiji že leta 1904 prvi raziskal obdobje mladosti in ga tudi poimenoval z besedo "adolescenca", je menil, da je za adolescenco značilno viharništvo, stresi in upori mladih proti različnim avtoritetam. Tako pojmovanje adolescence se je obdržalo razmeroma dolgo, kljub velikim družbenim spremembam.

Do leta 1960 je večina literature na temo adolescence izhajala iz psihoanalitične teorije oz. raziskovanja v okviru klinične psihologije in psihiatrije, torej na določenem vzorcu mladostnikov, ki so imeli določene težave. Adolescenco se je, kot že rečeno, obravnavalo kot stresno in nevihtno obdobje.

Kritičnost mladostništva so v zgodnjem obdobju večinoma povezovali z biološkimi dejavniki. Adolescenca sledi puberteti, dobi pospešenega dozorevanja, ko se pojavijo pomembne telesne, hormonske in druge fiziološke spremembe. Te spremembe lahko povzročijo strese in čustveno nestabilnost, tesnobo in napetost, vse to pa povečuje verjetnost za konflikte in spopade z avtoriteto.

Šele po letu 1960 so začeli teoretiki proučevati normalno populacijo tako, da slonijo novejša razlaga razvojnih procesov v adolescenci na normalnem razvoju.

V zadnjih desetletjih so razvojni psihologi, ki proučujejo različna življenjska obdobja, potrdili hipotezo o mladostništvu kot razvojnem fenomenu, ki izvira sicer iz najzgodnejšega obdobja otrokovega življenja, hkrati pa tudi odločilno vpliva na posameznikov psihosocialni razvoj v

odraslosti (Adams, Gullota in Markstrom-Adams, 1994). Na ta način so se kritično oddaljili od predhodnih, zlasti psihoanalitičnih pojmovanj, ki so trdila, da je zgodnje otroštvo edino pomembno obdobje za kasnejšo psihično in socialno zrelost posameznika. Avtorji menijo, da takšno razumevanje mladostništva odpira najmanj tri nova raziskovalna področja. Nas najbolj zanima prvo področje, ki obravnava mladostništvo kot prehodno obdobje iz otroške odvisnosti v odraslo neodvisnost in zajema postopne spremembe v mladostnikovem psihosocialnem razvoju, različne načine preizkušanja samega sebe in sveta, ki ga obkroža, ter priprave na prihodnost. Drugo področje proučuje kritične življenjske dogodke, tretje pa raziskuje individualne razlike v vedenju, razvoju in izkušnjah, ki so lahko vzrok za vzpostavljanje nekaterih socialnih problemov.

Tako Coleman (1978; 1980; 1990) polemizira s klasično teorijo adolescence, ki pojmuje adolescenco kot stresno in nevihtno obdobje, ter z nasprotno, empirično teorijo, ki zastopa mnenje, da je adolescenca relativno umirjeno in harmonično obdobje.

Avtor predlaga *fokusno teorijo*, ki naj bi reševala nasprotja obeh že zgoraj omenjenih perspektiv.

Avtor zagovarja mnenje, da prihajajo v ospredje oz. fokus v določenih obdobjih določeni vzorci vedenja. Toda določeni vzorci niso nikoli specifični le za eno obdobje. Torej gre za to, da so različni cilji v fokusu v različnih obdobjih.

Njegova fokusna teorija temelji na dejstvu, da posameznik rešuje posamezne naloge zlagoma. Šele ko dovrši eno nalogo, se poda v reševanje druge. Težave nastanejo tam, kjer se otrok istočasno spopada z več nalogami oz. cilji.

Fokusna teorija se v nekaterih aspektih sklada s klasično teorijo stadijev. Vendar ne sprejme naslednjih postavk:

- razrešitev oz. zadovoljitev enega cilja ni predpogoj za naslednji stadij, določeni posamezniki se bodo v enem stadiju srečevali z več kot enim ciljem,
- med stadiji niso postavljene fiksne meje, cilji niso nujno povezani z določeno starostjo ali razvojnim stadijem,
- v sekvencah ni nič nesprenmenljivega.

Coleman in Hendry (1990) zaključujeta, da gre probleme upornišтва, opozicionalnosti, revolucionarnosti, zavračanja norm in nasilništva pripisati le manjšemu številu mladostnikov in niso posledica razvojnega obdobja adolescence kot takšne, temveč so bolj posledica drugih dejavnikov, npr. motenih odnosov v družini. Offer in sodelavci (1969, po Kobal Palčičevi, 1995, s. 60) dodajajo, da je potrebno iskati vzrok morebitnih kriznih obdobj tudi izven posameznika - v slabih družbenih in socialnih razmerah. Temu mnenju se pridružuje tudi Bandura (po Musek, 1995), ki dodaja, da kažejo raziskave na dejstvo, da veliko mladostnikov zatrjuje, da so v obdobju adolescence dosegli s starši boljše odnose in večje medsebojno zaupanje.

Tudi Nollerjeva in Callan (1991, s. 1) zagovarjata tezo, da kvaliteta družinskih odnosov odločilno opredeljuje sposobnost in zaupanje mladostnika, s pomočjo katerih lažje premaguje težaven prehod iz otroštva v odraslost. Družinski odnosi vplivajo na način spopadanja z nalogami adolescence, stopnjo problematičnega vedenja in sposobnost ustvarjanja pomembnih tesnih odnosov, ki trajajo. Pomembni aspekti družine so predvsem spodbujanje k avtonomiji in neodvisnosti, stopnja kontrole, stopnja konfliktnosti med člani družine, zaprtost družinskih vezi ter ljubezen in podpora mladostnika.

Avtorja navajata rezultate raziskave Offerja in Sabshina, ki ugotavljata, da preživlja 21 odstotkov mladostnikov adolescenco zelo burno, približno

enak odstotek brez večjih problemov in okoli 35 odstotkov kot emocionalno in intelektualno naporno.

Jackson in Bosma (1992, po Barnes, 1995) ugotavljata, da je sicer v zadnjem obdobju Colemanova teorija edina, ki je pomembno prispevala k razumevanju adolescence. Sprašujeta pa se, ali je dejstvo, da se posameznik istočasno osredotoča na razreševanje le enega problema, res indikator stabilnosti. Zaključujeta, da je za potrditev te teze nujno izvesti več longitudinalnih raziskav.

Poglavje o značilnostih adolescence lahko povzamemo z opisom Colemana in Hendrya (1990), ki pravita sledeče:

- adolescenca je še posebej občutljivo obdobje razvoja osebnosti;
- neprilagojeno vedenje se pojavi v primeru, ko obrambni mehanizmi mladostnika ne zmorejo razreševati notranjih konfliktov in napetosti;
- če uspe razviti mladostnik zrele emocionalne in spolne stike zunaj družine, je osvoboditev napetosti neobhodna.

Razne raziskave podpirajo splošne ugotovitve, da je vzgajanje adolescenta težavno. Olson in sodelavci (1989) so ugotovili, da je adolescenca najbolj stresen stadij v družinskem življenjskem ciklu.

2. Razvojne naloge adolescence

Horvat in Magajna (1987, s. 233) navajata naslednjo opredelitev adolescence: "Adolescenca je obdobje in proces duševnega dozorevanja iz otroka v odraslega. Proces dozorevanja poteka prek medsebojnega delovanja med otrokom in njegovim predmetnim in družbenim okoljem. Od odvisnosti in zaščitenosti v lastni družini mora posameznik preiti na samostojno odločanje in delovanje ter skrb za druge, to pa zahteva

reorganizacijo odnosa do sebe in sveta, pridobitev mnogih novih stališč in zmožnosti.”

Anatrella (1993, po Kobal, 2000) opredeljuje adolescenco ožje; kot obdobje privzemanja lastne spolne vloge in ponotranjanja lastne identitete, v kateri se posameznik dojema kot avtonomna in samostojna oseba, čeprav je v svojem delovanju še vedno razmeroma odvisna od svojega okolja.

Montemayor, Adams in Gullotta (1990) menijo, da je za adolescenco značilen napredek v razvoju kognitivnih sposobnosti in psiholoških značilnosti, kot so: formalnogično mišljenje, postkonvencionalno moralno presojanje, strukturirana in integrirana samopodoba ali identiteta itd.

Horvat in Magajnova (1987) navajata razvojne naloge adolescence, ki so :

- *Ustvariti nove in zrelejše odnose z vrstniki obeh spolov.*
- *Oblikovati svojo spolno vlogo in spolno identiteto.* Mladostnik se uči uravnavati seksualne tendence in aktivnosti, za kar mora razumeti svoje spolne potrebe in njihovo vlogo v tesnem odnosu s partnerjem. Definirati mora svojo spolno identiteto, in to tako, da bo sprejemljiva zanj in za osebe nasprotnega spola.
- *Sprejeti in učinkovito uporabljati (obvladovati) svoje telo.*
- *Oblikovati čustveno neodvisnost od staršev in drugih odraslih.* Gre za osamosvajanje, ki se razvija počasi in postopno, vendar ne nujno brez stresa in napetosti za obe strani, tako za starše kot za mladostnika.
- *Pripravljati se na zakon in družinsko življenje.*
- *Oblikovati odnos do dela in pripraviti se na poklicno udejstvovanje.* Gre za pridobivanje izkušnj in znanj, ki so potrebna za ekonomsko neodvisnost in razvoj svoje lastne poklicne poti. Mladostnik ne more biti res neodvisen, dokler se ne more sam vzdrževati. Odločiti se mora glede stopnje izobrazbe, ki jo želi doseči, oz. poklica, ki ga želi

opravljati. Uspešno rešene naloge pripomorejo k hitrejši in uspešni separaciji od staršev.

- *Oblikovati lasten sistem vrednot in etičnih načel.*
- *Oblikovati željo in sposobnost opravljanja družbeno odgovorne dejavnosti.*

Vse te razvojne naloge so bile vedno del prehoda v odraslost, le da so današnji socialni pogoji morda ustvarili težje razmere, vsaj za nekatere mladostnike. Odvisnost od staršev se podaljšuje z dolžino šolanja, večjo brezposelnostjo, torej z manjšimi možnostmi zaposlitve in tendenco, da vedno več družin razpada. Na spolno diferenciacijo vplivajo spremembe socialnih standardov, več možnosti, večje zahteve po izražanju spolnosti in več možnosti udeleževanja v spolnih aktivnostih in raziskovanju spolnih alternativ.

Navedene definicije in razvojne naloge adolescence se osredotočajo na psihološke značilnosti adolescence. Kobalova (2000) navaja še nekatere fiziološke, kognitivne in sociološke opredelitve ter opredelitev mladostništva z vidika povečane odgovornosti. Tudi nekateri vidni slovenski avtorji (glej Ule, Mihelj, 1995) raziskujejo adolescenco bolj s socialnopsihološkega in sociološkega vidika, s poudarkom na načinu vraščanja posameznika v družbo.

Greenberger in Sorensen (1974, po Colemanu, 1978) sta uvedla termin psihosocialna zrelost, v katerem sta združila biološko, psihološko in sociološko shemo zrelosti. Govorita o treh dimenzijah psihosocialne zrelosti:

1. individualna adekvatnost predstavlja zmožnost učinkovitega samostojnega funkcioniranja in vsebuje: samozaupanje, poklicno orientacijo in identiteto;

2. interpersonalna adekvatnost predstavlja zadovoljive interakcije z drugimi in vsebuje: veščine komuniciranja, zaupanje in poznavanje pravil vedenja;
3. socialna adekvatnost predstavlja zmožnost prispevati k socialni koheziji in vsebuje: socialne obveznosti, odprtost do socialno-političnih sprememb ter toleranco do individualnih in kulturnih razlik.

Psihosocialna zrelost naj bi bila idealni zaključek rasti, socializacije in razvoja.

3. Razmejitve posameznih razvojnih obdobj znotraj adolescence

Obstoječe razmejitve posameznih razvojnih obdobj v času adolescence so vedno bolj sporne zaradi zanemarjanja hitrih in obsežnih družbenih sprememb. Hurlockova je v 50-tih letih ločila štiri faze mladostništva:

- *predadolescenco* (10-12 let), ki se nanaša na spolno dozorevanje posameznika, oblikovanje identitete, težnje po samostojnosti, upiranje avtoritetam, spreminjanje vrednostnega sistema, usmerjenost k prosocialnim oblikam vedenja itd.,
- *zgodnjo adolescenco* (12-14 let), ki poleg značilnosti predhodne faze zajema zlasti postopen razvoj avtonomne morale in težnjo k popolnosti,
- *srednjo adolescenco* (14-17 let), ki jo označujeta razvoj formalno-logičnega mišljenja in pospešen socialno-emocionalni razvoj in
- *pozno adolescenco* (17-20 let), ki jo avtorica imenuje tudi doba konsolidacije ali pomirjanja s samim seboj in svetom.

Archerjeva in Marcia (1993, s. 205) navajata, da je zgodnja adolescenca (12-15 let) čas, ko se kognitivne, psihoseksualne in fiziološke funkcije destrukturirajo, v srednji adolescenci (16-18 let) gre za restrukturiranje

novih organizacij, v pozni adolescenci (18-22 let) pa ugotavljata podobno kot Hurlockova, da se vsebine konsolidirajo v novo izgrajeno identiteto.

Antrella (1993, po Kobal, 2000) podobno loči puberteto (12-15 let), adolescenco (16-24 let) in postadolescenco (23-30 let).

Kot vidimo, se prehod iz mladostništva v odraslost iz leta v leto podaljšuje, kar potrjujejo tudi novejša raziskave. Zato mnogi avtorji predpostavljajo obstoj vmesne faze med mladostništvom in odraslostjo, t.i. *postadolescenco*, ki naj bi trajala tja do 30-ega leta. Njena temeljna razvojna naloga naj bi bila zaključna priprava na odraslost. Značilnosti obdobja opisujem v naslednjem poglavju.

Nollerjeva in Callan (1991, s.1) menita, da konec adolescence ni tako jasno razmejen kot njen začetek. Opredeljujejo ga ključni dogodki v mladostnikovem življenju, kot so zaposlitev, odhod od doma, poroka ipd. Avtorja povzemata duhovito trditev, da je ena največjih težav v odnosu mladostnikov in staršev v dejstvu, da mladostniki menijo, da so zreli dve leti prezgodaj, starši pa to uvidijo dve leti prepozno.

PSIHOSOCIALNI RAZVOJ IN RAZVOJ IDENTITETE V OTROŠTVU IN ADOLESCENCI

1. Opredelitev pojmov

Že v prejšnjih dveh poglavjih smo se srečali s pojmom identitete in ugotovili, da sta psihosocialni razvoj in razvoj identitete eni od osrednjih razvojnih nalog adolescence. Zaradi izčrpne raziskave pojma v knjigi D. Kobal z naslovom *Temeljni vidiki samopodobe* (2000) ter dejstva, ki ga avtorica navaja, da je " več kot očitno, da samopodobe ni mogoče proučevati celostno, z vseh vidikov hkrati, pač pa jo lahko osvetljujemo le s tega ali onega zornega kota in jo raziskujemo v takšni ali drugačni socialni situaciji..." (prav tam s. 22), bom skušala v poglavju natančneje definirati pojem in se poglobiti predvsem v modela psihosocialnega razvoja identitete E. Eriksona in J. E. Marcie, ki predstavljata teoretično osnovo pričujoče raziskave.

Dictionary of Psychology (1977) navaja dve definiciji, in sicer definicijo identitete ter definicijo osebne identitete.

Identiteta je stanje biti enak, isti v vseh aspektih. Zanj je značilno vztrajanje na esencialni nespremenjenosti.

Osebna identiteta je psihološki pojem in pomeni občutek istovetnosti, ki temelji na senzibilnosti in kontinuiteti ciljev, namenov in spominov.

Nastran Uletova (1992, s. 367) meni, "da zajema pojem identitete tiste duševne in vedenjsko-delovanjske značilnosti posameznika, ki predstavljajo enotnost življenja in doživljanja skozi različna življenjska obdobja in skozi različne socialne situacije... Pojem identitete je večplasten, saj ga delimo dalje na posebne oblike identitet. Najobičajnejša

je delitev pojma identitete na osebno identiteto, socialno identiteto in identiteto jaza. “

Pojem socialne identitete po Goffmanu (prav tam) obsega celoto normativnih pričakovanj, ki jim mora ustrezati posameznik v neki socialni situaciji, in identifikacije, s katerimi ga največkrat prepoznavajo in pripoznavajo drugi ljudje. Osebna identiteta pa zajema povsem individualne značilnosti posameznika in njegovo spontanost delovanja. Tudi osebna identiteta nalaga posamezniku določena pričakovanja glede lastnega obnašanja, npr. pričakovanja, da bo v vsaki situaciji potrdil tudi svojo edinstvenost in individualnost. Posameznik stalno vzpostavlja ravnotežje med socialno in osebno identiteto. Ohranjanje ravnotežja je pogoj za to, da posameznik pridobi identiteto jaza.

Krstić (1991, s. 202) poudarja, da je za osebno identiteto pomemben občutek istovetnosti, ki jo doživljamo kljub spremembam v sebi in družbi.

Raznim definicijam je skupno dejstvo, da se razvoj identitete pojmuje skozi iskanje ravnotežja med sebstvom (angl. selfom) in vsem, kar naj bi predstavljalo drugo (angl. other). Kako diferenciramo sebe od drugih in od svojih organskih funkcionalnih konstruktov, to pa je izkušnja osebne identitete (Kroger, 1989).

Musek (1982, s. 59) navaja : “ Identiteta osebnosti ni zgolj identiteta stanja, temveč identitetnega procesa. V tem procesu eksistira človek, njegova osebnost kot celota, ki je ni mogoče deliti na absolutno nespremenljivo substanco in spremenljive akcidence. Prav vse, kar vsebuje osebnost, se spreminja, je vključeno v dialektični proces, v dinamični tok dogajanj, ki ga označujejo notranja polarizacija, diferenciacija in konfliktnost na eni strani, toda tudi sintetizacija ter integracija na drugi.”

Erikson (1968) pa trdi: " V vsakem individuumu je jaz center zavedanja in volje, ki mora transcendirati v psihosocialno identiteto."

Ta jaz je bil v teoriji identitete razlagan na različne načine, različno je bil tudi poimenovan.

Kot se že omenila uporabljajo različne teorije različne, podobne pojme: *identiteta, self, ego, jaz, karakter* ipd.

Vidnejši teoretiki, ki so se ukvarjali s teorijo identitete in so poudarjali razvojno perspektivo, to je pomen kvalitativnih sprememb v razvoju, so E. Erikson, P. Blos, L. Kohlberg, J. Loevingerjeva in R. Kegan.

Vsi so se ukvarjali z naravo **jaza** in z oblikovanjem identitete in spremembami, ki se dogajajo v adolescenci.

Erikson je uporabljal pojem **osebne - ego identitete**, da bi podčrtal psihosocialno naravo jaza. Ego identiteta se oblikuje iz biološke osnove in notranje organizacije, skupaj s socialno realnostjo.

Eriksonova teorija osmih stadijev razvoja predstavlja uporabno teoretično osnovo razlage razvoja identitete in avtonomije v adolescenci. Dokazuje, da je razvoj identitete pomemben most med otroštvom in odraslostjo in pogoj za uspešno razrešitev dileme naslednjega obdobja - intimnosti nasproti izolaciji. Uspešna rešitev te dileme vodi v stabilne intimne odnose.

Razvoj identitete se začne v zgodnjem otroštvu, višek doseže v adolescenci, nadaljuje pa se še globoko v odraslo dobo. To, kar je za adolescenco značilno, je intenzivnost procesa. Vzrok za intenzivnost pa predstavljajo velike biološke spremembe mladostnika in hitro dozorevanje mnogih psihičnih funkcij, pa tudi izražena pričakovanja, ki jih družba postavlja mladostniku. Vsi ti faktorji vplivajo na potrebo mladostnika, da redefinira videnje in razumevanje samega sebe in svojega odnosa do okolja. Tako ima oblikovanje identitete dvojno funkcijo - psihološko in socialno.

Proces individuacije je bistven predpogoj za oblikovanje osebne identitete.

Proces individuacije vključuje tudi diferenciacijo, osamosvajanje od staršev, vendar je pomembno, da mladostnik z njimi hkrati tudi obdrži bližino.

Podoben proces individuacije se odvija tudi v odnosu do vrstnikov.

Najpreprosteje rečeno pomeni oblikovanje identitete proces iskanja odgovorov na vprašanja, "kdo sem", "komu pripadam", "kaj želim doseči", "kam želim prispeti" ter "kaj želim postati".

Proces oblikovanja identitete vključuje evalvacijo preteklih in sedanjih lastnosti in odločitev o tem, kakšna osebnost želimo postati.

Vsi faktorji, ki v procesu razvoja vplivajo na doživljanje sebe kot neodvisne in različne, integrirane in dosledne osebe, vplivajo tudi na oblikovanje identitete. V nasprotnem primeru pa nastane identitetna zmedenost, kot jo imenuje Erikson. Gre za neuspeh pri vzpostavitvi integrirane in čvrste percepcije samega sebe.

Blos je uporabljal termin **karakter**, s katerim je podčrtal dejstvo, da se entitete restrukturirajo in konsolidirajo v obdobju adolescence.

Kohlberg raje uporablja termin **ego**. Strukturalne značilnosti ega v različnih stadijih razloži predvsem skozi specifično področje, to je skozi moralni razvoj.

Za Loevingerjevo, ki prav tako uporablja termin ego, pomeni ego značilnost osebnosti, skozi katero človek zaznava in interpretira svet.

Kegan pravi, da je **jaz** evolucijski proces dajanja smisla, iskanja novega ravnotežja selfa, ki postaja bolj diferenciran. Adolescenca pa je najaktivnejše obdobje iskanja ravnotežja.

Za Damona (po Kapor Stanulovičevi, 1988) je identiteta edinstven sklop specifičnih karakteristik, ki označujejo določeno osebo in njeno življenjsko orientacijo. Sestavljena je iz specifičnih stališč, prepričanj ter čustvovanj o sebi in svojem obnašanju. Splošno samorazumevanje prispeva k temu sklopu, vendar ni njegov edini del. Identiteta vsebuje še afektivne in kognitivne komponente. Kognitivni elementi ustvarjajo samorazumevanje, afektivni elementi pa samospoštovanje.

Afektivni elementi identitete vsebujejo lastna pozitivna in negativna čustvovanja do sebe: poskuse razvoja osebnosti v želeni smeri in emocionalne odnose do ljudi in dogajanj v okolju. Samospoštovanje je tesno povezano z zaupanjem vase, v svojo učinkovitost in z občutkom, da vplivamo na svojo usodo sami. Družinski pogoji, ki so potrebni za uspešen razvoj samospoštovanja pri otrocih, vsebujejo vse tiste karakteristike, ki se kažejo optimalne že v socializaciji, npr. jasna komunikacija med otroki in starši, demokratično odločanje v družini, vzpodbujanje ekspresivnosti ipd.

Kognitivni vidik oblikovanja identitete pa pomeni razvoj samorazumevanja in samopoznavanja. Samorazumevanje se v otroštvu precej spreminja. Sprva temelji predvsem na fizičnih karakteristikah, kasneje pa bolj na mentalnih značilnostih, idejah in željah. Otroci se začenjajo primerjati z drugimi. Končno pa začno definirati sebe na osnovi svojih družbenih odnosov, vloge in pripadnosti skupini. Tako postaja samorazumevanje v adolescenci vedno bolj razgrajeno. Končno postane mladostnik dovolj zrel za integracijo različnih aspektov sebe v sistematično, dobro organizirano samopodobo (angl. self-concept).

Marcia (1980, s. 159) definira identiteto kot: "dinamično strukturo osebnosti, ki v sebi združuje posameznikove nagone, navade, stališča in notranje identifikacije. Bolj kot je struktura razvita, bolj se oseba zaveda svoje edinstvenosti in podobnosti drugim ter svojih šibkosti in moči."

Marcia (1993) govori o treh aspektih identitete:

1. strukturni aspekt se nanaša na vpliv, ki ga ima identiteta na ravnotežje psihodinamičnih procesov in predstavlja stopnjo razvoja jaza,
2. fenomenološki aspekt identitete se nanaša na posameznikovo doživetje identitete in na izkušnjo določenega sloga oblikovanja identitete,
3. vedenjski aspekt pa se nanaša na tiste komponente v oblikovanju identitete, ki jih lahko opazujemo in so prepoznavne navzven kot posameznikov stil oblikovanja identitete.

Habermas (1968, po Musek, 1982) govori o vzpostavljanju in ohranjanju ravnovesja med osebno in družbeno identiteto in meni, da vzpostavi posameznik z doseganjem identitete nujno kritično distanco do socialne vloge in postane zmožen, da izpolnjevanje te vloge zavestno usklajuje s svojimi individualnimi zahtevami. Samo tako lahko v družbi eksistira kot osebnost, kot družbeni subjekt.

Blasi (1988, po Kovačevi, 1995) govori o vidikih, ki so pomembni pri opredeljevanju identitete. Identiteta je odgovor na vprašanje, kdo sem. Determinira doseganje nove enote iz elementov lastne preteklosti in pričakovanj v zvezi z lastno prihodnostjo. Omogoča določitev izvora temeljnega občutka enakosti in kontinuitete. Do odgovora na vprašanje o identiteti je mogoče priti z realističnim ocenjevanjem samega sebe in lastne preteklosti, s proučevanjem kulture, posebno njene ideologije in tega, kaj družba pričakuje od posameznika, ob istočasnem preverjanju veljavnosti kulture in družbe ter ustreznosti zaznav in pričakovanj drugih. Proces integracije in preverjanja bi se moral odvijati predvsem na tistih področjih, ki imajo za posameznika odločilen pomen, npr. bodoči poklic. Voditi bi moral v fleksibilno, toda trajno odločenost na tem področju, tako da bi lahko zagotovil subjektovo produktivno integracijo v družbo na objektivni ravni in njegovo bazično lojalnost na subjektivni

ravni. Poleg tega bi moral omogočiti še globok, predzavestni občutek zakoreninjenosti, dobrega počutja, samospoštovanja in načrtnosti. Kritično obdobje za oblikovanje identitete je adolescenca.

2. E. Erikson in teorija psihosocialnega razvoja

Erikson je gradil svoje delo na psihoanalitičnih temeljih, vendar je raziskoval področja, ki jih je Freud zanemarjal. Njegov prispevek k teoriji je predvsem v tem, da je razvil pojem osebne identitete, ki ga pojmuje kot dinamični mehanizem, prek katerega se uresničuje človekova individualna duševna in družbena narava. V psihodinamski razlagi je poleg psiholoških dejavnikov v ožjem smislu upošteval tudi dinamične in družbeno-zgodovinske okoliščine. Dopolnil je tudi dinamični model razvoja osebnosti do človekove zrele dobe.

Avtor v delu *Identity and the Life Cycle* (1980) uporablja termin osebne-ego identitete, da bi poimenoval obsežne pridobitve, ki jih posameznik ob koncu adolescence združi iz preteklih izkušenj s ciljem priprave na naloge, ki ga čakajo v odrasli dobi.

Identiteto razume kot vzajemno povezanost identičnosti s samim seboj (angl. selfsameness) in povezanost z drugimi. Tukaj se zelo približa konceptom družinske systemske teorije, ki govorijo o dveh temeljnih potrebah človeka: potrebi po avtonomnosti, ločenosti od drugih in potrebi po intimni povezanosti z drugimi. Človekov življenjski cilj je ohranjati ravnotežje med tema dvema potrebama, česar se začnemo učiti v družini, ki igra pomembno vlogo v oblikovanju identitete mladostnika.

Erikson meni, da se posameznikov razvoj kaže zlasti v razvoju njegovega ega, njegovih osrednjih sil in funkcij osebnosti. Temeljni pogoj polnega osebostnega razvoja je vzpostavljanje osebne identitete, zavestna opredelitev lastne življenjske vloge ter vsebin "samega sebe". Občutju

identitete pripisuje Erikson poseben pomen. Postavlja ga v središče svoje teorije zato, ker s tem teoretično pojasnjuje, kako lahko človek postane oblikovalec samega sebe. Avtor meni, da to občutje temelji na celoti devetdelnih občutij samega sebe (po Kobal, 2000). To so: (1) subjektivno občutje osebne celovitosti, (2) občutje časovne nepretrganosti, (3) občutje čustvene zavzetosti, (4) občutje različnosti, (5) občutje ontološke zavesti, (6) občutje avtonomije, (7) občutje samokontrole, (8) procesi samovrednotenja v primerjavi z drugimi in (9) procesi integracije vrednot in procesi identifikacije.

Zupančičeva (1993, s. 208) povzema: "Pojem identitete obsega zaznavanje in doživljanje sebe kot ločenega in različnega od drugih, kot doslednega samemu sebi, doživljanje celovitosti in kontinuiranosti sebe v času (progressivna kontinuiteta med tem, kar je posameznik postajal v otroštvu, pa med sedanjim stanjem in pričakovanim stanjem v prihodnosti) ter občutek psiho-socialne recipročnosti, tj. skladnosti med posameznikovimi predstavami o sebi in tem, kar zaznava, da drugi vidijo v njem in pričakujejo od njega."

V razlago oblikovanja identitete je Erikson vpletel dva temeljna pojavi, in sicer opazovanje in predstavo, ki odločilno vplivata na tretjega - presojo. Menil je, da je identiteta izrazito socialen in dejaven proces, v katerem se posameznik opazuje, vzpostavlja določene samopredstave in se na podlagi teh tudi presoja. Vsi ti procesi pa se odvijajo le v nenehnem odnosu z drugimi. Zato je Erikson sklepal, da je oblikovanje identitete psihosocialni proces samopresojanja, ki hkrati poteka na dveh pretežno nezavednih nivojih.

Na prvem nivoju se posameznik presoja v skladu s sodbami, ki jih doživlja in za katere misli, da jih imajo o njem drugi. Drugi pa vzpostavljajo o njem predstave in sodbe na podlagi treh primerjalnih vidikov: (1) na primerjavi sebe z njim, (2) na podlagi primerjave sebe z

drugimi člani skupine in (3) na podlagi primerjave sebe z idealno samopredstavo in predstavo o drugem.

Drugi nivo oblikovanja identitete pa zajema posameznikove presoje, ki naj bi jih imeli o njem drugi. Tudi on vzpostavlja sodbe na podlagi treh primerjalnih vidikov: (1) na podlagi primerjave samopredstave s predstavo, za katero meni, da jo imajo o njem drugi, (2) na podlagi primerjave sebe z drugimi in (3) na primerjavi sebe z idealno samopredstavo in predstavo o drugih.

Durand-Delvigne (1980, poKobal, 2000) meni, da je mogoče zapleteno Eriksonovo pojmovanje identitete strniti v misel, da je identiteta dejavni proces oblikovanja predstav, ki jih posameznik pod vplivom okolja vzpostavlja do samega sebe in do drugih.

Kot že rečeno, je ta proces večinoma nezaveden, razen tedaj, ko notranje stanje in zunanji vplivi ostrijo bolno "zavest o identiteti". Izkušnje kažejo, da se posamezniki pogosto zavedo svoje identitete v kritičnih položajih, tedaj ko je ogrožena. V vsakdanjem življenju je doživljanje identitete na robu zavesti in se kaže predvsem v občutku psihosocialnega blagostanja, ki ga pogosto spremlja občutek, da smo gospodarji svojega telesa in da smo na pravi poti.

Gre za proces rastoče diferenciacije, ki raste s človekovim zorenjem. Proces ima svojo normativno krizo v adolescenci.

Identitete se ne da nikoli utrditi kot trajnega dosežka ali karkoli statičnega in nespremenljivega. Človek vse do adolescence ne razvije predpogojev za psihološko rast, mentalno zorenje in socialno odgovornost, da bi doživel in prešel krizo identitete.

Erikson pojmuje človeški razvoj s pozicije notranjih in zunanjih konfliktov, ki jih mora vitalna osebnost prebroditi, izhajajoč iz vsake krize s povečanim občutkom notranje enotnosti, z več smisla za dobro

razsojanje in povečano sposobnostjo presojanja po svojih lastnih standardih.

Kot sem že omenila, izhaja Erikson iz teorije psihoseksualnega razvoja. Govori o vezanju seksualne energije na telesne cone. Z maturacijo se seksualni interes seli z oralne na analno, nato na falično ter zopet na genitalno cono. Vendar avtor doda še tri nove stadije v odraslosti in tako zajame celoten življenjski cikel.

Hkrati pa poudarja pomen interakcije otroka z okoljem in razlaga dogajanje v posameznih razvojnih fazah širše, vendar skozi prizmo značilnosti doživljanja za posamezno obdobje.

Erikson govori o sosledju razvojnih stadijev, v katerih se vzporedno z rastjo in razvojem otrokovih zmožnosti spreminja tudi pomen posameznih erogenih con. Hkrati se spreminja tudi ravnanje pomembnih oseb iz okolja z njim. Zato pride v vsakem razvojnem obdobju med otrokom in starši do drugačne vrste medsebojnih vplivov. V vsakem stadiju gre otrok skozi krizna obdobja, ki jih ob ustrezni interakciji z okoljem bolj ali manj srečno preživi, zaradi česar je ob koncu vsakega obdobja tudi bolj ali manj pripravljen na kritična doživetja naslednjega obdobja. Otrok gradi svojo identiteto iz pomembnih izkušenj, ki si jih pridobi skozi vse razvojne stadije in mu lahko v čedalje večji meri omogočajo ne le dobro počutje in uspešno opravljanje življenjskih vlog, temveč tudi to, da postane oblikovalec samega sebe.

Otrok postopoma pridobiva občutek identitete s pomočjo mehanizmov introjeckije, projekcije in identifikacije. Pri tem ne posnema in ne sprejema celotnih vzorcev, ampak le tiste, ki ustrezajo njegovim trenutnim potrebam. Sprejema in uči se tistega, kar mu najbolj učinkovito pomaga prebroditi razvojne krize. V identiteti, ki jo mladostnik osvoji v obdobju adolescence, se odražajo vse dotedanje identifikacije.

Identiteta se torej ne pojavi nenadoma, temveč se razvije postopno. Raste iz posameznih identifikacij in pri tem ni vsota vseh dotedanjih vplivov, ampak nova celota.

Kot vidimo, pojmuje avtor osebni razvoj kot prehod skozi vrsto stadijev, pri čemer vsaka uspešno rešena faza pomeni večjo stopnjo osebne integriranosti. Nerazrešeni problemi pa se prenašajo v naslednje faze in tako otežujejo razvoj. Prehod v vsako nadaljnjo fazo pomeni kvalitativno spremembo, ki jo spremlja kriza, saj vsaka faza prinaša s seboj drugačno problematiko. Krizo pojmuje kot normalen pojav, ki nastane zato, ker nova problematika zahteva zase del razpoložljive energije, čeprav razvoj predhodnega dela morda še ni zaključen. Faze označuje kot obdobja, v katerih se določena sposobnost prvič pojavi in se njene komponente integrirajo do tiste stopnje, ki omogoča pojav nove sposobnosti. Pomembno je torej, da se določena sposobnost vsaj delno utrdi, preden se pojavi nova. Prehodni čas med stabilizacijo ene in pojavom nove sposobnosti je obdobje krize. Vsak del osebnosti je sistematično povezan z drugimi, zato je razvoj vsakega dela odvisen od pravilnega razvoja in vrstnega reda v razvoju ostalih delov. Vsak sestavni del, kot tudi sam začetek pojava, naj bi bil biološko programiran. Družba lahko pozitivno vpliva na uspešnost reševanja določene problematike, ne more pa spremeniti njenega zaporedja.

Med najpomembnejšimi krizami je t.i. kriza identitete. To je razvojni proces, ki se oblikuje v obdobju adolescence. V njem se posameznik ponovno sooča z nerazrešenimi konflikti iz otroštva in se z njimi spopada na drugačen, zrejši način. Če jih uspe razrešiti, vstopi v odraslost kot integrirana osebnost z zrelo in pozitivno samopodobo. Nasprotno pa lahko razvije izkrivljeno in namišljeno samopodobo, kar vodi v t.i. identitetno zmedo.

Torej mora vsakdo skozi vse stadije, toda ni nujno, da uspešno. Uspeh v predhodnem stadiju omogoča večji uspeh v naslednjem. To je vzrok, zakaj je prvi stadij tako pomemben.

Moči, ki se prenašajo iz stadija v stadij, so biološka maturacija in socialna pričakovanja. Te moči potiskajo posameznika skozi določeno

časovno obdobje ne glede na to, ali je bil v predhodnih stadijih uspešen ali ne.

TABELA 4: Prevladujoči čustveni procesi v posameznih razvojnih obdobjih ter nastanek in prerez čustvenih doživetij, ki tvorijo doživljanje osebne identitete. (Erikson, 1980, s.129)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. DOJENČEK	temeljno zaupanje- nezaupanje							
2. ZG. OTROŠTVO - MALČEK		avtonomija - sram in dvom						
3. OBDOBJE IGRE			iniciativnost- občutki krivde					
4. ŠOLSKO OBDOBJE				delavnost- občutki manjvred.				
5. ADOLE- SCENCA	čas. persp.- časovna zmedenost	gotovost vase - negotovost vase	preizkušanje vlog- fiksacija na vlogo	učenje- delovna ohromitev	jasna identiteta- identitetna zmedenost	seksualna polarizacija- biseksualna zmedenost	ustrezen odnos do avtoritet- avtoritetna zmedenost	ideološka opredelitev- vrednotna zmedenost
6. ZG.ODRAS- LOST						intimnost- izolacija		
7. ODRAS- LOST							generativnost- zastoj	
8. ZRELOST								integralnost - življenjski obup

Tabela kaže, kako se identiteta razvija od rojstva dalje. Razvoj osebnosti poteka stopničasto preko osmih obdobjih od dojenčka do zrele osebnosti odraslega. Vsako obdobje je hkrati tudi stopnica v naslednje obdobje. Motnje v enem obdobju se lahko odražajo tudi v kasnejših razvojnih obdobjih. V vsakem se razvijajo možnosti za nova čustvena doživetja in s

tem tudi nove potrebe. Če otrok raste v okolju, ki nudi ugodne možnosti za razvoj, so krize v posameznih obdobjih le mejniki razvoja, v nasprotnem primeru pa zapustijo globoko sled v negativnih občutkih. Okenca, ki se v tabeli raztezajo po diagonali, ponazarjajo osrednje vsebine čustvenega razvoja v posameznih obdobjih. V vsakem okencu sta označeni pozitivna in negativna razvojna možnost. Vse posamezne potrebe se razvijajo iz raznih predhodnih oblik od rojstva dalje, zato Erikson meni, da bi lahko izpolnili tudi vsa prazna okenca. Sam je naredil tak poskus za vse predhodne oblike identitete v adolescenci. Tako so vsi stadiji sistematično soodvisni. Kljub temu, da gre za individualne razlike in različna socialna okolja, pa obstajajo splošne razvojne zakonitosti glede vsebine dogajanj v določenem stadiju.

Tako trdi Erikson, da pride do motenj in do negativnih rešitev kriz zato le, če sodelujeta oba dejavnika, posameznik in družbeno okolje. Kriza je potemtakem več kot le osebna identitetna kriza. Je tudi kriza interakcijskih povezav, je tudi družbena kriza. Vendar Erikson teh temeljnih idej ni privedel in razvil do konca. Ni preveril, koliko so identitetne krize dejansko del širših družbenih kriz in protislovij, zato jih je spremenil v situacije, ki so nekako nezgodovinsko skupne vsem družbam in vsem ljudem. V tem elementu je njegova teorija vir kritik, saj ji očitajo, da je ideal identitete težko ločiti od konformističnega ideala "dobro integrirane" osebnosti, ki ga je tako ostro napadel že Adorno (Nastran Ule, 2000).

2.1 Psihosocialni razvoj v otroštvu

Oralni stadij - obdobje oblikovanja temeljnega zaupanja

Prva komponenta zdrave osebnosti je temeljno zaupanje, ki izhaja iz določene naravnosti do sebe in do sveta in se izgradi na osnovi izkušenj v prvem letu življenja. Otroek je po rojstvu oropan svoje simbioze z materinim telesom. Njegova prirojena, bolj ali manj usklajena zmožnost

sprejemati z usti, se sklada z bolj ali manj koordinirano zmožnostjo in pripravljenostjo materinih prsi. V tem obdobju otrok živi in ljubi z usti. (Erikson, 1980). Oralno območje nima le biološkega pomena, temveč postane tudi žarišče splošnega načina zblíževanja. Gre za inkorporacijo, pasivno sprejemanje. Skozi inkorporacijo otrok prvič komunicira z okoljem. Kasneje, z dozorevanjem postane inkorporacija tudi bolj aktivna. Otrok ne sprejema vase le skozi usta, temveč skozi celega sebe in vse čute (oči, kožo,...).

V teh prvih komunikacijah je najpomembnejše, da dobi izkušnjo konsistentnosti, predvidljivosti in zanesljivosti v ravnanju staršev oz. varuhov. Na osnovi tega si pridobiva občutek zaupanja, na katerem gradi svojo identiteto. V nasprotnem primeru dobi otrok občutek nezaupanja - zave se, da starši niso ob njem, ko jih potrebuje.

Otrok se mora prav tako naučiti zaupati sebi. Tega se uči skozi učenje uravnavanja kričanja, joka, sesanja brez grizenja in povzročanja bolečin materi.

Otrok kaže zaupanje s svojim vedenjem. Erikson trdi, da mora otrok izkusiti oboje, tako zaupanje kot nezaupanje. Vitalnega pomena za zdrav razvoj je ugodno ravnotežje med obema.

Kriza oralnega obdobja (v drugi polovici prvega leta) se nanaša na sovpadanje treh dejavnikov: fiziološkega (vezanega na maturacijo), psihološkega (rast zavedanja samega sebe kot ločene osebe) in socialnega (materino postopno preusmerjanje z otroka navzven).

Zaupanje je ego moč, ker omogoči odložitev nagrade - otrok se nauči čakati.

Otrokovo zaupanje je odvisno od samozavesti staršev, od njihovega občutka, da ravnajo prav, torej od kvalitete odnosa, ne pa od kvantitete ponujene hrane in ljubezni.

Tako nastaja najzgodnejši občutek identitete v srečanju mati - otrok, v srečanju vzajemnega zaupanja in prepoznavanja. Gre za naravnost do sebe in okolja glede na izkušnje iz prvega življenjskega leta.

Ko oseba odraste, prevzema usmeritev specifičnih moči, ki izhajajo iz tega obdobja. Prav zato je oralno obdobje osnovnega pomena za ves nadaljnji razvoj identitete.

Analni stadij - obdobje doseganja avtonomije

Druga faza je namenjena doseganju avtonomije in poteka med 1. in 3. letom. Zanj so značilni razvoj mišičnih struktur, razvoj govora in povečana zmožnost mišične koordinacije, ki omogočajo nastanek nove potrebe, potrebe po avtonomnosti.

Z dozorevanjem živčnega sistema dosežejo otroci hotno kontrolo sfinktrov. Blato lahko zadržujejo in izločajo po svoji volji. Erikson širi pomen zadrževanja in izločanja iz anusa tudi na področje rok.

To je obdobje, ko postaja otrok samostojnejši. Otrok shodi in začne raziskovati svet. Začne sam jesti in govoriti. Vadi priložnosti: želi stvari zadržati in poriniti od sebe tedaj, ko on sam hoče. Vadi svojo željo, smisel avtonomije.

Avtonomijo izraža tudi preko besed. Uporablja naslednje besede: jaz, moje in pogosto ne, nočem. Skozi "ne" definira zunanjo kontrolo. Reči "ja" pomeni izgubiti avtonomijo. Avtonomija prihaja od znotraj, preko biološke maturacije - sposobnosti kontrolirati sfinktre, hojo ipd.

Erikson poudarja poleg "bitke ob kahlici" še "bitko želj" - med avtonomijo otroka in socialnimi pravili. Ta konflikt imenuje avtonomija nasproti sramu in dvomu.

Učenje v tej fazi je precej odvisno od načina reakcije okolja in dajanja pomena razvojnim nalogam tega obdobja.

S povečanim zavedanjem samega sebe postaja odnos med starši in otrokom poln preizkušenj. Odrasli spoznajo, da lahko otrok že marsikaj dojame in mu hočejo vsiliti svojo voljo. Prav tako pa se otrok bori za svojo avtonomijo. Če so starši strpni, se otrok postopoma nauči nadzorovati različne vidike obnašanja, posebno izločanje. Prvi izvori ponosa,

samospoštovanja in volje so rezultat uspešno prebrodenega razvoja v tej fazi.

Sram in dvom pa se pojavita z zavedanjem socialnih pričakovanj in pritiskov, sta posledica prezgodnjih poskusov nadzora zaradi nerealnih zahtev staršev. Če so zahteve prevelike in izražene na grob način, sta možni dve vrsti reakcij: regres ali pa navidezna samostojnost, ki presega otrokove dejanske zmožnosti in zahteva veliko energije ter tako ovira nadaljnji razvoj.

Sram je občutek, da nekdo ni videti dober v očeh drugega (otrok, ki se polula in ga je sram). **Dvom** pa izvira iz ugotovitve, da nisi dovolj močan, da te lahko drugi kontrolira in prevzema akcije bolje od tebe. Če je otrok deležen predvsem negativnih ocen, sta možna dva tipa reakcij: navidezna poslušnost, ki traja le toliko časa, dokler so drugi prisotni, ali pa negativizem, ki se kaže v otrokovi težnji, da naredi ravno obratno od pričakovanega. Redkejša oblika je prezgodaj razvita vest, ki higienska opravila pretvarja v prave rituale. Gre za po Freudu tako imenovani analni karakter.

Kot vidimo, je analno obdobje obdobje prve separacije od matere, ki se v puberteti ponovi, le da gre tedaj za separacijo od družine.

Prav zaradi tega je faza gradnje avtonomije zelo pomembna za razvoj identitete.

Falični stadij - obdobje izoblikovanja iniciativnosti

Tretje obdobje poteka med 3. in 6. letom in sovpada s Freudovim genitalnim stadijem.

Razvoj jezika in mišljenja omogoča otroku razumevanje številnih pojavov. Otrok postavlja mnoga vprašanja ter si tako nabira izkušnje, ki jih s pomočjo domišljije preoblikuje. Na osnovi teh izkušenj se razvije občutek iniciativnosti, ki tvori podlago za kasnejšo storilnostno motivacijo in k cilju usmerjene aktivnosti nasploh.

Erikson vnese pojem predrznosti, s čimer želi opisati otrokovo radovednost, tekmovalnost, normalno ekspanzivnost. Gre za otrokovo fizično in verbalno agresivnost, pojačano gibanje in radovednost.

Iniciativnost pomeni usmerjenost k cilju, tekmovalnost, na novo rojene imaginativne sposobnosti.

V tem obdobju se otrok močno identificira s starši, želi postati tak kot oni, torej vsemogočen in lep, kajti take jih doživlja.

To je tudi obdobje infantilne spolne radovednosti. Otrok se začne zanimati za spolne organe drugih. Začne se zamišljati v vlogi odraslega in začne rivalizirati s starši.

Kriza nastane tedaj, ko otrok ugotovi, da so njegovi načrti in upanja (posedovati enega od staršev in biti tekmeč z drugim) obsojeni na propad. Otrok odkrije, da so te želje kritizirane s strogimi socialnimi tabuji. Na koncu internalizira socialne prepovedi zato, da lahko kontrolira nevarne fantazije in impulze. Rezultat je nova oblika samoomejevanja, ki se razvija preko samoopazovanja, samokontrole in samokaznovanja. Razvijati se začne superego.

Neuspešen razvoj v tej fazi se kaže v povečani agresivnosti in občutkih krivde. Uspešen razvoj pa privede do ugodne samopodobe, ki temelji na prepričanju, da ga drugi cenijo ter da tudi sam ceni druge. Kaže se tudi v večji sproščenosti in boljšem presojanju. Čeprav otrokove spoznavne strukture še niso dovolj razvite, da bi zahteve staršev lahko ovrednotil, pa že opaža, če se starši sami ne držijo zahtev, ki jih postavljajo njemu samemu.

Naloga staršev je, da spodbujajo otrokove spontane težnje, zato da se lahko razvije njegova iniciativnost, hkrati pa morajo te težnje usklajevati z družbenimi pravili.

Otroku veliko pomeni, če mu starši omogočijo in dovolijo sodelovati v zanimivih aktivnostih, kjer se lahko izkaže kot njim enak. Na ta način doživi občutek smiselnosti, dobi pogum, da sledi pomembnim ciljem brez krivde in zavor. Odrasli ponujajo s svojim modelom otrokom nove modele

za identifikacijo, pomembni postajajo tudi vzgojitelji ali učitelji. Odpira se polje iniciativnosti, ki omogoča otroku občutek, da je tak, kot hoče postati sam.

Otrok postaja sposoben konstruktivnega sodelovanja z drugimi.

Stadij latence - obdobje pridobivanja delavnosti

Erikson (1980, s. 97) slikovito ugotavlja, da bi lahko rekli, da otrok v prvem stadiju zaključuje: "Sem, kar mi je bilo dano.", v drugem: "Sem, kar hočem biti.", v tretjem: "Sem, kar si zamislim, da bi bil.". V latentnem obdobju od 6. do 11. leta pa: "Sem, kar se naučim.", saj je temeljna vsebina tega obdobja storilnost.

Seksualne in agresivne tendence so v tem obdobju latentne. Gre za obdobje miru in stabilnosti.

Erikson meni, da je latenca najbolj odločilna za rast ega. Otrok pridobiva kognitivne in socialne veščine.

Otrok pozabi na sanje preteklega obdobja in se usmeri na vadbo veščin. Ni več zadovoljen le s tem, da se samo igra, temveč bi rad delal tudi nekaj zares. V šoli se uči brati, pisati. Uči se smiselnega dela in odkriva ego moči trdne pozornosti in vztrajne prizadevnosti. Uči se tudi dela in igre z vrstniki.

Vse to mu daje občutek koristnosti in utrjuje njegovo samozaupanje. Če pa opazi, da je manj sposoben od drugih, se pojavijo občutki manjvrednosti. Tudi če niso utemeljeni, predstavljajo resno oviro v razvoju. V tem obdobju mora otrok odkriti, za kaj je posebno sposoben, da se lahko uveljavi. Nekateri otroci pripisujejo pod vplivom odraslih šoli pretiran pomen in se pretirano posvečajo učenju, pri čemer žrtvujejo svojo domišljijo in željo po igri, kar vodi v osiromašenje osebnosti.

Nevarnost obdobja je možnost oblikovanja občutka neustreznosti in manjvrednosti. Prav tako obstaja nevarnost, da postane delo edini kriterij za vse, kar je vredno truda. Tako se žrtvuje ustvarjalnost in želja po igri.

Tudi v družbenem pogledu je to obdobje najpomembnejše, saj se razvija občutek delitve dela in diferenciacije možnosti ter s tem občutek kompetentnosti.

V obdobju latence je poudarjen pomen širšega okolja, torej tudi šole, kjer si otrok oblikuje nove vloge, ki ga pripravljajo na življenje.

Če takoj odkrije, da so npr. barva kože, poreklo staršev dejavniki, ki določajo njegovo pomembnost v vlogi učenca v večji meri kot njegova želja in volja po učenju, se utrdi občutek manjvrednosti, ki otroka blokira v nadaljnjem razvoju.

2.2 Psihosocialni razvoj v adolescenci - obdobje izgradnje identitete

Puberteta nastopi po zatišju latentnega obdobja, ki je potrebno za telesno, duševno in družbeno zorenje. V obdobju pubertete in v adolescenci mladostnik vse dotedanje pridobitve, ki temeljijo na zgodnejših izkušnjah, na novo predeluje. Vzrok temu procesu sta hitra telesna rast in spolno dozorevanje, saj se v tem obdobju ponovno obudijo seksualni in agresivni impulzi.

Erikson meni, da je to le delni problem, saj postane adolescent zmeden tudi zaradi novih konfliktov in zahtev, ki jih predenj postavlja socialno okolje. Mladostnik se ukvarja z vprašanji, kako združiti zgodnejše vloge in pridobljene veščine z novimi ideali.

Primarna naloga tega stadija je odkrivanje novega pomena ego identitete, ki presega seštevke predhodnih identifikacij. Erikson meni, da se začne ustvarjanje identitete tam, kjer se končuje identifikacija. Identiteta nastaja iz selektivnega zavračanja in asimilacije identifikacij iz otroštva ter njihovega vključevanja v novo celoto. Identifikacije so vedno parcialne, medtem ko je identiteta celovita in predstavlja integracijo zavestno sprejetih identifikacij ter njihove modifikacije. Nerešeni problemi prejšnjih faz privedejo do identitetne zmede, ko mladostnik ne ve, kaj želi

od življenja in kdo je, zato se ni zmožen v celoti angažirati, temveč se preizkuša v vlogah.

Identitetno krizo poglobljajo instinktivni pulzi ter hitra fizična rast, ki vodijo mladostnika po svoje, kot da nima svoje volje. Oboje se odraža na socialnem področju.

Mladostnik ima občutek, da ne ustreza pričakovanjem drugih, kar je pogosto tudi res, saj se tudi okolje težko tako hitro prilagaja njegovim novim razvojnim potrebam.

V tem obdobju se začne skrb za bodočnost v socialnem svetu. Glede na hiter mentalni razvoj se adolescenti čutijo preplavljeni z vsemi alternativami, ki jih vidijo pred seboj.

Zaradi negotovosti, "kdo sem", se anksioznost odraža tudi v druženju z vrstniki. Mladostniki postanejo izrazito netolerantni do drugih skupin in drugačnosti, saj jih ta precej bega. Nekateri se opredeljujejo nacionalno, politično, religiozno, kar jim omogoča občutek grupne identitete in razčiščevanje vprašanja dobrega in slabega v svetu.

Zdi se, da posameznik oblikuje svojo identiteto na dva načina hkrati. Prvi način je retrospektiven: mladostnik ponovno razrešuje in podoživlja nerazrešene temeljne konflikte iz otroštva. V prikazanem modelu (glej tabelo 1) s tem načinom sovpadajo prvi štirje razvojni konflikti.

Drugi način oblikovanja identitete, ki poteka hkrati s prvim, pa je prospektivnega značaja. To pomeni, da posameznik oblikuje svojo identiteto tudi tako, da nezavedno anticipira vse prihodnje temeljne krize, v katere bo zapadel kot odrasla oseba. Zdi se, da že sedaj - seveda nezavedno - razrešuje temeljne konflikte iz odraslosti. V prikazanem modelu s tem načinom sovpadajo zadnji trije razvojni konflikti (po Kobal, 2000).

Da bi lažje razumeli pomen identitetne krize, ki jo po Eriksonu doživlja vsak mladostnik, si oglejmo, kateri so njeni razvojni konflikti.

Časovna perspektiva nasproti časovni zmedenosti - Načrti za prihodnost, ki se v svoji negativni obliki izkazujejo kot časovna zmedenost, ponovno oživijo temeljno problematiko najzgodnejšega otroštva. Če je kot enoletni otrok posameznik uspel premagati prvo psihosocialno krizo temeljnega zaupanja proti nezaupanju, potem je kot mladostnik sposoben načrtovati svojo prihodnost, ne da bi mu misel nanjo povzročala občutja tesnobe.

Gotovost vase nasproti negotovosti vase - Zaznavanje in doživljanje posameznika kot idiosinkratičnega subjekta zahtevata ustrezna občutja gotovosti in zaupanja vase, ki po avtorjevem mnenju niso težko dosegljiva. Kljub temu pa se ponovno pojavljajo nerazrešeni konflikti iz zgodnjega otroštva, ki se tudi v mladostništvu izkazujejo v obliki dvomov in sramu. Tovrstne probleme čuti sleherni mladostnik in jih ob ustrezni podpori iz okolja lahko povsem uspešno odpravi.

Preizkušanje različnih vlog nasproti fiksaciji na eno samo vlogo - Erikson je vztrajal pri mnenju, da je mladostništvo predvsem obdobje eksperimentiranja. Tudi konflikt, ki nastane pri eksperimentiranju z najrazličnejšimi socialnimi vlogami, je retrospektivnega značaja, saj se vrača h kriznim vsebinam iz tretjega razvojnega stadija - obdobja iger. V takratnem obdobju uspešno razrešena kriza iniciativnosti mladostniku sedaj pomaga, da razumno preizkuša različne vloge in si s tem pridobiva potrebne izkušnje, s katerimi bo vstopil v odraslost. Strah pred neprijetnimi izkušnjami, ki so običajni in nujni del mladostnikovega življenja, pa lahko posameznika privede v takšno tesnobno stanje, iz katerega bo lahko ubežal le v vlogi, s katero ne bo tvegala malone ničesar.

Učenje nasproti delovni ohromelosti - S postavljanjem sebe v različne vloge se mladostnik nauči mnogih novih dejavnosti, ki jih kot otrok še ni

poznal. Tudi želja po učenju novega izvira iz predhodnega obdobja - iz obdobja vstopa v šolo, ko je moral kot šolar pokazati svoje intelektualne, socialne in telesne sposobnosti. Če je v tistem obdobju doživljal občutja manjvrednosti in podrejenosti, se lahko zgodi, da kot mladostnik ne zmore teže, ki mu jo nalagajo nove, še nerazrešene naloge in problemi.

Seksualna polarizacija nasproti biseksualni zmedenosti, ustrezen odnos do avtoritet nasproti zmedenosti v odnosu do avtoritet in oblikovanje avtonomnega vrednostnega sistema nasproti vrednostni zmedenosti pa so tista nasprotja pri oblikovanju identitete, ki jih mora posameznik ustrezno razrešiti, še preden vstopi v odraslost. Spolne in seksualne izkušnje so temeljne razsežnosti mladostnikovega sveta, ki pripomorejo k učenju intimnosti in iskrenosti do partnerja. Oblikovanje ustreznega odnosa do staršev, učiteljev in drugih avtoritet mu omogoči, da tudi kasneje, v drugačnih socialnih odnosih, ravna odgovorno in ne zapada v brezizhodna hierarhična razmerja z drugimi. Vrednote, ki jih mladostnik postopoma razvija, pa mu pomagajo, da v odraslosti izoblikuje lastni avtonomni vrednostni sistem.

V svojem iskanju novega občutja kontinuitete in identitete, ki mora sedaj vključevati še seksualno zrelost, se morajo nekateri vrniti na nižje stopnje razvoja, ki jih niso razčistili tedaj, ko je bil čas za to. Potreben jim je ***psihosocialni moratorij*** za integracijo elementov identitete.

Psihosocialni moratorij je obdobje iskanja samega sebe. To je nekak time-out, čas eksperimentiranja. Čas, v katerem posameznik čuti, da se mora o preveč stvareh odločati naenkrat ali pa prezgodaj. Vsaka odločitev mu zmanjšuje bodoče alternative, za odločitev pa še ni zrel. Pogosto se mladostniki v tem obdobju počutijo izolirane, čutijo, da čas teče in da niso sposobni ničesar urejati.

Čeprav je podaljšano iskanje identitete pogosto boleče, večinoma vodi v višjo stopnjo integracije in k rojevanju socialnih inovacij. Mladostnik v obdobju moratorija išče ljudi in ideje, ki bi jim verjel. To pomeni, da išče

tudi ljudi in ideje, zaradi katerih je vreden truda in predstavljajo dokaz, da je zaupanja vreden.

Pubertetnik protestira zaradi vsake drobne omejitve njegove slike o samem sebi in z glasnim odporom umirja svoje pomanjkanje občutkov krivde zaradi prevelikih ambicij.

Odtujitev, ki se pojavlja v tej fazi, je nekakšna oblika zmedene identitete. Najpogostejša težava nastaja ob odločitvah glede poklica, ki se v tem obdobju pričakujejo od mladostnika.

Izvirno je Erikson govoril o identitetni razpršenosti (angl. identity diffusion), ki jo je kasneje preimenoval v **identitetno zmedenost** (angl. confusion) (Erikson, 1980). Razpršenost pomeni, da gre za disperzijo, kjer ne obstaja center, gre za strah pred razkrojem. Identitetna zmedenost pa nima toliko psihopatološkega predznaka in je zato v tem primeru bolj ustrezen termin, saj gre za razvojno normalen pojav.

Stanje identitetne zmedenosti se pojavi manifestno tedaj, ko je mladostnik podvržen različnim izkušnjam, ki zahtevajo njegovo opredeljevanje glede fizične intimnosti (ni nujno, da seksualne), poklicnih možnosti, tekmovalnosti in psihosocialne samoopredelive (Erikson, 1980).

Izogibanje možnostim, ki se odpirajo, pelje mladostnika v izolacijo in občutek notranje praznine, kjer se na široko odpirajo vrata starim libidinoznim objektom, bolj primitivnim oblikam identifikacije in celo novim bojem z arhaičnimi introjekti.

Mladostnik preizkuša samega sebe skozi odnose z drugimi. Če tega ne počne, se izolira v stereotipnih in formaliziranih medsebojnih odnosih ali pa se zaradi neuspešnih poskusov, doseči intimnost, bori zanjo z neprimernimi vzorci vedenja (fuzija z drugim, ki pripelje do izgube osebne identitete).

Bližina - intimnost z drugimi vsebuje nujno tudi distanciranje.

Mladostnik, ki je identitetno zmeden, doživlja časovno perspektivo nejasno. Ali gre za občutek, da vedno nekaj zamuja, ali pa nasprotno, kot da je časa na pretek. Tak mladostnik ne more oditi pravočasno spat, ne more pravočasno vstajati, zamuja ipd.

Zmedenost na področju storilnosti se kaže skozi nezadovoljstvo s svojim delom, kot nesposobnost koncentracije, ali pa kot samodestruktivna preokupacija z določeno aktivnostjo, v katero se umika.

Erikson govori tudi o **negativni identiteti**, pri kateri gre za zavračanje ponujenih vzrocev identitete. Mladostnik si izbere prav tiste vloge in identifikacije, ki so mu bile predstavljene kot nezaželene in nevarne. V negativno identiteto se lahko zateče tudi, če je postavljen pred prevelike zahteve staršev. V obeh primerih mladostnik zelo jasno prepoznava neizražene želje in pričakovanja staršev. Ta izbira predstavlja zgubljen poskus ohranitve vsaj nekaj sebi lastnega. Vendar zato mladostnik ne postane nič bolj neodvisen. Ravna se po tem, kar mu narekujejo želje in predstave drugih, le da gre za njihovo nasprotje (Musek, 1995). Toda negativna identiteta nikoli ne vodi do jasne in zadovoljive samopodobe, ki bi jo lahko posameznik v globini sprejel kot pristno, torej res "svojo".

Psihosocialni moratorij v mladosti je le eden od različnih moratorijev, ki jih lahko preživlja posameznik v svojem življenju. Nastran Uletova (2000) trdi, da vsak od njih predstavlja začasni odlog ali prekinitev kakšne od osebnih ali socialnih obveznosti in obremenitev ter da je značilnost mladostniških moratorijev, da to, kdaj, kako dolgo in v kakšnih okoliščinah bo mladostnik vstopil v kak moratorij ali ga prekinil, ni prepuščeno mladostniku, ampak je družbeno regulirano in strukturirano. V tem smislu je mladost družbeno institucionaliziran moratorij.

Erikson pojmuje **institucionaliziran moratorij** ožje, veljal naj bi za vse tiste mladostnike, ki so v procesu šolanja, kar poimenuje Nastran

Uletova (2000) kot izobraževalni moratorij. Erikson pravi, da daje družba študentom dovoljenje, da odložijo dokončno opredelitev. In meni, da poteka razvoj v zrelo osebnost pri tej populaciji prav zaradi tega dejstva nekoliko počasneje, saj se jim v času študija pogosto še ni potrebno ukvarjati s samostojnim preživetjem.

Nastran Uletova (2000) pravi, da v modernih (industrijskih družbah) lahko mladostniški moratorij razdelimo v dve glavni obliki: v prehodni in izobraževalni (oblikovalni moratorij). Prehodni moratorij je časovno omejen in vsebinsko zožen, pri katerem gre za krajše obdobje uvajanja v odraslost in ima po mnenju avtorice vse značilnosti Marcijeve privzete identitete. Izobraževalni moratorij pa je časovno razširjen in vsebinsko bogat moratorij, kjer imajo mladi čas za oblikovanje svoje osebnosti, interesov in potreb, lastnega življenjskega poteka, gre za naraščanje avtonomnosti mladosti nasproti drugim življenjskim dobam.

Erikson meni, da si v primeru, da mladostnik obdobje adolescence uspešno prebrodi, kot mlada odrasla oseba utrdi občutek notranje kontinuitete in socialne identičnosti, ki premoščata izkušnje iz otroštva z aktualnimi željami, ter se pomiri s svojo samopodobo in podobo drugih o njem.

2.3 Psihosocialni razvoj v zgodnji odraslosti

Genitalni stadij - obdobje izgradnje zmožnosti doživljanja intimnosti

Erikson je eden redkih, ki deli odraslost na več stopenj.

V prvi od njih mladi odrasli širijo in poglobljajo svoje zmožnosti intimnih odnosov z drugimi.

Adolescent je bil v glavnem prepojen s samim seboj, spraševal se je: "Kdo sem, kako me vidijo drugi, kaj bom postal?". Šele ko odkrije odgovore na vprašanje, "kdo sem", ko odkrije večji del identitete, lahko

vstopi v bolj intimne odnose z drugimi, pri čemer ne gre le za odnose z nasprotnim spolom. Meje identitete se razširijo in vključujejo partnerja in sodelavce. Če posameznikova identiteta ni dovolj trdna, se boji, da bi jo na ta način izgubil, kar vodi k težnji po izolaciji. Ostaja odmaknjen od drugih in se ukvarja predvsem s samim seboj. Izolacija je ponavadi le delna, lahko prevladuje le v intimnih odnosih ali pa namesto intimnosti išče površinske, neobvezujoče odnose.

Prava intimnost nastane tedaj, ko znata oba partnerja deliti in regulirati vse pomembne aspekte njunega življenja. To se zgodi nekako med 25. in 30. letom.

Ostale stadije odraslosti (generativnost in staranje) bom predstavila v poglavju o psihosocialnem razvoju v odraslosti.

3. J. E. Marcia in teorija identitetnih položajev

Na raziskovanje identitetnega razvoja je pomembno vplival James E. Marcia, ki je razvil in dopolnil Eriksonovo idejo bipolarnosti 5. stadija v času pubertete in adolescence, ki govori o identiteti nasproti identitetni zmedenosti. Avtor je zgradil in razvil behavioristični teoretični model, ki omogoča empirično preverjanje indikatorjev identitetne strukture, ki je same po sebi ne moremo meriti.

V svojih zgodnjih delih je Marcia (1966) opredelil identitetne položaje kot statična psihična stanja v določenem obdobju, kasneje pa jim je pripisal tudi dinamični in razvojni vidik. Tako (Marcia, 1980, s. 159) definira identiteto kot "...dinamično strukturo osebnosti, ki v sebi združuje posameznikove nagone, navade, prepričanja in notranje identifikacije. Bolj kot je struktura razvita, bolj se oseba zaveda svoje edinstvenosti in podobnosti drugim ter svojih šibkosti in moči."

Identitetni proces se niti ne prične niti ne zaključi v dobi adolescence, temveč se oblikuje skozi celotno življenjsko obdobje. Adolescenca, še posebno obdobje pozne adolescence, je čas, ko fizični in kognitivni razvoj ter socialna pričakovanja omogočijo mladostniku sintezo identifikacij iz otroštva v koherentno in zrelo novo celoto. Gre najmanj za proces opredeljevanja za poklicno usmerjenost, ideološko in spolno orientacijo.

Marcia govori o načinih reševanja identitetne problematike v času pozne adolescence, ki jih imenuje identitetne položaje. Kriterija za ugotavljanje položajev sta:

- prisotnost krize oz. eksploracije, ki se nanaša na iskanje in eksperimentiranje z identitetnimi vsebinami,
- zaveza (angl. commitment) k določenim vrednotam, stališčem, standardom, socialnim vlogam - stopnja osebnega vlaganja vase.

V slovenski literaturi najdemo različne prevode posameznih terminov, ki jih uporablja Marcia. Sama sem se odločila za naslednja poimenovanja :

- **Identitetni položaj** (angl. identity status). Musek (1995) ter Nastran Uletova (2000) govorita o identitetnih statusih, Zupančičeva (1996) pa o istovetnostnih položajih.
- **Zavezo** (angl. commitment) poimenujeta Zupančičeva (1996) in Kobal Palčičeva (1995) kot opredeljenost, Musek (1995) pa kot odločenost. Zdi se mi pomembno, da je mladostnik, ko se zaveže določenim ciljem, vrednotam ipd., tudi aktiven v smeri svoje odločenosti, opredeljenosti, in menim, da termin zaveza vsebuje ta pomen.
- **Zrelo identiteto** (angl. identity achievement) prevaja Zupančičeva (1996) kot doseženo, Musek (1995) kot dovršeno, Nastran Uletova (2000) kot razvito in Kobal Palčičeva (1995) kot zrelo identiteto. Zaradi procesnosti, ki jo vsebuje slednji termin, ga povzemam tudi sama.
- **Privzeto identiteto** (angl. identity foreclosure) povzemam po prevodu Šinigoj Batističeve (1995) v pomenu vnaprej sprejete identitete, kateri

sta se pridružila tudi Musek (1999) in Nastran Uletova (2000). Zupančičeva (1996) in Kobal Palčičeva (1995) jo opredeljujeta kot prezgodaj zaprto.

- **Razpršeno identiteto** (angl. identity diffusion) prevajam kot vsi ostali avtorji (Zupančič (1996), Kobal Palčič (1995), Musek (1999). Le Nastran Uletova (2000) uporablja termin identitetna difuzija. Pri prevodu upoštevam avtorjevo (Marcia, 1993a) pripombo, da ohranja v nasprotju z Eriksonom, ki govori o zmedeni identiteti (angl. confusion), termin razpršena identiteta (angl. diffusion).
- **Moratorij** (angl. identity moratorium) uporabljam enako kot Musek (1995), Nastran Uletova (2000) uporablja termin moratorijski status, Zupančičeva (1996) in Kobal Palčičeva (1995) pa uporabljata termin odložena identiteta.

Identitetni položaji so rezultat procesa oblikovanja identitete in strukturnih značilnosti osebnosti, pa tudi načina doživljanja sveta.

Vsak položaj ima funkcijo adaptacije na določene okoliščine in lahko predstavlja v določenem trenutku optimalen način funkcioniranja.

Glede na prisotnost zgoraj navedenih kriterijev se oblikujejo naslednji identitetni položaji:

TABELA 5: Kriteriji, ki definirajo identitetne položaje (Marcia, 1993a, s. 11)

	ZRELA IDENTITETA	MORATORIJ	PRIVZETA IDENTITETA	RAZPRŠENA IDENTITETA
kriza, eksploracija alternativ	prisotna	prisotna	odsotna	prisotna ali odsotna
zaveza	prisotna	prisotna, vendar še nejasna	prisotna	odsotna

Prvi tip posameznikov, ki so se zavezali določenim stališčem, vrednotam in socialnim vlogam, so tisti, ki so obdobje krize aktivno prešli, torej so resno pretresali vprašanja poznega otroštva oz. zgodnje adolescence. Aktualne zaveze se lahko bolj ali manj razlikujejo od zgodnejših (**zrela identiteta**).

Drugi tip posameznikov pa se je opredelil in zavezal določenim stališčem, vrednotam in socialnim vlogam, vendar brez aktivnega pretresanja le-teh. Zavezal se je življenjskim usmeritvam, obstoječim v otroštvu (**privzeta identiteta**).

Obstajata tudi dva tipa posameznikov, ki se nista opredelila, zavezala. Gre za posameznike, ki so še aktivno v procesu iskanja (**moratorij**), in za tiste posameznike, ki so relativno ravnodušni glede opredeljevanja zaradi dejstva, da so izgubili upanje, da bi to zmogli, ali pa zanikajo potrebo po tem (**razpršena identiteta**).

Marcia je modificiral prvotni pomen zaveze (Marcia, 1993a). Sprva je ugotavljal le, ali je zaveza prisotna ali ne, pozneje pa je poudaril tudi sam proces oblikovanja zaveze.

V razvoju Marcijevega merskega instrumenta in s tem tudi v njegovi teoriji lahko zasledimo več faz. Sprva je obravnaval kot pomembna identitetna področja le poklic in ideologijo (religijo in politiko). Kasneje, ko se je skupaj s sodelavci zavedel pomena identitete in njenih vsebin (odnos do spolnosti) pri ženskah, je dodal še interpersonalno področje. Na Mattesonov predlog, ki je trdil, da so interpersonalne vsebine enako pomembne tako za ženske kot za moške, je vključil to področje v instrument za oba spola. Kasneje (okoli leta 1985) sta Grotevant in Cooper za mladostnike v srednji adolescenci vnesla v interpersonalne vsebine še sestajanje, prijateljstvo in spolne vloge. Archerjeva pa je razširila uporabo področja spolnih vlog na vsa obdobja. Sploh so se razvili instrumenti, namenjeni posameznim obdobjem od zgodnje in srednje do pozne adolescence, ter tisti, ki so namenjeni odraslim osebam. Pri uporabi področij za posamezna časovna obdobja so avtorji upoštevali dva kriterija: vsebine, ki so pomembne za določeno kronološko obdobje, ter variabilnost odgovorov.

3.1 Vrste identitetnih položajev

Razpršena identiteta

To je najmanj razvit položaj. V tem položaju oseba krize še ni doživela, prav tako se še ne opredeljuje oz. ne zaveže ničemur, če pa se, je zaveza zelo plitva.

V položaju razpršene identitete se znajde mladostnik, če svoje identitete ne zna vsebinsko opredeliti. Takšen mladostnik niha med različnimi osebnimi, poklicnimi in nazorskimi opredelitvami in se za nobeno še ni opredelil. Kot že rečeno, gre za posameznike, ki so relativno ravnodušni glede opredeljevanja zaradi dejstva, da so izgubili upanje, da bi to zmogli, ali pa zanikajo potrebo po tem.

Položaj razpršene identitete je relativno pogost v zgodnji adolescenci, ko ponavadi ne predstavlja psihološkega problema, temveč označuje normalni psihološki proces. Če pa prehaja v odraslost, lahko postane problem.

Razpršena identiteta lahko izhaja iz (Zupančič, 1996, s.74):

- predkrize in pomanjkanja opredeljenosti v otroštvu,
- narcisizma - posameznik se obnaša sebično in uporablja druge za pridobivanje lastnega zadovoljstva in koristi,
- izogibanja anksioznosti, nepripravljenosti soočanja in razreševanja krize, ki bi lahko v posamezniku producirala še večjo anksioznost, s katero se njegov ego ne bi mogel spopasti.

Nadaljevanje tega stanja brez nadaljnega napredka lahko vodi v osebno dezintegracijo, v shizofrenijo ali samomor in delikventnost.

Razpršeni položaj se kaže v dveh oblikah. Mladostnik je navzven bodisi brezskrben, lahko celo malodušen, ali pa nasprotno kaže visoko stopnjo nezadovoljstva, je nesrečen.

Prvi gredo skozi življenje brezskrbno, neangažirano, dajejo videz svetovljanstva, svobodnosti. Pri drugih pa se kaže visoka stopnja psihopatologije in huda osamljenost, praznina, nezadovoljstvo.

Za oboje je skupno, da menjajo načela glede na zunanje vplive, da ne vstopajo v intimnejše odnose niti z vrstniki niti s starši, kot da nimajo razvitega občutka pripadnosti skupini ali posamezniku. Na splošno so bolj zaprti, osamljeni. Zanje je značilna nizka stopnja samospoštovanja. Med podobo, ki jo kažejo navzven in njihovim dejanskim stanjem, je pogosto velika razlika. Zanje je značilna tudi nizka stopnja avtonomije, moralno presojanje je na nižji razvojni stopnji. Njihovo čustvovanje je močno, vendar ga večinoma skrivajo. So nezaupljivi do ljudi. Raziskave kažejo, da so bili starši takih mladostnikov hladni in distancirani, zato so imeli mladostniki težave z introjiciranjem starševske figure. O svojih starših imajo pogosto neugodno mnenje in nanje niso pretirano navezani.

Privzeta identiteta

Za ta položaj je značilna mladostnikova velika navezanost na starše. Mladostniki še niso izkusili krize. V svojih prepričanjih in ciljih sledijo staršem ali pa kakšnemu drugemu močnemu vodji. Torej so se opredelili, vendar so namesto upoštevanja različnih izbir glede lastne prihodnosti sprejeli načrte drugih.

Položaj privzete identitete je ponavadi začetek eksploracije.

Mladostniki v tem položaju so rigidni, stagnirajo, nimajo veliko možnosti izbire. Prav rigidnost je tista, ki razlikuje te osebe od tistih, ki so v položaju zrele identitete.

Ponavadi so avtoritarni in stereotipni v mišljenju (Marcia, 1966). V odnosu do avtoritete se vedejo pretirano podredljivo, v odnosu do šibkejših pa pokroviteljsko in gospodovalno. So konvencionalni in zelo zavezani poklicnim in ideološkim opredelitvam.

Marcia ilustrira položaj privzete identitete s steklom: če ga potisneš v eno stran, je zelo trdno, če ga potisneš v drugo stran, se v trenutku razleti.

Za mladostnike s privzeto identiteto je značilna nizka stopnja avtonomnosti in samospoštovanja (Orlofsky, Marcia in Lesser, 1973). V

stiski je njihovo razmišljanje ozko, težijo k poenostavljanju. Hkrati pa je zanje značilna zelo nizka stopnja anksioznosti. Uporabljajo manj integrativno kompleksne kognitivne stile. Se "lepo", konvencionalno obnašajo. V interakcijah z drugimi so stereotipni. S starši imajo precej tesne odnose. Waterman in Watermanova (1975) ugotavljata, da so mladostniki v sprejemanju odločitev odvisni od svojih staršev. V socialnih stikih so razmeroma zadržani.

Moratorij

Gre bolj za položaj kot za trajnejšo rešitev, čeprav lahko traja tudi več let. To je stadij krize, eksploracije, do končne opredelitve pa še ni prišlo. Mladostnik je v aktivnem iskanju med alternativami. Izbira med različnimi dejavnostmi, preizkuša razne poklicne, nazorske usmeritve, tehta podatke iz okolja in primerja različne rešitve problemov. Skratka, išče in izbira svoj pogled na svet, svoj način življenja. Prav zaradi take situacije je zanj značilna višja stopnja anksioznosti, kar potrjujejo številne raziskave.

V moratoriju so mladostniki zelo občutljivi in poudarjeno izražajo čustva. Odlikuje pa jih visoka stopnja samospoštovanja. Ko ocenjujejo sebe in svoja dejanja, se ne ozirajo na povratne informacije, ki jih dobijo iz svojega okolja, niti ne dajo veliko na mnenja drugih.

Do drugih ljudi so odprti in odkriti. Več sodelujejo z vrstniki kot z odraslimi. Zanje je značilna močna težnja po spoznavanju novih pojavov, tako v sebi kot zunaj sebe.

Kognitivno so bolj kompleksni, na višji stopnji v moralnem resoniranju. Intrapsihično so v procesu ločevanja od introjekta staršev, zato so pogosto napeti in preobčutljivi do staršev. Doma so v tej fazi odnosi napeti.

Baumeister, Shapiro in Tice (1985, po Kobal, 2000) menijo, da se mladostniki v moratoriju ločijo glede na tip krize, ki jo doživljajo. Avtorji razlikujejo med legitimno krizo ali identitetnim konfliktom (angl. identity

conflict) in motivacijsko krizo ali identitetnim primanjkljajem (angl. identity deficit).

Identitetni konflikt je psihično stanje, v katerem se nahajajo mladostniki z razmeroma jasno izoblikovanimi različnimi področji samopodobe. Tudi njihova opredeljenost je visoka, vendar nenehno nihajo med eno in drugo dejavnostjo. Vedo, da si nekaj želijo in hočejo, vendar niso povsem prepričani, kaj je to in ali je to, kar si želijo, prav ali ne. Zdi se, da so njihovi cilji nezdržljivi z njihovimi vrednotami. Avtorji sklepajo, da izhaja identitetni konflikt iz nasprotujočih si situacijskih dejavnikov, ki jih mora mladostnik postopoma obvladati. Na ta način bo razvijal identiteto zrele in odrasle osebe.

Identitetni primanjkljaj pa je psihično stanje, v katerem mladostniki nimajo izoblikovane samopodobe in ne vedo, kaj hočejo. Nimajo izdelanih jasnih ciljev in vrednot, na katerih bi gradili svoje odločitve, usmerjali svoja ravnanja ali izbire. Avtorji domnevajo, da občutijo mladostniki identitetni primanjkljaj takrat, ko doživljajo svojo neopredeljenost kot moteči dejavnik in si prizadevajo vzpostavljati določene cilje in vrednote. Pri tem običajno doživljajo občutek praznine, tesnobo, zmedo, obremenjeni so z vprašanji o smislu svojega početja itd. Avtorji sklepajo, da je identitetni primanjkljaj povsem normalen razvojni proces, ki vodi do postopnega vzpostavljanja zrele identitete.

Zrela identiteta

Mladostnik je doživel krizo. Resno se je odločal med možnostmi in se je na osnovi prejšnjih izkušenj avtonomno opredelil. Nujno je šel skozi fazo moratorija. V tem položaju je mladostnik sposoben izbirati med vrednotami, vedenjskimi normami in življenjskimi slogi. Tak mladostnik je osebnost z močnim "jazom" in visoko stopnjo samospoštovanja, hkrati pa je osebnost, ki se zna prilagajati okolju.

Človek je fleksibilen, razmišljujoč in introspektiven, pod stresom še vedno dobro funkcionira, odprt je do novih izkušenj, ima občutek za humor, je

pripravljen poslušati in presoja glede na svoje lastne standarde. Mladostniki, ki so dosegli to zrelo identiteto, so intimni v medsebojnih odnosih. Dosegajo višjo stopnjo avtonomnosti, so manj odvisni od mnenja drugih, so kreativni, imajo boljšo samopodobo.

Idealna podoba o sebi je blizu njihovim dejanskim predstavam o lastnih dejavnostih in sposobnostih. Pri moralnem odločanju jih vodijo moralna načela, ki so si jih izbirali sami.

Počutijo se odgovorne za svoje odločitve. Cilje, ki si jih postavijo, uresničujejo zavzeto in vztrajno. Usmerjeni so v prihodnost.

Praviloma se ti mladostniki spet dobro razumejo s svojimi starši. Čeprav nanje niso pretirano navezani, jim zaupajo in imajo o njih ugodno mnenje.

Če mladostnik doseže zrelo identiteto prezgodaj (v zgodnji ali srednji adolescenci), je možno, da bo prezgodaj izbral poklicno pot in nazorsko usmeritev. V tem primeru se zmanjša število možnosti, med katerimi izbira. Lahko se zgodi, da zaradi pritiskov okolja spet zdrsne v kateri koli drug položaj, ki pa je razvojno na nižji ravni.

V splošnem velja, da identiteta ni statična. Vsak položaj ima funkcijo adaptacije na določene okoliščine in je včasih najboljši način funkcioniranja pod določenimi pogoji.

3.2 Razvojne spremembe v doseganju identitetnih položajev

Na razvoj in oblikovanje identitete vplivajo številni faktorji. Waterman (1993) navaja naslednje:

- obseg identifikacij s starši pred in v času adolescence,
- stil vzgoje v družini,
- prisotnost oseb-modelov, ki jih mladostnik doživlja kot uspešne,

- socialna pričakovanja glede identitetnih izbir, ki so prisotna v družini, šoli, vrstniški skupini,
- obseg možnosti identitetnih izbir,
- sposobnost predadolescenta, da se s spoprijema z identitetnimi vsebinami.

Ti faktorji so v različnih obdobjih identitetnega razvoja različno pomembni.

Mladostnik vstopi v adolescentno obdobje ponavadi v privzetem ali razpršenem položaju. Za položaj privzete identitete gre ponavadi v družinah, kjer ima mladostnik močne modele identifikacije v starših in kjer so socialna pričakovanja, da sledi družinski tradiciji, vrednotam ipd., močna. V primeru, ko so starši nezadovoljni s svojo vlogo tako v poklicu kot tudi na drugih področjih, gre za starše, ki ne predstavljajo močnih modelov v smislu opredeljevanja, zavezanosti. V tem primeru bo mladostnik prej v položaju razpršene kot privzete identitete.

Kot že rečeno, predstavljajo stili vzgajanja prav tako pomemben vpliv na začetni identitetni položaj mladostnika. Avtoritarni starši imajo ponavadi močne in trdne aspiracije glede mladostnikovega življenja, kar v mlajši dobi mladostniku olajša identifikacije. Vendar so te zgodnje zaveze pogosto nestabilne, saj se mladostniki v adolescenci radi uprejo starševski avtoriteti, ki jih omejuje. Upor sam še ne pomeni identitetne krize, toda moči, usmerjene v samostojnost, pripeljejo mladostnika v eksploracijo.

Nasprotno pa se mladostniki v družinah, kjer prevladujeta permisivna, razpuščena vzgoja, kjer ne vidijo uspešnih modelov za identifikacijo, razvijajo v položaju razpršene identitete.

Kaj pa se dogaja v družinah, kjer prevladuje demokratična vzgoja? Razumevanje staršev in podpora, ki jo nudijo mladostniku, dajeta dobre osnove za začetno privzeto identiteto. Ni pritiskov k zgodnjim

opredelitvam. Mladostnik se zaveda dejstva, da ima čas, da najde svojo pot.

Poleg družine pomembno vplivajo na mladostnika tudi socialna pričakovanja drugih oseb. V homogenem okolju z razvitimi tradicionalnimi vrednotami je veliko več pogojev za razvoj privzete identitete. V heterogenem okolju pa se mladostnik srečuje z različnimi vrednotami, stališči, ki ga soočajo z drugačnostjo in ga silijo v evalvacijo zgodnjih zavez.

Ne nazadnje je pomembna tudi opremljenost mladostnika, da se spoprime z identitetnimi vsebinami. Po Eriksonu se to zgodi v primeru, če otrok uspešno razreši predhodne krize.

Archerjeva in Marcia (1993) navajata, da je zgodnja adolescenca čas, ko se kognitivne, psihoseksualne in fiziološke funkcije destrukturirajo, v srednji adolescenci gre za restrukturiranje novih organizacij, v pozni adolescenci pa se vsebine konsolidirajo v novo izgrajeno identiteto.

Waterman (1993) je prikazal deskriptivni model razvoja identitetnih položajev na naslednji način:

1. Oseba, ki je v položaju razpršene identitete, lahko:

- preide v moratorij, če prične resno raziskovati identitetne alternative,
- preide v položaj privzete identitete, če se zaustavi ob prvih ponujenih rešitvah iz okolja,
- ali ostaja v položaju razpršene identitete, ne da bi se začela ukvarjati z identitetnimi vprašanji.

2. Oseba, ki je v položaju privzete identitete, lahko:

- preide v moratorij, če začne raziskovati zgodnje zaveze in se do njih ponovno opredeljuje z avtonomnejše pozicije,
- ohrani položaj privzete identitete in ostaja zavezana vrednotam in ciljem, postavljenim v otroštvu in adolescenci,
- ali pa nazaduje v razpršeno identiteto, če ji postanejo predhodne zaveze nepomembne, ne ukrene pa ničesar, da bi jih nadomestila.

3. Oseba, ki je v moratoriju, lahko:

- preide v zrelo identiteto, če se zaveže določenim ciljem in vrednotam, ki jih je preizkušala,
- ali pa regredira v razpršeno identiteto, če je obupala v iskanju alternativ in ne vidi svoje poti;
- vzdrževanje moratorija je nemogoče v nedogled, saj je stopnja anksioznosti v krizi premočna.

4. Oseba, ki je v položaju zrele identitete, lahko:

- ostaja v istem položaju, tako da vzdržuje zastavljene zaveze,
- se vrne v moratorij, če ugotovi, da je predhodne zaveze ne zadovoljujejo več in želi poiskati nove;
- regredira v razpršeno identiteto, če ni sposobna na novo preizkušati novih zavez.

Kot smo videli, se lahko razvijajo identitetni položaji v pozitivni smeri (progresivno), ali pa nazadujejo (regredirajo). Razvoj pomeni premik na razvojno višji položaj.

Premik v razpršeno identiteto pomeni v vsakem primeru regresijo. V odrasli dobi se položaj razpršene identitete kaže tudi skozi stagnacijo, skozi slabljenje kvalitete, ki jih je posameznik nekoč povezoval z uspešnim in ugodnim psihosocialnim funkcioniranjem. Gre za krizo srednjih let.

Adams in dr. (1994) predpostavljajo da je razvojne spremembe identitetnih položajev mogoče prepoznati v treh oblikah. Prva oblika je t.i. **dosledni napredek** v smeri razvitejših identitetnih položajev. Druga je oblika **nedosledne spremembe**, ki se glede na raziskovalne izsledke skorajda ne pojavlja. Raziskovalci namreč (v nasprotju z Watermanom) menijo, da je teoretično nemogoče, da bi mladostnik v položaju zrele identitete, ko je že razrešil temeljno krizo in se opredelil, ponovno zapadel v položaj razpršene identitete. Prav tako ni podatkov o mladostnikih v moratoriju, ki bi izkusili nekrizni položaj privzete identitete. Tretja oblika razvojnih sprememb pa je **regresija**. To je psihična sprememba, v kateri se mladostniki spopadajo s stresom tako, da je njihovo vedenje podobno vedenju razvojno zgodnejših identitetnih položajev.

Avtorji navajajo, da se pri večini študentov (50 %) manifestira progresivna diferenciacija in rast individualnosti. Pri približno 20 % gre za nihanja med napredkom in regresijo. Relativno majhen odstotek (15 %) je stabilnih ali regresivnih. Nihanja med napredkom in regresijo so ponavadi rezultat nepodpirajočega okolja, dosledna regresija pa je značilna za negativno identiteto ali hujše motnje v oblikovanju identitete.

Uspešna razrešitev identitetne krize torej ne pomeni, da je posameznik enkrat za vselej razrešil vprašanja, povezana z identiteto. V zadnjem času precej avtorjev govori o ciklih MAMA (Moratorium - Achievement - Moratorium - Achievement). V tem primeru ne gre za regres iz zrele identitete v moratorij, temveč za nenehen razvoj v oblikovanju identitete. Toda razreševanje kasnejših identitetnih kriz je ponavadi lažje (Waterman, 1993). Razlog leži predvsem v dejstvu, da se je posameznik že naučil tehnik, ki lajšajo razreševanje kriz, poleg tega pa je dobil izkušnjo relativnosti zavez in opredelitev. Whitbourne (1976, po Marcia, 1993b) je raziskoval razvoj identitete v odraslosti in ugotovil, da je faktor, ki ga je imenoval odprtost do izkušenj, pomemben prediktor fleksibilnosti identitete tako pri moških kot pri ženskah. Tako kaže, da imajo položaji

zrele identitete in moratorija v času študija precej eksperimentalnega značaja.

Najbolj nestabilen položaj je moratorij. Že termin moratorij je povezan z željo po spremembi, hkrati pa, kot že rečeno, prinaša preveč anksioznosti, da bi oseba v tem položaju predolgo vztrajala.

Sicer pa so identitetni položaji relativno stabilni.

Tudi osebe, ki so že dosegle zrelo identiteto, lahko pod vplivom negativnih okoliščin regredirajo, vendar velja, da se stabilnost te kategorije večja s starostjo.

Nekateri avtorji (npr. Côté in Levine, 1988a, 1988b) Marcii oporekajo dejstvo, da izhaja iz Eriksonove teorije. Marcia (1993a) odgovarja, da je fokus njegovega raziskovanja bolj usmerjen na veljavnost konstrukta identitete (in intimnosti) kot pa na naravo adolescence. Hkrati poudarja, da ne uporablja terminov na isti način kot Erikson. Za Eriksona je npr. moratorij čas, ko družba osvobodi mladostnike zahtev po produkciji, s čimer jim da čas za integracijo identitete. Zato se moratorij pomembno razlikuje med kulturami. Marcia pa trdi, da kljub možnosti institucionaliziranega moratorija uporabljajo mladostniki ta čas zelo različno: nekateri ga spregledajo (mladostniki s privzeto identiteto), drugim pa je razkošje (karakterološki moratorij). Avtor opredeljuje moratorij z aktivnostjo v iskanju tako na kognitivni kot na vedenjski ravni. Enako velja za privzeto identiteto. Marcia jo loči od zrele identitete in pravi, da se posamezniki med seboj razlikujejo v stilih oblikovanja identitetnih vzorcev na podlagi razvojnih zakonitosti.

Z razvojem raziskav postaja jasno, da obstajajo posamezniki, ki oblikujejo mešan slog oblikovanja identitete, ponavadi pa določen slog prevladuje. Poleg tega pa avtorji soglašajo, da integracijo identitete v pozni adolescenci lahko razumemo kot inicialno obliko, ki se spreminja in reintegrira skozi celotno življenjsko obdobje.

3.3 Nekateri novejši prispevki k teoriji identitetnih položajev

Nekateri avtorji npr. Marcia (1993a), Waterman in Archerjeva (1993) ter Grotevant(1992) uvajajo nov pojem **prenesene** (angl. conferred) identitete. Gre za tiste elemente identitete, katerih se posamezniki zavedajo skozi čas in niso **izbrani** (angl. chosen), temveč **dodeljeni** (angl. assigned). Gre za npr. socialni status družine, vero, etnično pripadnost. Ti mladostniki doživljajo prihodnost kot izpolnjevanje pričakovanj. Nasprotno pa so elementi identitete, ki jih posameznik sam izgrajuje, tisti, ki jih izbira (poklicne ipd. opredelitve). Mladostniki, ki si identiteto samoizgrajujejo (angl. self-constructed), pa občutijo prihodnost kot svojo lastno kreacijo. Menim, da sta pri izgradnji identitete gotovo pomembna oba vidika, saj zrel človek sprejme in se pomiri z danostmi, ki jih ne more spremeniti, in jih vgradi v aktivno samoizgradnjo.

Meeus (1996) je v svoji raziskavi analiziral 163 študij identitetnih položajev. Ugotovil je, da je uspelo le 30 % analiziranim raziskavam predstaviti progresivne razvojne trende v doseganju identitetnih položajev. Meni, da je lažje prikazati razvojne trende ločeno skozi zavezo in eksploracijo kot pa skozi štiri že znane identitetne položaje po Marcii, in se pridružuje nekaterim avtorjem (npr. Côté in Levine, 1988a), ki govorijo o šibkostih Marcijeve teorije. Meeus predlaga novo klasifikacijo položajev, in sicer govori o:

- **razpršenem položaju** (angl. diffusion) (nizka zaveza in nizka eksploracija),
- **položaju zaprte zavezanosti** (angl. closed commitment) (visoka zaveza in nizka eksploracija),
- **moratoriju** (nizka zaveza in visoka eksploracija),
- **uspešni zavezanosti** (angl. achieving commitment) (visoka zaveza in eksploracija).

Položaja razpršene identitete in moratorija sta primerljiva z Marcijevima položajema. Ostala dva položaja pa se razlikujeta od izvorno Marcijevih. Gre za razliko v časovnem pojmovanju zaveze in eksploracije. Marcia pojmuje močno zavezanost (položaj zrele identitete) kot rezultat pretekle eksploracije. Meeus pa govori o sedanjem času. Zaprta zavezanost pomeni, da se je posameznik k nečemu zavezal (ne nujno k starševskim identifikacijam) in da ni aktualno v eksploraciji. Uspešna zavezanost pa vsebuje prisotno aktivno eksploracijo.

Valde (1996) pa predlaga nov peti - **zaključeni položaj** (angl. closure). Gre za primere, ko se posamezniki, ki so že dosegli položaj zrele identitete ali moratorija, ponovno zaprejo in se vrnejo na položaj privzete identitete. In niso več pripravljeni na eksploracijo. To se zgodi zaradi npr. preglobokega doživljanja krize ali doseženih zavez, ki pa ne delujejo več. Posameznik se vrne na predhodne rešitve in zaveze. Podoben termin je uporabil že Erikson (1986, po Valde, 1996). Z uvedbo termina zaključenega položaja Valde redefinira tudi termin zrele identitete, saj ji doda poleg kriterijev zaveze in eksploracije še tretji kriterij. Meni, da je za zrelo identiteto pomembno dejstvo, da ostaja posameznik še vnaprej odprt, pripravljen na eksploracijo. Na ta način se, kot trdi avtor, termin zrele identitete tudi bolj sklada z Eriksonovimi pojmovanji.

4. Razvoj identitete pri dekletih

Erikson je prvič spregovoril o identiteti ženske leta 1968 v kontroverznem delu "Women and the Inner Space", ki ga je dodelal nekaj let kasneje tudi pod vplivom feminističnega gibanja. Iz njegovih del izhajajo naslednje ugotovitve, ki jih moramo razumeti skozi perspektivo časa, v katerem so nastale: (1) jedro identitete ženske se oblikuje skozi interpersonalne odnose, poklicna in ideološka vprašanja so za žensko stranskega

pomena, (2) reševanje identitetnih vprašanj ostaja pri mladostnicah delno odprto in se zaključi šele po poroki in izkušnji materinstva ter (3) razvoj identitete pri dekletih ne poteka nujno po predvidenem vrstem redu stadijev, temveč se lahko intimnost in generativnost razvijata istočasno. Waterman (1993) povzema kasnejše Eriksonove ugotovitve, ki ne predvidevajo nujno razlik v oblikovanju identitete med spoloma. Kljub različnim biološkim predispozicijam lahko pričakujemo razlike v vsebini identitetnih izbir, ni pa nujno, da se razlike kažejo v procesu. Mladostniki obeh spolov gredo skozi podobne izkušnje krize in zavez.

Nasprotno pa Josselsonova (1987) trdi, da je potrebno raziskovati tudi proces oblikovanja identitete, saj lahko ta vodi do različnih oblik identitete.

Pred letom 1980 tako večina raziskav ni posvečala pretirane pozornosti na vpliv spola v procesu razvoja identitete (Waterman, 1985, po Muuss, 1996). Prvi merski instrumenti so bili namenjeni le mladostnikom, kasneje so pod vplivom Eriksonovih razmišljanj uvrščali vanje tudi druge bolj "ženske" teme. Tako so raziskovalci ločili pretežno "moške" teme (poklic, religija, politika) in pretežno "ženske" teme (spolnost in spolne vloge). V osemdesetih letih so menili, da je oblikovanje identitete pri dekletih pretežno v vzpostavljanju ravnotežja med identitetnimi vprašanji in interpersonalnimi vsebinami. Kar pa ne pomeni, da interpersonalne vsebine za moške niso pomembne in da poklicne in ideološke teme niso pomembne za dekleta. Nasprotno, Krogerjeva (1986) je ugotovila, da je poklic tako za študentke kot za študente iz Nove Zelandije najpomembnejša tema. Enako je ugotovil še Bilsker v Kanadi. Pattersonova, Sochting in Marcia (1992) trdijo, da se vzorci oblikovanja identitete spreminjajo glede na socialni kontekst. V zgodnjih raziskavah se je ugotavljalo, da sta za dekleta položaja zrele in privzete identitete podobna, prav tako pa tudi moratorij in položaj razpršene identitete. Marcia (1980) je menil, da starši deklet ne spodbujajo toliko k eksploraciji, zato je razumljivo, da le-te v večji meri privzemajo identiteto

od staršev. V osemdesetih je družba začela bolj vzpodbujati izbire in netradicionalne vloge ženske. Tako so spremembe v vlogi ženske kot rezultat ženskih gibanj omogočile dekletom, da na zelo podoben način kot fantje izkusijo moratorij, ki ga starši in drugi odrasli spodbujajo s spodbujanjem eksploracije.

Novejše raziskave so metodološko precej napredovale. Muuss (1996) povzema temeljne ugotovitve nekaterih študij, ki primerjajo razlike med spoloma v procesu oblikovanja identitete: (1) na najbolj tradicionalnih področjih raziskovanja identitete (t.j. izbira poklica, religija, odnos do politike) razlik med spoloma večinoma ni opaziti, (2) prav tako ni razlik v časovnem zaporedju razvoja identitete in (3) tudi ne v osebnostnih karakteristikah za vsak identitetni položaj posebej.

Obstajajo pa razlike na področju spolnosti in nekaterih področjih, ki so se začela raziskovati šele v zadnjem času.

Marcia (1993b) pravi, da je identiteta žensk kompleksnejša kot identiteta moških. Identiteta moških pa je bolj usmerjena v razreševanje le enega določenega vprašanja istočasno.

Pri ženskah gre bolj za uravnoteženje in organizacijo vsebin v organsko celoto. Pri oblikovanju svoje identitete upoštevajo tudi interakcijo s pomembnimi drugimi, kar je v svojih raziskavah potrdila tudi Josselsonova (1987). Ugotovila je, da oblikujejo in utrjujejo svojo identiteto dekleta predvsem skozi socialne odnose, ki jih vzpostavljajo z vrstniki, partnerji in družino - sorojenci in starši. Vendar istočasno poudarja, da je za vse, tako za moške in ženske pomembno, da razvijajo bolj diferencirane oblike odnosov, hkrati pa skrbijo tudi za samorealizacijo. Josselsonova (1987) meni, da se ženske med seboj razlikujejo glede na (1) dejstvo, v kolikšni meri so pripravljene in sposobne raziskati svoje razvojne zmožnosti, (2) v kolikšni meri uresničijo

svojo individualnost in edinstvenost in (3) v kolikšni meri si dovolijo vplivanje pomembnih drugih na samoopredeljevanje.

Avtorica govori o osmih dimenzijah, ki opredeljujejo prostor odnosov posameznika. Gre za primarne, pogosto preverbalne in nezavedne, ter kasneje razvite dimenzije, ki zahtevajo do neke mere razvito kognicijo in so večinoma zavedne. Tako vidi razvoj identitete skozi kontinuirano, t.j. vedno znova na novo, vzpostavljanje odnosa z drugimi in ne le skozi separacijo (Josselson, 1994, po Patterson in dr., 1992). Josselsonova doda zavezi in eksploraciji tretjo dimenzijo, to je povezanost s pomembnimi drugimi. Skozi to perspektivo vidi *položaj razpršene identitete* brez zaveze in eksploracije ter z občutkom izolacije. Mladostnica je od staršev ali starševskih figur oddaljena ali odtujena ("Ne vem, kje sem jaz, vem pa, da ste vi daleč."). Mladostnice v *položaju privzete identitete* privzemajo trdne zaveze, ki odražajo zaveze staršev ("Tukaj sem, z vami."). Mladostnice v *moratoriju* se borijo med svojimi potrebami po samoodločanju in vdanostjo staršem ("Če sem jaz tukaj, ali ste vi še vedno tam, z menoj?"). V *položaju zrele identitete* pa se mladostnice lahko postavijo z odločitvijo ("Tukaj sem.") ker so trdno zasidrane v odnose, ki jim zaupajo in jim dovoljujejo avtonomijo. Kaže, da spremembe v pomembnih odnosih pogosto prispevajo k reformuliranju identitete pri ženskah, še posebno takrat, ko se ženske ne čutijo več toliko odgovorne za druge (npr. ko otroci odrastejo, se razvežejo, ipd.). Marcia (1993b) povzema Krogerjevo, ki poudarja, da je potrebno raziskovati adolescentkine metaodločitve o tem, kako uravnovešati identitetne vsebine in istočasno pretehtati posledice svojega ravnanja v odnosu do pomembnih drugih.

Raziskovalci tudi ugotavljajo, da velja Eriksonova teza, da se mora identiteta, ki je temelj intimnosti, razviti predhodno, predvsem za moške. Za ženske pa ugotavljajo, da se lahko oba stadija razvijata istočasno (npr. Orlofsky, 1993). Slednje sem na slovenskem vzorcu potrdila tudi sama

(Poljšak Škraban, 1996). Dyk in Adams (1990, po Muuss, 1996) in Matteson (1993) pa celo trdijo, da dekleta prej dosežejo intimnost, šele nato zaključijo proces razvoja identitete.

Josselsonova (1987) meni, da leži temeljni problem v dejstvu, da so do sedaj razvojne teorije temeljile na konceptih separacije in avtonomije, ne pa na konceptih povezanosti in odnosnosti. Vpraša se, ali ni morda središčni koncept teorije identitete zavezanost sebi v odnosu do drugih in ne definicija sebe nasproti abstraktnemu svetu. Avtorica meni, da bi ob rekonceptualizaciji pojma morda prišli do novih ugotovitev glede življenjskih stadijev pri obeh spolih.

Gilliganova (1982) govori o dveh različnih načinih funkcioniranja: (1) o moškem načinu, za katerega je bolj značilen razumski pristop, in (2) o ženskem načinu, za katerega je značilen v človeka usmerjen, empatičen, emocionalen, manj abstrakten pristop. Zaradi teh temeljnih razlik doživljajo moški in ženske dosežke kot tudi povezanosti različno, pa čeprav se na zunaj vedejo precej podobno. Pri obeh spolih sta možna oba načina, večinoma pa moški bolj funkcionirajo po prvem, ženske pa po obeh načinih, kar se kaže tudi na rezultatih v zvezi s pojavljanjem razvoja identitete in intimnosti. Tako se pri mladostnikih praviloma prej razvije identiteta kot intimnost, pri mladostnicah pa obstajajo različni vzorci.

Josselsonova (1987) povzame več raziskav in zaključi z ugotovitvami, ki trdijo, da se moški organizirajo na osi dosežki - neuspehi, ženske pa na osi separacija - povezanost. Razlike naj bi po Chodorowu (prav tam) izhajale iz zgodnje izkušnje deklice, saj jo vzgaja mati istega spola, dečkom pa je prav zaradi različnega spola omogočena večja separacija.

Josselsonova trdi, da obstajajo razlike med štirimi položaji (položaji zrele identitete, moratorija, privzete in razpršene identitete) pri ženskah predvsem v doživetem procesu separacije in individuacije. Dosežen položaj pomeni doseženo stopnjo razrešitve vprašanj separacije in individuacije. Narava separacije je, kot že rečeno, različna za moške in

ženske. Dejstvo, da se deklicam ni potrebno drastično ločiti od mater, pripomore k večjemu občutku za povezanost, empatijo in odnose. Problem separacije ženske ni le postati drugačna, sama svoja, temveč istočasno ostati tudi povezana.

Avtorica (prav tam) uvede pojem **sidranja** (angl. anchoring), ki je dobra prispevka za opis dogajanja po procesu separacije in individuacije v pozni adolescenci. Kajti če se nekdo separira, mora najti nekaj, nekoga novega, ki nadomesti staro vsebino. Prav ta proces sidranja je za dekleta zelo pomemben, ker vzpostavlja svojo identiteto skozi povezovanje. Možnosti sidranja so v pozni adolescenci: primarna družina (ponavadi gre za dekleta v položaju privzete identitete), partnerstvo in ustvarjanje družine (položaj zrele identitete), študij ali zaposlitev ter prijateljstva. Ženska si ustvari mrežo odnosov, ki je zanjo zelo pomembna. Krize v odnosih ženske pogosto vzpodbudijo v rasti (moške pa krize v poklicnih aspiracijah).

V zadnjem času, ko so raziskovalci in teoretiki na ženski psihični razvoj začeli gledati s stališča ženske, ki je vpeta v svoje odnose, pri tem pa jo vodi njen notranji glas (angl. inner voice), se kar precej spreminjajo pogledi na dekletov razvoj (Gilligan, 1982). Ko na novo vrednotimo materino vlogo v življenju hčere, se kažejo predvsem njeni potenciali dajanja bližine, senzibilnosti, podpore in prijateljstva. Ko na dekletov psihološki razvoj gledamo s perspektive, da mladostnica gradi svojo identiteto skozi odnose, postane razmišljanje o nujnosti trganja vezi z materjo odveč. Gre za potrebo mladostnice, da ostaja v odnosu **samosvoja**. Tudi Elyum in Elyumova (2001) trdita, da si dekleta sicer morajo razviti ločeni lastni jaz, toda to je lastni jaz, ki se razvija v vedno večji kompleksnosti odnosov, zlasti odnosov z materjo.

Vloga očeta je v hčerinem življenju pomembna v prav vsakem razvojnem obdobju (prav tam). V prvih letih dekleta vsrkavajo vzorce odnosov v okolju in vsi njihovi kasnejši odnosi so preslikava vzorca, ki ga vidi v svoji

družini oziroma pri mami in očetu. Če oče že od vsega začetka sodeluje z materjo, bo hči dobila uravnotežen občutek za moški in ženski način bivanja. Za oblikovanje identitete deklice je pomembno, da oblikuje oče svoja pričakovanja stvarno in da jih tudi zelo jasno izrazi. Dekleta morajo poznati pravila igre in potrebujejo prepričanje, da jih lahko izpolnijo. Začetek pubertete pogosto odnose med očetom in hčerjo prekine, predvsem zaradi očetovih težav s sprejemanjem hčérine spolne vloge. Če očetom uspe ohraniti stik s hčerjo, so tudi druge preizkušnje najstništva manj travmatične. Tudi ko dekleta vstopijo v zgodnjo zrelost, še vedno potrebujejo očetov nasvet, potrjevanje in podporo.

Josselsonova meni, da je za doseganje višje razvitih identitetnih položajev zelo pomembna **odprtost k rasti in spremembam**, in se hkrati sprašuje, v kolikšni meri je ta odprtost pri ženskah sploh prisotna. V njenem vzorcu večina žensk ni bila odprta za introspekcijo.

Hkrati pa avtorica tudi ugotavlja, da je pomemben aspekt izgradnje identitete **toleranca negotovosti**. Dekleta v položaju privzete identitete te tolerance nimajo. Dekleta v položaju razpršene identitete izkusijo toliko situacij negotovosti, da se v njih ne zmorejo strukturirati. Dekleta v moratoriju se z negotovostjo spopadajo, dekleta v položaju zrele identitete pa so sposobne določeno mero negotovosti tudi tvegati.

Josselsonova tudi meni, da se moramo pri dekletih zavedati pomena interpersonalnih odnosov tudi na področju poklicnih odločitev. Do sedaj je večina avtorjev področje poklica in interpersonalnih odnosov ločevala.

Marcia (1993b) je analiziral spolne vloge (*moškost* - visok dosežek na dimenziji moškosti, *ženskost* - visok dosežek na dimenziji ženskosti, *androgenost* - visok dosežek na dimenziji moškosti in ženskosti in *nediferenciranost* - nizek dosežek na obeh dimenzijah) in ugotavlja, da je pri oblikovanju identitete posebno za mladostnice pomemben visok dosežek na dimenziji moškosti, pri razvoju intimnosti pa je za mladostnike pomemben visok dosežek na dimenziji ženskosti. Tiste

osebe, ki dosegajo visoke rezultate na dimenziji moškosti in ženskosti (androginnost), dosegajo visoke rezultate tako pri oblikovanju identitete kot intimnosti.

Archerjeva (1989, po Muuss, 1996) se je v svojih raziskavah predvsem ukvarjala z procesom razvoja identitete znotraj področij glede na spol. Na področjih poklicne izbire, vere in spolne vloge (kot že prej ugotovljeno) tudi ona ni ugotovila razlik. Pač pa le-te obstajajo na področju politične opredelitve (kjer dosegajo mladostniki več privzete in mladostnice več razpršene identitete) in glede družinskih vlog (kjer dosegajo dekleta več moratorija in zrele identitete kot fantje). Tudi ona se strinja z Marcijevo ugotovitvijo, da poteka proces oblikovanja identitete pri dekletih kompleksneje kot pri fantih.

Archerjeva (1992) tudi opozarja, da se pogosto posameznik angažira na določenem področju, kjer preverja vrednote, cilje, prepričanja, kar je tudi opazno na rezultatih, dobljenih z različnimi merskimi instrumenti. Opredelitve do vprašanj na drugih področjih v tem času mirujejo in se aktivirajo kasneje.

Avtorica je kritična do vzpostavljene dihotomije v obstoječi teoriji med intrapersonalnimi kot moškimi temami in interpersonalnimi kot ženskimi temami. Meni, da ta pogled temelji na tradicionalni evrocentrični perspektivi in v sedanjem času nikakor več ne zadostuje. Razmišljanje utemeljuje z mnenjem feministične avtorice Fryejeve, ki trdi, da je v metodologiji raziskovanja identitete žensk potrebno prisluhniti zgodbam posameznic in njihovim doživljanjem znotraj posameznih tem in področij, nato pa iskati morebitne vzorce, ki se ponavljajo. Ne pa v naprej predpostavljati le določenega vzorca, po katerem se identiteta oblikuje. Zatorej vidi možen razvoj v teoriji razvoja identitete v metodološko drugačnem, sodobnejšem pristopu, v katerem je potrebno zelo skrbno analizirati poleg notranjih tudi zunanje, socialne dejavnike, ki so pomembno medsebojno povezani s posameznikovo sposobnostjo oblikovanja identitete na zdrav način.

V nadaljevanju navajam **opis posameznih identitetnih položajev pri dekletih**, ki izhajajo iz longitudinalne raziskave Josselsonove (1987).

Privzeta identiteta

Dekleta v položaju privzete identitete se razvijajo bolj skozi proces identifikacije kot individuacije. Za nekatere pomeni položaj razvojni začetek, drugim postane način življenja. Tako za ženske položaj privzete identitete ne pomeni nujno najnižje stopnje ego identitete. Pogosto dosegajo na objektivnih merah podobne rezultate kot dekleta, ki se nahajajo v položaju zrele identitete.

Dekleta, ki se nahajajo ob zaključku fakultete v tem položaju, večinoma položaj ohranijo tudi v prihodnosti. Poklicno so ženske v položaju privzete identitete zaradi odgovornega odnosa in delavnosti cenjene in uspešne, predvsem pa so predane matere in žene. Družine, ki jih ustvarijo, so v vrednotah in funkcioniranju precej podobne izvornim družinam.

Na sploh pa niso sposobne višje stopnje introspekcije. V vzorcu avtorice so v osebni rasti najbolj napredovale tiste ženske, ki so se razvezale. Nasploh pa so ženske z privzeto identiteto dobro prilagojene. Njihov občutek dolžnosti je zelo močno razvit. Zelo cenijo družino, tradicijo in trdne moralne vrednote.

Matere deklet s privzeto identiteto so pogosto posesivne, bojazljive in osamljene. Možno je, da zaradi tega bolj navežejo svoje hčere nase.

Z očetmi so bila dekleta, ki se nahajajo v položaju privzete identitete, v otroštvu pogosto močno povezana.

Na področju spolnosti je prisotne precej krivde in potiskanja. Ne eksperimentirajo. Izberejo si ponavadi partnerja, ki predstavlja substitut za starša. Izberejo ga zaradi velike potrebe po varnosti, zaščiti in ljubezni. V odraslosti ostanejo pogosto blizu svoji materi.

Občutek identitete in samopodobe izhaja pri ženskah, ki ostanejo v položaju privzete identitete, predvsem iz uspeha gradnje svojega družinskega gnezda.

Zrela identiteta

Dekleta v položaju zrele identitete so uspešno prebrodile separacijo in oblikovale svojo lastno identiteto. Tako kot sta separacija in individualizacija boleča procesa, je neodvisnost, ki je temeljna tema, tako mamljiva, da je vredno tvegati. Osebe, ki dosežejo položaj zrele identitete, so zato svobodne in neodvisne, hkrati pa občutljive.

Dekleta v tem položaju se razlikujejo od deklet v položaju privzete identitete po psihični strukturi. V vsebinskih vidikih življenja pa so si pogosto podobna.

Odlikujejo se v zmožnosti, da v pravem trenutku in okoliščinah reagirajo in se borijo za zorenje. Moč črpajo iz svojih osebnih kompetenc, ki jih v nasprotju z dekleti drugih položajev cenijo, in vloge, ki jo pripisujejo interpersonalnim odnosom.

Zmorejo se spopasti z občutki ambivalentnosti, ki jih v veliki meri odpre obdobje študija. Dekleta so sposobna tolerirati občutek krivde in živeti z njim.

Svojo neodvisnost iščejo skozi podporo partnerja ali prijateljev.

Zaposlitev ali poklic večkrat menjajo, ker iščejo v njem zadovoljitve in vedo, kaj hočejo doseči. Zanje je poklic le delo in iščejo zadovoljitve v ravnovesju med delom, odnosi in interesi. Uspeh v odnosih je pri njih še vedno na prvem mestu. V partnerstvu spoštujejo individualne potrebe partnerja in se zavedajo svojih.

Zrela identiteta pri ženski vsebuje zmožnost prenašanja negotovosti, odrekanja stvarem, ki so izven njene kontrole (smisel za realnost), in naraščajočega zaupanja v lastne sposobnosti vplivanja in kontroliranja dejavnikov, ki jih lahko. Zaradi teh lastnosti se ženske v položaju zrele identitete sposobne trajnega spreminjanja.

Moratorij

Moratorij predstavlja preizkušanje in iskanje nove identitete. Dekleta, ki se nahajajo v položaju moratorija, odlikuje kritičnost, razumevanje socialnih problemov in nagnjenost k razreševanju filozofskih vprašanj.

Tista dekleta, ki jih separacija v času moratorija preveč straši, se pogosto navežejo na nekoga drugega (npr. partnerja) in dobijo na ta način varnost, s katero so večinoma zadovoljne. Gre za prehod v položaj privzete identitete. Pogosto pa se dekleta po moratoriju zaradi prevelikih pritiskov okolja ponovno zavežejo starim izhodiščem, kar poimenuje avtorica kot položaj privzete/zrele identitete. Tista dekleta pa, ki se zavežejo na novo, prehajajo v položaj prave zrele identitete.

Kaže, da je temeljnega pomena za razvojni prehod iz moratorija v položaj zrele identitete v času študija sposobnost toleriranja in integracije krivde. Krivda izhaja iz kršenja (večinoma na področju spolnosti) prepovedi matere in občutka, da ne dosegajo idealov očeta ter ne najdejo sidrišča (npr. fanta), da si malo odpočijejo in okrepijo.

Dekleta v moratoriju doživljajo svoje matere pogosto kot preveč zaščitniške, zaradi česar je separacija težje izvedljiva. Čeprav so v odraslosti z njimi pogosto v zelo tesnem odnosu, so v adolescenci njuni odnosi konfliktni. Očetje pa predstavljajo pogosto vir izraženih aspiracij zaradi njihove narave, ne pa vsebine.

V času študija je potreba po prisotnosti drugih pomembnih oseb, preko katerih si izoblikujejo nove identifikacije, za dekleta zelo pomembna, saj le-te v bistvu podpirajo neodvisno identiteto (v nasprotju s privzeto identiteto, znotraj katere si iščejo varnost).

Za moratorijem se skriva vprašanje, koliko odprtosti si nekdo privošči za nove izkušnje in kako zares jih jemlje, česar se ženska zaveda ponavadi šele kasneje. Obstajajo dekleta, ki intenzivno reorganizirajo svojo identiteto na vseh področjih, kar ponavadi traja precej časa. Druge vrste pa so dekleta, ki se opredeljujejo oz. doživljajo krize le na posameznih področjih.

Na splošno pa velja, da so dekleta v času moratorija bolj odprte k rasti in spremembam, bolj samoreflektivne in senzitivne v primerjavi z dekleti v drugih identitetnih položajih.

Razpršena identiteta

Za položaj razpršene identitete je med vsemi položaji najtežje povzeti določene zakonitosti zaradi različne etiologije. Pri mladostnicah, ki se nahajajo v času študija v položaju razpršene identitete, gre za pomanjkanje trdnih psihičnih struktur, ki bi se v času adolescence reorganizirale. Zato tudi ne pride do krize. Na lestvicah psihološkega funkcioniranja dosegajo najnižje rezultate v primerjavi z ostalimi identitetnimi položaji (Josselson, 1987). Avtorica povzema nekatere raziskave, ki ugotavljajo, da imajo mladostnice v položaju razpršene identitete tudi težave pri sklepanju intimnih odnosov, so precej anksiozne, in nizko diferencirane glede svoje spolne vloge. Bourne (1978a,b) povzema, da je zanje značilna težnja k umikanju iz situacij.

Josselsonova (1987) je na podlagi svoje raziskave ugotovila štiri podskupine položaja razpršene identitete. Za mladostnice, ki jih je uvrstila v prvi dve podskupini, je značilna osebna struktura, ki odstopa od povprečja. V terminih psihiatrične diagnostike gre za mejne strukture osebnosti (borderline). Poimenovala ju je **podskupina z znaki resne psihopatologije in podskupina s predhodnimi razvojnimi deficiti**. Očitno je, da so za mladostnice iz teh dveh podskupin vsebine izgradnje identitete še sekundarne, saj se ukvarjajo z veliko bolj temeljnimi psihološkimi problemi. Za vse te ženske je značilno, da niso imele staršev, ki bi jim ponujali vzorce za pozitivno identifikacijo. Dejstvo, da mladostnice krize sploh ne izkusijo, leži v pomanjkanju temeljne psihične strukture, ki bi se bila zmožna reorganizirati. Mladostnice so v stalnem iskanju nadomestitve deficitov svojega ega. Integracija identitete je tako nemogoča.

Za tretjo **podskupino** avtorica meni, da gre za **prehod med moratorijem in položajem razpršene identitete**. Dekleta iz te skupine so do neke mere izkusile krizo, vendar na drugačen, globlji način, kot je značilno za moratorij. Filozofska vprašanja o smislu življenja so zanje temeljna, bolj intenzivno preizkušajo in eksperimentirajo tako s spolnostjo, drogami kot z vključitvijo v razne verske skupine. Kot da gre za stalno pot med moratorijem (iskanjem) in umikanjem v razpršeni položaj. Njihove krize so manj usmerjene v cilj in pot, kako do cilja, kot je to značilno za moratorij.

Četrto **podskupino** pa je avtorica poimenovala kot **prehodno med položajem privzete in razpršene identitete**. Zanje je značilno pomanjkanje volje in velika mera pasivnosti. Večinoma imajo starše v razpršenem položaju in vsi podatki kažejo na to, da bi se takoj oprle na starše, če bi bilo to možno. Izkušnja teh deklet je, da jih starši niso spodbujali k samostojnosti, temveč so vedno znova kazali svojo lastno nesposobnost odločanja. Hčere so se zaradi oklevanja staršev, da bi občutile vsaj malo občutka varnosti, še bolj navezale nanje.

Za položaj razpršene identitete je najtežje napovedovati razvoj v odraslosti.

Dekleta, ki se nahajajo v položaju razpršene identitete, doživijo veliko izkušenj. Zdi pa se, da se iz njih ne znajo učiti, jih predelovati in uporabiti za izgradnjo osebnosti. Najpogosteje je razrešitev položaja razpršene identitete v smislu dobiti nekaj (delo, vero) ali nekoga, ki jim predstavlja avtoriteto (moža), od katerega pričakujejo tudi odgovore na vprašanja o načinu življenja. Taka rešitev omogoča posameznici funkcioniranje, ne vodi pa k razvoju ega. Polovica deklet, ki je bila v času študija v položaju razpršene identitete, je razrešila problem identitete na ta način, ostala polovica pa je ostala v položaju in se še vedno ukvarjala z razrešitvijo identitetnih vprašanj.

5. Psihosocialni okvir postadolescence in študentska leta

V poznih šestdesetih letih so se v prehodu iz klasične mladosti v odraslost zgodile bistvene spremembe. Podaljševanje izobraževanja čez dvajseta leta je povzročilo, da vse več mladih po zaključku adolescence ne vstopa v odraslost.

Med adolescenco in odraslost se je umestilo še eno formativno obdobje, in sicer tako imenovana *postadolescenca*. Zdi se, da sodobne družbe potrebujejo vedno več časa za to, da usposobijo nove generacije za produktivno vključitev v družbo. Keniston (1971, po Nastran Ule, Rener, Mihelj, Kurdi, Mencin, Čepelak, 1996) je svojo teorijo o postadolescenci oz. podaljšanosti mladosti zasnoval na empiričnih raziskavah med študenti in študentkami ameriških univerz v dobi študentskih nemirov konec šestdesetih let. Po Kenistonu je postadolescenca posebna oblika mladosti, ki nastopi po zaključku tradicionalne mladosti in zajema prvo polovico dvajsetih let. Pomeni obdobje nove intenzivne osebnostne in identitetne krize, ki sledi prvotni identitetni krizi v adolescenci. Eden od pomembnih pogojev za nastop postadolescence je prav uspešno razrešena identitetna kriza adolescence. Izkusijo jo namreč predvsem tisti, ki podaljšujejo šolanje čez dvajseta leta in se zato znajdejo v posebnem izobraževalnem moratoriju. Za postadolescenco je namreč značilna bolj zavestna in kritična refleksija lastnih socialnih vlog in družbe kot celote. Rezultati obeh kriz so precej različni. Potek prve krize je viharški. V njej se srečujejo močna čustva krivde, nemira, osamljenosti, strahu zgodnje adolescence. Drugo krizo spremlja občutek "bližanja koncu črte" in po Kenistonu je šele to prava identitetna kriza. Vsebuje manj občutkov strahu in zavestnega nemira, zato jo je težje opisati in razumeti. V tej krizi ponovno oživijo sledi prve krize (problemi identifikacije, psihološki problemi, iracionalno vedenje, nevrotično vedenje), vendar pa izhaja predvsem iz neuspehov mladih, da bi se identificirali z družbo odraslih in s svojimi bodočimi vlogami v njej.

Zato je druga kriza bolj kriza prehoda adolescence v konvencionalno odraslost kot pa del adolescence.

Keniston se tudi ne strinja s tezo, da gre pri podaljšani mladosti za kombinacijo pozne adolescence in zgodnje odraslosti. Mladi odrasli se ne ukvarjajo več toliko s temeljnimi eksistencialnimi vprašanji, ki so pred tem označevala prehod v odraslost, npr. z življenjskimi in vrednostnimi orientacijami, smislom življenja, definiranjem lastne socialne pozicije, življenjskim stilom.

Postadolescenca danes ni omejena na nadpovprečne mlade, ampak je postala življenjska faza in način življenja večine mlajše, predvsem študentske populacije med dvajsetimi in tridesetimi leti življenja.

V adolescenci se mladi spopadajo z različnimi socialnimi definicijami, ki jim jih daje družbeno okolje. Mladi se borijo proti tej socialni kategorizaciji ali pa jo sprejemajo in se z njo identificirajo.

V podaljšani mladosti pa to socialno etiketiranje ni več pomembno. Adolescenti se še ukvarjajo z izdelavo lastne samopodobe, postadolescenti pa imajo že relativno urejeno samopodobo in zato razpoznavajo neskladje med svojo samopodobo in družbenimi pravili. Pomembna značilnost postadolescence je tudi intenzivno preskušanje različnih življenjskih stilov in eksperimentiranje s samim seboj. Čeprav je to samoiskanje in eksperimentiranje pogosto tudi v adolescenci, pa je za postadolescente in postadolescentke bolj življenjsko zavezujoče. Rezultati tega početja so bolj dolgoročni, saj zaznamujejo tudi poznejšo odraslost.

V podaljšani mladosti mladi spreminjajo svojo identiteto in socialne vloge. Njihova identiteta in socialne vloge se razlikujejo od bolj labilne strukture identitete adolescentov in adolescentk in od bolj zavezujočih identitet odraslih. Postadolescenti se že čutijo bolj zavezani svojim identitetam. Spoznajo tudi, da so vse mladostniške identitete nujno prehodne in to spoznanje mlade prej frustrira kot navdušuje. Zavedajo se, da se bodo morali slej ko prej etablirati v eno od "odraslih" identitet.

Kot že rečeno, so najpomembnejše spremembe v postadolescenci vezane na odnos med posameznikom in družbo. V postadolescenci nastopajo konflikti z družino samo takrat, kadar se starši obnašajo kot predstavniki družbe v njihovem zasebnem svetu. Predvsem se spreminja odnos mladih do njihovih staršev. Adolescenca je še v znaku nihanja med identifikacijo s starši in nasprotovanjem staršem. Postadolescenti pa odkrijejo starše kot kompleksne osebe, ki so determinirane s svojo družbeno in zgodovinsko situacijo in delno s svojimi željami in obsesijami. Mladi se zavedo obsega družinskih tradicij, družinske usode, družinske kulture in družinske smeri razvoja. Postavi se jim vprašanje, ali naj nadaljujejo s tradicijo, usodo, kulturo itd. ali naj ustvarijo svoj lasten način življenja, vsakdanjo kulturo, smer razvoja. Postadolescenti se učijo gledati sebe in starše kot večdimenzionalne osebe, jih razumeti, zato so sposobni preseči meje perspektiv, ki jim jih zarisujejo starši.

Postadolescenca ne pomeni zaključka razvoja identitete. Mladost je uvod v naslednje spremembe, ki nastopijo pozneje v življenju posameznika oz. posameznice. V tem smislu je postadolescenca prehodno življensko obdobje, kot so prehodna vsa druga življenska obdobja.

Niso vsi študentje v fazi postadolescencie, nekateri so morda v fazi podaljšane adolescence, drugi (npr. poročeni ali zaposleni) so v položaju mladih odraslih. Postadolescenca je torej možnost za posameznika, ne univerzalna značilnost vseh mladih v določeni starosti. Po mnenju Kenistona je le pribl. 40 % ameriških študentov in študentk konec šestdesetih let doživljalo postadolescenco. Med neštudentsko mladino pa je bil ta odstotek veliko manjši (manj kot 20 %) vseh mladih v starosti 20-25 let. Kasnejše raziskave so pokazale vedno večje odstotke postadolescentske mladine. Postadolescenca je možnost, ki jo lahko uresniči le tisti del mladih, ki ima zanj ustrezne materialne in socialne pogoje. Je v prvi vrsti osebni in psihološki modus mladosti, opcija, ki jo lahko izkoristi le oseba, ki je uspešno dokončala identitetno krizo v

adolescenci in ki reflektivno in kritično sprejema socialne vloge odraslih in svoje družbeno samoumeščanje.

Študentje in študentke so deležni najboljše kombinacije dveh glavnih dimenzij, ki določata življenjsko situacijo mladih ljudi v sodobnih družbah: prostorov svobode - možnosti za eksperimentiranje in preskušanje različnih življenjskih stilov in dolžine mladosti.

Študij je čas, ko se v identitetnem razvoju dogajajo največje spremembe in dosežki (Waterman, 1985). Fakultetno okolje omogoča študentom različne izkušnje, ki usmerjajo adolescentovo pozornost na identitetna vprašanja, pa tudi različne poti razreševanja le-teh. Rezultati številnih študij potrjujejo uspešen razvoj identitete od prvega do zadnjega letnika študija.

V zadnjem času se veliko študij ukvarja z razvojem identitete v odrasli dobi in v glavnem povzemajo misel, da je odraslost obdobje, ko se občutek osebne identitete jača. Spremembe pa se dogajajo tedaj, ko se spremenijo življenjske okoliščine.

Šolarje in dijake še vedno v večji ali manjši meri določa socializacija v družini. Družina in šola komplementarno sestavljata socializacijski prostor mladih. Študentje pa so praviloma že dokaj emancipirani od svojih izvornih družin. Glavna odvisnost od izvornih družin je ekonomska in socialnovarstvena. Socializacijski učinki izvirne družine so majhni glede na socializacijske učinke študija, vrstniških skupin in partnerskih zvez.

Na splošno lahko zaključimo, kar potrjujejo številne raziskave, da Eriksonova teza o identitetnem razvoju, ki prinaša na prehodu iz adolescence v odraslost progresivne spremembe v identiteti, drži. Sploh je šele pozna adolescence oz postadolescenca tisto obdobje, v katerem kognitivni in fiziološki razvoj, socialna pričakovanja in izkušnje omogočajo mladostniku, da si oblikuje identiteto. Veliko premalo pa je

raziskav, ki bi se ukvarjale z mladostniki, ki se zaposlijo oz. so brezposelni. Identiteta se ponavadi utrdi po zaključku študija, vendar se še nadalje razvija skozi življenje, še posebno ob pomembnejših spremembah v življenju (razveza, smrt bližnjih ipd.).

6. Pojmovanja identitete v pozni moderni

V poglavju bom skušala povezati razmišljanja M. Nastran Ule (2000) o identiteti v pozni moderni z nekaterimi koncepti psihologije družine oz. sistemske teorije.

Avtorica trdi, da je bil problem identitete v moderni, kako konstruirati identiteto in jo ohraniti trdno in stabilno, v pozni moderni pa, kako zaobiti fiksacije in obdržati možnosti odprte. Torej gre za procese, ki potekajo v sodobnih družbah prav tako univerzalno in intenzivno kot v vseh dosedanjih družbah. Imajo pa svojski značaj in družbeno zgodovinski pomen, ki usodno problematizira dosedanje oblike subjektivnosti, sebstva in identitete. Avtorica navaja (prav tam, s. 305): "priznanje, da je psihološki subjekt sestavljen iz mnogih sebstev, tudi nepriljubljenih in zavrženih, lahko zvišuje sposobnost prilagajanja posameznika in posameznice na podobno heterogeno in nehierarhično urejeno pluralnost življenjskih priložnosti, možnosti in tveganj in jim pomaga pri obvladovanju različnih novih situacij. Gre za spoznanje, da se onkraj enovite identitete nahajajo možnosti za bogat razvoj identitete..."

Če potegnemo paralelo med sposobnostjo adaptacije na spremembe okoliščin, kar je nujna lastnost odprtega in prožnega družinskega sistema (Minuchin, 1974), in sposobnostjo posameznikove adaptacije na spremenjene okoliščine, seveda ugotovimo, da sili sodobna družba posameznika k večji prožnosti, zato pa hkrati tudi širi možnosti za bogatejši razvoj identitete. Pri tem nedvomno igra pomembno vlogo sposobnost posameznika, da zmore vedno znova vzpostaviti notranje ravnotežje. Ki verjetno temelji tudi na doseženem temeljnem zaupanju ali

po Giddensu (1991, po Nastran Ule, 2000) minimumu ontološke varnosti, to je čutu za kontinuiteto in red. Nehierarhična urejena pluralnost pa je značilna za najbolj prožno in "demokratsko" (termin povzemam po Čačinovič Vogrinčič, 1992) družinsko skupnost, ki enakovredno upošteva mnoga sestva posameznih članov družine.

Nastran Uletova (2000) navaja, da potrebujemo notranjo pluralnost zato, da bi lahko ravnali s protislovnimi sistemi smisla. Če dopuščamo v sebi več resnic in življenjskih oblik, vsaj na ravni možnih identitetnih projektov, potem lažje razumemo druge ljudi, ki živijo drugače in razumejo svet drugače kot mi. Kar pomeni, da zmoremo metapogled, ki ga v okvirih sistemske teorije povezujemo z odprtim in prožnim sistemom.

Nadalje Nastran Uletova (prav tam) trdi, da je za življenje v različnih socialnih kontekstih primerno, če lahko sami sebe dojemamo na različne načine in se vgradimo v socialne odnose teh kontekstov. Različni konteksti sestva ustrezajo različnim individualnim ali skupinsko-specifičnim možnostim in potrebam ljudi. Navaja Gilliganovo (1982), ki govori o dejstvu, da ženske razvijajo sestvo v odnosih. Odnosnost pa pomeni tudi povezanost, ki je po mnenju mnogih avtorjev poleg avtonomije ena od dveh temeljnih potreb človeka. In kot sem omenila že v poglavju o družini, je temeljni problem, kako ti dve potrebi zadovoljivo usklajevati. Podobno ugotavlja tudi Nastran Uletova (2000), ko zaključuje, da je vprašanje identitete kot predstave o celem posamezniku oz. kot zahteve, da v vseh okoliščinah ostanemo enaki, vedno bolj problematično. Gre za vedno bolj pomembno vprašanje usklajevanja posameznih identitet, ali kot pravi (prav tam, s. 309) da je "koncept subjekta pozne moderne kot dinamičnega sistema mnogih delnih sestev, identitet in subjektivnih struktur vedno bolj zahteven projekt. Vzpostavljanje dinamične skladnosti in kontinuitete lahko za mnoge pomeni izvor stalnih kriz in motenj."

Avtorica (prav tam, s. 314) zaključuje, da se "...identiteta posameznika ali posameznice zato kaže kot vse bolj nestabilna, nejasno določena in spremenljiva mreža delnih identitet ... v prihodnosti bo morda bolj ranljiva, občutljiva na kontekst in spremembe v socialni klimi, vendar bo tudi bolj odprta za spremembe, nove izkušnje in novo učenje. "

V zaključku avtorica govori o neizogibnosti identitete, vendar meni, da pozna moderna ogroža nekatere osnovne poteze identitet npr. idejo o identiteti kot trajnem dosežku posameznika, o identiteti kot kontinuiteti iste osebe, o identiteti kot koherentnem spoju individualnega in družbenega ter o identiteti kot zaželeni dobrini in moralnem cilju razvoja posameznika.

Večina definicij identitete, ki jih navajam v uvodnem poglavju o psihosocialnem razvoju in razvoju identitete, bolj ali manj izražajo in poudarjajo tudi zgoraj omenjene vidike identitete, le da so ti v kontekstu postmoderne bolj na preizkusu.

PSIHOSOCIALNI RAZVOJ V ODRASLOSTI

V poglavju se bom osredotočila predvsem na psihosocialni razvoj v odraslosti, ker predstavlja Eriksonova teorija izhodišče vprašalnika, s katerim v raziskavi merim stopnjo psihosocialnega razvoja staršev, ter na teorijo identitete, ki sloni na perspektivi simboličnega interakcionizma.

1. Srednja leta - obdobje generativnosti

Ko človek odkrije določeno mero intimnosti, se začno interesi koncentrirati na vzgajanje oz. ustvarjanje nove generacije (do 40. leta - nekateri opredeljujejo obdobje tudi daljše - do 65. leta).

Generativnost je širša sposobnost - biti koristen sebi in širšemu socialnemu okolju. Manifestira se predvsem v treh vidikih: v skrbi za druge, produktivnosti in zavedanju lastnih potreb.

Do te stopnje pridemo skozi uspešno predelane predhodne krize.

Nasprotje generativnosti se kaže v prevladovanju regresivnih teženj v obsesivni potrebi po psevdointimnosti, pogosto združeno z občutkom stagnacije in osiromašenostjo v medosebnih odnosih.

Obstaja več vzrokov za nesposobnost zapolnitve obdobja generativnosti, med drugim gre tudi za kulturno neodvisnost, uspeh, nesposobnost prevzemanja odgovornosti za druge ipd.

Vsaka družba v svojem razvoju vzpostavi nekakšen življenjski urnik pomembnih (razvojnih) nalog, ki naj bi jih opravil vsak posameznik. Ko so te naloge izpolnjene, je osebnost bolj čvrsta in prepričana vase ter pridobi oziroma še poveča občutek varnosti. Po Havighurstu (po Zupančič, 1996), so življenjske naloge obdobja generativnosti predvsem naslednje: sprejemanje in prilagajanje na fiziološke spremembe v srednjih letih, doseganje in vzdrževanje zadovoljivega delovanja v poklicu, prilagajanje na starajoče se starše, pomoč najstniškimi otrokom pri doseganju

neodvisnosti, samostojnosti in odgovornosti, vzdrževanje odnosa s partnerjem, prevzemanje družbenih odgovornosti in intenzivnejši razvoj prostočasnih dejavnosti.

V primeru neizpolnitve razvojnih nalog v odraslosti ljudje pogosto doživljajo krizo srednjih let (Levinson, 1978, po Eysenck, 1998). Levinson poudarja termin **življenjskih struktur** (angl. life structure), ki so definirane skozi odgovore na vprašanje, kateri so moji najpomembnejši odnosi z različnimi "drugimi" v zunanjem svetu? Kot druge pojmuje osebe, skupine, institucije, kulturo, ipd. Posameznik se v odnosu do "drugih" bolj ali manj zaveže in investira več ali manj časa in energije. Kot zrelo osebnost lahko označimo tistega človeka, ki spoštuje sebe in druge in se s svobodno osebno iniciativo prilagaja medosebnim situacijam glede na okoliščine, pravila in norme, značilne za socialno okolje in kulturo, ki ji pripada.

V procesu osebnostnega razvoja človek nenehno, vse življenje teži k oblikovanju in preoblikovanju svoje identitete, k iskanju samega sebe. Tudi odrasli doživljajo krizo identitete. Resda je pri odraslih identiteta trdneje oblikovana, vendar se prav tako najeda ob nenehni potrebi po zagotovljenem občutku in zavesti kontinuitete zaradi sprememb v lastnem življenjskem okolju, v različnih življenjskih okoljih zaradi razlik med posameznimi dejavnostmi, ki jih opravljaj in zaradi vseh drugih nenehnih sprememb okoli njega. Vsi ti pojavi nenehno najedajo posameznikovo identiteto, in ker si njeno razpršitev težko privoščijo, si jo je prisiljen graditi vedno znova. Brez identitete si posameznik močno oteži usklajevanje različnih perspektiv, s katerimi opazuje svet in samega sebe (Brečko, 1998).

Hawkins, Christiansen, Sargent in Hill (1995) navajajo rezultate raziskav, ki dokazujejo, da imajo očetje več težav v izpolnjevanju generativnosti kot matere, ker so pomembno manj vpleteni v vzgojo otrok. Prehodi med

obdobji so kvalitativne spremembe, ki pomembno reorganizirajo tako doživljanje posameznika kot posledično njegovo vedenje. Matere so že z nosečnostjo in kasneje s skrbjo za novorojenčka potisnjene v hitrejše sprejemanje svoje materinske vloge, ki se ji tudi lažje zavežejo. Za očete je prehod v očetovstvo drugačen. Da uskladijo notranje psihološke svetove in zunanje vedenje in se ob rojstvu otroka bolj aktivno vključijo v družinsko življenje, se morajo za to zavestno odločiti. Gre za premik iz usmerjenosti v sebe k usmerjenosti v druge oz. za razvoj potrebe po prevzemanju skrbi in odgovornosti za druge.

2. Leta staranja - obdobje integracije osebnosti

Končna faza, ki nastopi nekje po 40. letu (65. letu) je namenjena gradnji osebnostne integracije. Tudi ta faza je močno odvisna od uspešno rešenih prejšnjih obdobj, saj predstavlja sintezo življenjskih izkušenj. Človek se v starosti sreča z mnogo fizičnimi in socialnimi izgubami (zdravje, upokojitev, smrti, status v družbi ...).

Vendar vidi avtor v tem obdobju tudi notranji boj, ki nosi s seboj potencialne za rast in modrost. V ugodnih primerih spremlja to obdobje zadovoljenost večine potreb, boljše poznavanje sebe in večje samospoštovanje. Negativna oblika se kaže kot razočaranje in življenjski obup. Človek se ozira nazaj, ugotovi, da čas teče, sam pa ni izpolnil v življenju tistega, kar je želel in hotel.

Erikson pravi, da je pojem integracije ego težko definirati. Vsebuje pa sprejemanje svojega življenjskega cikla kot nečesa, kar je moralo biti tako in ni bilo drugače. Integracija je občutek, ki presega sebstvo in prehaja nacionalne in ideološke meje.

Ego integriteta vodi k določeni filozofski modrosti o življenju. Tak človek zna braniti dostojanstvo svojega načina življenja pred fizičnimi in

ekonomskimi nevarnostmi. Ve, da je življenje slučajna incidenca enega življenjskega cikla le z enim segmentom zgodovine.

Modrost se kaže skozi mnoge obraze, od zrelega duha do akumuliranega znanja, zrelega presojanja in vseobčega razumevanja.

3. Razvoj identitete očeta

Teoretiki simboličnega interakcionizma v svoji teoriji identitete trdijo, da je sebstvo (ang. self) "sestavljeno iz več dinamičnih samopercepcij, ki izvirajo iz interakcij in pogajanj v procesu konstrukcije vloge in odnosov, povezanih z njo" (po Marsiglio, 1995, s. 6). Posameznik si izgradi identiteto preko pojmovanj in pomenov povezanih s svojim specifičnim položajem, ki si ga oblikuje skozi interakcije z drugimi. Koncept je uporaben za razumevanje vloge roditelja, ki je v obdobju generativnosti ena izmed ključnih identitet posameznika.

Stryker (1982) meni, da je identiteta organizirana v **hierarhijo glede na poudarjene lastnosti** (angl. salience). Nekatere vloge so od drugih bolj pomembne, nekateri ljudje imajo hierarhijo trdno zasidrano skozi življenje, drugi jo prožneje prilagajajo okoliščinam.

Starši, ki jim veliko pomeni identiteta roditelja, postavljajo vlogo roditelja visoko v hierarhiji svojih identitet. Tako kot svoje statuse primerjamo in razvrščamo glede na pomen, ki jim ga pripisujemo, tako si tudi vloge znotraj istega statusa konkurirajo med seboj. Npr. moški uvršča svojo vlogo očeta med ostale vloge, ki so mu prav tako pomembne (npr. moža, delavca, sina, brata, prijatelja...). V vlogi očeta pa prav tako razvršča pomene posameznim podvlogam. Te so lahko zelo različne. Naj naštejemo samo nekaj najbolj pogostih: tradicionalna vloga *očeta kot hranilca, oskrbovalca družine* (angl. breadwinner, provider), *vzgojitelja ali rednika* (angl. nurturer), *družabnika, tovariša v igri* (angl. companion, playmate), *tistega, ki skrbi za red in disciplino* (angl. disciplinarian), *duhovnega učitelja* (angl. moral teacher), *ljubečega* (angl. loving), *odgovornega* (angl.

responsible) in psihološko ali resnično *odsotnega, odmaknjenega, izključenega, nevpletenega* (angl. distant, disengaged) očeta, ki je po ugotovitvah nekaterih raziskav najbolj pogosta podvloga. Kar 36 % očetov, ki živijo v družini, je na tak ali drugačen način nevpletenih v družinsko življenje (po Minton in Pasley, 1996).

Drug pomemben termin, ki se veže na identiteto v socialnem interakcionizmu je **zaveza** (angl. commitment), ki jo različni avtorji različno razumejo. Ihinger-Tallman, Pasley in Buehlerjeva (1995, s. 64) govorijo predvsem o zavezi roditelja k razvijanju in vzdrževanju ali spreminjanju svoje identitete in sebe v vlogi ter ravnanj namenjenih vzdrževanju odnosa z otrokom skozi čas. Tako je pomembno ločevati termin zavezanosti sebi in drugim. V primeru visoke zaveze npr. identiteti očeta (zavezanost sebi) in prav tako visoke zaveze otroku (zavezanost drugim), je v hierarhiji očetovih identitet pričakovati poudarjeno očetovsko identiteto.

Simbolični interakcionizem poudarja v svoji teoriji identitete tudi pomen **pomembnih drugih** v izgradnji in vzdrževanju kot tudi v spremembah identitete posameznika. Burke in Reitzes (1991, po Marsiglio, 1995) menita, da je za oblikovanje identitete očeta pomembna skladnost med njegovo osebno identiteto in njegovo percepcijo odzivov drugih.

Npr. očetova percepcija (re)akcij pomembnih drugih na njegovo očetovanje definira stopnjo in jakost zaveze tej identiteti v vlogi očeta. Pri pomembnih drugih je gotovo na prvem mestu partnerka in mati njunih otrok, ne smemo pa spregledati tudi pomena socialnega in kulturnega okolja.

Element v razumevanju sprememb v izgradnji identitete je tudi **časovna dimenzija**. Pomembno je poznati npr. posameznikova stališča do očetovstva predno le-ta postane oče in kasnejše morebitne spremembe.

Recipročni učinki interakcije med očetom in otrokom prav tako pomembno vplivajo na izgradnjo identitete obeh. Zaradi raznolikosti sodobne družine, ko mnogi starši (predvsem očetje) ne živijo več skupaj s svojimi otroki, je pomembno, da se tega dejstva zavedamo. Oče, ki izgubi stike s svojim otrokom, izgublja tudi stik s svojo starševsko identiteto. Kar pomeni, da je ne le za odnos, temveč tudi za razvoj identitete starša in otroka njuno, da vzdržujeta stike, ki ju zadovoljujejo.

Bolj kot je roditeljstvo poudarjena lastnost, bolj se bo roditelj pripravljen angažirati v tej specifični vlogi in poudariti potrebe in zahteve vloge v primerjavi z drugimi, časom in energijo, ki jo ima.

Pomembno vprašanje je, kako moški razvijajo percepcijo očetovske vloge znotraj svoje identitete. Verjetno je, da so pri tem precej pomembne kulturne predstave kot tudi specifične očetovske vloge, s katerimi je posameznik v stiku. Raziskave kažejo (npr. Daly, 1995), da očetje ne posnemajo modela očetovstva, ki so se ga naučili od svojih očetov, ker ponavadi z njim niso bili zadovoljni, temveč združujejo slike več modelov, ki jih integrirajo na svoj način. Pri konstruiranju svojega pristopa igrajo pomembno vlogo modeli starševstva njihovih mater in partnerk. Sodobni očetje imajo potrebo po tem, da postanejo svojim otrokom model, česar od svojih tradicionalnih očetov niso dobili. Marsiglio (1995) ugotavlja, da sta tako doživljanje vloge očeta kot zavezanost tej vlogi pomembno povezani s kvaliteto partnerskega odnosa. Poleg tega je percepcija očeta v vlogi roditelja pomembno povezane z njegovo percepcijo delovne identitete. Npr. oče, ki čuti prvenstveno odgovornost sebe kot očeta v preživljanju družine, bo imel drugačen odnos do dela kot tisti oče, ki bo poudarjal v svoji očetovski vlogi tesen, prijateljski odnos z otroki, saj jim bo pripravljen nameniti več časa (verjetno tudi na račun službe) kot prvi oče. Oba sta lahko visoko zavezana svoji roditeljski vlogi, pa zaradi različnega dožemanja odgovornosti vloge roditelja tako različno ravnata.

Očetje pogosto doživljajo težave z združevanjem svoje očetovske in delovne vloge.

Minton in Pasley (1996) povzemata rezultate študij, ki ugotavljajo, da imajo očetje potencialno enake možnosti postati pomembni svojim otrokom in enake kompetentnosti za vzgojo kot matere. Skratka oba starša imata pomembno vlogo v socializaciji svojega otroka, ki pa se kaže na različen način. Očetje vzpostavljajo manj in drugačne vrste interakcij z otroki, so manj vpleteni v nego in bolj v igro ter izražajo manj čustev do otrok kot matere.

Očetje potrebujejo za izgradnjo svojega modela očetovstva, s katerim bodo zadovoljni, čas in podporo ter zaupanje bližnjega socialnega okolja (predvsem partnerke). Pri tem je neobhodna tudi podpora širšega okolja, ki sicer na deklarativni ravni vzpodbuja večjo vlogo očeta (z novim zakonom, ki omogoča očetom več starševskega dopusta). Dejansko pa v vedno večjih pritiskih za učinkovitost na delovnem mestu te podpore gotovo ne nudi.

Da se razbremenijo konflikti vloge in konflikti med vlogami očeta, se zdi pomembno odpreti prostor za zasebne in javne pogovore o temah očetovstva, med drugimi tudi o odgovornem očetovstvu (glej Doherty, Kouneski in Erickson, 1998). Tudi zato, da ozavestimo dejstvo, da je pri izgradnji, sprejemanju in zavezi očetovski vlogi pomembna njegova zavestna odločitev za prevzemanje skrbi in odgovornosti za druge. Frykman (1996, s. 180) trdi, da "si mora sodobni moški s pomočjo mitov ustvariti prostor za očeta in moškega znotraj meja in mejnikov, ki jih postavlja dom". Avtor v zaključku svojega eseja z naslovom Prostor za moškega razmišlja, da se bo moškost v prihodnosti gotovo usmerjala k večjemu sprejemanju osebne odgovornosti, h globlji čustveni navezanosti in k večji zasebnosti, skratka k večji reflektivnosti.

OPREDELITEV PROBLEMA IN CILJEV RAZISKAVE

Ena izmed ključnih razvojnih nalog adolescence je izgradnja identitete. Kako bo mladostnik/ca prebrodil/a krizo odraščanja in razrešil/a identitetna vprašanja je v veliki meri odvisno od kvalitete družinskih in partnerskih odnosov med staršema.

Beaversov (Beavers in Hamson, 1993) model kompetentnosti, ki predstavlja v raziskavi temelj raziskovanja družine, definira družino kot interakcijsko enoto. Avtor definira kompetentnost družine skozi strukturo družinske enote, v kateri gre za uravnoteženo vodenje, močno zaveznitvo staršev in razvite medgeneracijske meje. H kompetentnosti družine pomembno prispeva tudi vzdušje v družini, ki omogoča razvoj avtonomije in zadovoljitev čustvenih potreb družinskih članov. V kompetentni družini gre za jasne meje med posameznimi člani, za jasno in odprto komunikacijo, za sposobnost reševanja konfliktov, odprto izražanje in sprejemanje čustev. Torej je kompetentna družina tista, ki omogoča mladostniku/ci optimalne pogoje za izgradnjo identitete.

Sistemska teorija zagovarja tezo, da prispevajo k nastajanju in vzdrževanju družinskega sistema vsi družinski člani. Kompetentna družina (Lewis, 1989) ustvarja vzdušje, v katerem odraščajo zdravi in avtonomni otroci, ki bodo sposobni vstopati v trajne in trdne odnose izven družine. Hkrati pa omogoča tudi staršem utrditev in nadaljnji razvoj osebnosti. Glede na dejstvo, kako uspe družini dosežati ti dve razvojni nalogi skozi njen celoten življenjski cikel, se družine med seboj razlikujejo.

Walsheva (1993) trdi, da je bolje govoriti o funkcionalnosti (kompetentnosti) vzorcev vedenja v družini kakor na splošno o

funkcionalnosti družine. V družinskem sistemu je lahko določen vzorec vedenja funkcionalen za nekatere člane družine, za druge pa ne.

Raziskovalci ugotavljajo, da obstajajo razlike v doživljanju interakcij v družini med njenimi člani. Paulson in Sputa (1996) sta ugotovila, da oba starša praviloma višje vrednotita kvaliteto interakcij z mladostniki, kot jih ocenjujejo mladostniki in mladostnice same. Adams (1985) ter Dekovic, Noom in Meeus (1997) podobno ugotavljajo za mladostnice. Njihova percepcija interakcij s starši se razlikuje od percepcije staršev, toda mladostnice doživljajo oba starša podobno. Knudson-Martinova (2000) dodaja, da zaznavajo dekleta družinske interakcije bolj skladno s starši kakor fantje.

Kompetentna družina omogoča dobro diferencirano samozavedanje in s tem povezan razvoj ega posameznikov ter odprtost do drugih, kar se odraža tudi v točnosti (prekrivanju) percepcije interakcij med družinskimi člani (Bell in Bell, 1983).

Teoretični okvir raziskovanja identitete temelji na Eriksonovi (1980) teoriji psihosocialnega razvoja in Marcijevi (1993a) teoriji identitetnih položajev. Erikson pojmuje osebnostni razvoj kot prehod skozi vrsto stadijev. Uspešno razrešene razvojne naloge vsakega stadija pomenijo večjo stopnjo osebnostne integriranosti. Nerazrešeni problemi predhodnih stadijev se prenašajo v naslednje in tako otežujejo razvoj. Prehod v vsak nadaljnji stadij pomeni kvalitativno spremembo, ki jo spremlja kriza. Avtor pojmuje krizo kot normalen pojav, ki nastane zato, ker zahteva nova problematika zase del razpoložljive energije, čeprav razvoj predhodnega dela morda še ni zaključen.

Erikson govori o osmih stadijih, ki zajemajo celotno življenjsko obdobje. Njegova teorija nam nudi dobro izhodišče za raziskovanje stopnje psihosocialnega razvoja mladostnikov in njihovih staršev.

Drugo teoretično izhodišče raziskovanja identitete predstavlja Marcijeva teorija identitetnih položajev (Marcia, 1993a), s pomočjo katere lahko natančneje raziščemo načine razreševanja identitetne krize v obdobju adolescence. Avtor govori o štirih identitetnih položajih (položaj zrele, privzete in razpršene identitete ter moratorij), ki se med seboj razlikujejo glede na dva kriterija: prisotnost krize in zaveze. Identitetni položaji niso le statična psihična stanja, temveč vsebujejo tudi dinamični in razvojni vidik (Waterman, 1993; Adams, Gullota in Markstrom-Adams, 1994). Možen je dosledni napredek, regresija ali oblika nedoslednih sprememb, ki je najmanj prisotna (Adams in dr., 1994). Avtorji navajajo, da se pri večini študentov (50 %) manifestira progresivna diferenciacija in rast individualnosti. Pri približno 20 % gre za nihanja med napredkom in regresijo. Relativno majhen odstotek (15 %) je stabilnih ali regresivnih. Nihanja med napredkom in regresijo so ponavadi rezultat nepodpirajočega okolja, dosledna regresija pa je značilna za negativno identiteto ali hujše motnje v oblikovanju identitete. Ker sta položaj zrele identitete in moratorija položaja, v katerih se mladostniki soočijo s krizo, ki jo rešujejo, sta ta dva položaja zrelejša od ostalih dveh (Adams, 1985). Josselsonova (1987) trdi, da gre v manj zrelih identitetnih položajih pri posameznikih tudi za pomanjkanje trdnih psihičnih struktur. Raziskave (npr. Meilman, 1979; Adams in Fitch, 1982; Archer, 1982) kažejo, da s starostjo narašča število zrelih položajev in moratorija, manjša pa se število privzetih in razpršenih položajev.

Erikson (1980) razume identiteto kot vzajemno povezanost identičnosti s samim seboj in povezanosti z drugimi. Na tem mestu se zelo približa konceptom družinske systemske teorije, ki govorijo o dveh temeljnih potrebah človeka: potrebi po avtonomnosti (ločenosti od drugih) in potrebi po intimni povezanosti (bližini) z drugimi, kar mladostnik/ca doživi najprej znotraj družine.

Družina, ki uspe vzpostaviti in vzdrževati ravnotežje med zadovoljevanjem potrebe po avtonomnosti družinskih članov in ohranjanjem povezanosti

(bližine) med njimi, omogoča mladostniku/ci dovolj podpore za uspešno soočanje in razreševanje identitetnih vprašanj in posledično za oblikovanje trdnejših zavez (Campbell, Adams in Dobson, 1984; Grotevant in Cooper, 1985; Josselson, 1987).

Hčerke in sinovi potrebujejo za uspešno zaključevanje razvojne naloge izgradnje identitete različne interakcije z očetom in materjo. Zrelejše stopnje identitetnega razvoja (identitetne položaje, ki vsebujejo krizo) dosegajo tisti mladostniki, pri katerih so očetje spodbujali več povezanosti, in tiste mladostnice, pri katerih sta oba starša spodbujala predvsem avtonomijo (Cooper, Grotevant in Condon, 1983; Cooper in Grotevant, 1987). Novejše raziskave (npr. Fullinwider-Bush in Jacobvitz, 1993; Bartle-Haring, 1997) pa ugotavljajo, da je za doseganje zrelejših identitetnih položajev predvsem na medosebnem področju pomembno, da starša uravnoteženo spodbujata tako bližino kot avtonomijo. Za razvoj zrelega položaja identitete na ideološkem področju pa je pomembno predvsem spodbujanje avtonomije s strani očeta (Bartle-Haring, 1997).

Adams (1985) navaja, da dosegajo hčerke staršev z zrelejšo identiteto tudi same zrelejše identitetne položaje. Nasprotno pa trdijo Powers in dr. (1983), da razvoj oga staršev in razvoj oga mladostnikov ni neposredno povezan. Veliko močnejši prediktor razvoja oga mladostnikov je prožna družinska interakcija, ki spodbuja člane družine, da razumejo drug drugega aktivno.

V skladu z Lernerjevo (1986, v Muus, 1996) kontekstualistično teorijo razvoja, ki govori o pomembnosti interakcije med razvijajočim se posameznikom in njegovim življenjskim okoljem, je tudi Eriksonova (1980) ugotovitev, da poteka psihosocialni razvoj v času študija, ko daje družba mladostnikom dovoljenje za podaljšan čas iskanja identitete (t.i. institucionaliziran moratorij), počasneje kot npr. pri zaposlenih mladih odraslih. Študij predstavlja kontekst, ki podpira razvoj identitete, hkrati pa je starost študentk v času študija tudi tista, ko se dogajajo največji

premiki v izgradnji identitete (Marcia, 1993b). Rezultati študij (Marcia, 1993b; Waterman, 1993) potrjujejo progresivni razvoj identitete od prvega do zadnjega letnika študija.

Glede na ugotovitve, da:

- obstaja pomembna razlika v oblikovanju identitete med spoloma (Marcia, 1993b),
- mladostnice gradijo svojo identiteto skozi medosebne odnose, še posebno v družini, z materjo (Josselson, 1987)
- ter na dejstvo, da je bila do sedaj identiteta žensk raziskana v manjši meri kot identiteta moških (Waterman, 1993),

se bom v delu osredotočila na natančnejšo analizo stopnje psihosocialnega razvoja in izgradnje identitete izključno pri mladostnicah.

Namen dela je raziskati:

- zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema (interakcij v družini) in doživljanje interakcij s strani očetov, mater in njihovih hčera (razlike v doživljanju med otroštvom in adolescenco) ter raziskati morebitne razlike med staršema v interakcijah do hčerke in obratno,
- stopnjo psihosocialnega razvoja staršev mladostnic in povezanost le-te s stopnjo psihosocialnega razvoja in izgradnjo identitetnih položajev njihovih hčera,
- katere interakcije v družinskem sistemu prispevajo k oblikovanju identitetnih položajev in stopnje psihosocialnega razvoja mladostnic,
- kateri je boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja in izgradnje identitetnih položajev pri mladostnicah: stopnja psihosocialnega razvoja staršev ali kompetentnost družinskega sistema (interakcij v družini).

HIPOTEZE RAZISKOVANJA

Glede na teoretične izsledke in namen dela želim odgovoriti na naslednje hipoteze:

1. Med člani družine obstajajo razlike v doživljanju interakcij v družini.
2. Oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama.
3. Člani družine različno doživljajo medsebojne interakcije v obdobju otroštva in adolescence mladostnice.
4. Med stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev in stopnjo psihosocialnega razvoja in zrelostjo identitetnih položajev njihovih hčera obstajajo pozitivne povezanosti.
5. Med zaznavanjem kompetentnosti družine (interakcij v družinskem sistemu) in stopnjo psihosocialnega razvoja ter zrelostjo identitetnih položajev mladostnice obstajajo pozitivne povezanosti.
6. Zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema (interakcij v družini) je boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja in identitetnih položajev mladostnic, kot je stopnja psihosocialnega razvoja staršev.

METODA

POSTOPEK

Raziskava je potekala v dveh delih. Prvi del (vzorec A in B) je bil namenjen umerjanju merskih pripomočkov za ugotavljanje stopnje izgradnje identitete pri mladostnicah (Vprašalnika stadijev psihosocialnega razvoja-WR in Vprašalnika identitetnih položajev-EOMEIS-II).

Drugi del (vzorec B) predstavlja osrednji del raziskave - gre za preverjanje postavljenih hipotez.

Vprašalnice namenjene študentkam, sem aplicirala skupinsko. Vprašalnice, namenjene staršem, sem poslala staršem na dom, opremljene s spremnim dopisom, v katerem sem staršem opisala namen in cilje raziskave in jim zagotovila varstvo osebnih podatkov, kar je v skladu s zahtevami American Psychological Association (APA, 1994). Po štirinajstih dneh sem z dopisom prosila starše, ki vprašalnikov še niso vrnili, da jih le izpolnijo.

Vprašalnice sem poslala 118 družinam, torej 236 materam in očetom. 85 % vseh staršev (N=200) je vprašalnice vrnilo. Za namene raziskave sem uporabila odgovore 93 družin, kar predstavlja dokaj visok odstotek (79 %). Ostale sem izločila zaradi nepopolnih podatkov. Podatek kaže na visoko motiviranost študentk in njihovih staršev za sodelovanje v raziskavi.

Podatki so bili vnešeni in obdelani s programom SPSS.

V prvem koraku sem izračunala merske karakteristike vprašalnikov na vzorcu za umerjanje (vzorec A) in osnovnem vzorcu (vzorec B).

Pri pregledu porazdelitve rezultatov se je izkazalo, da so ponekod posamezne spremenljivke sicer izven predpisanih okvirov normalne porazdelitve, toda seštevki - kompozitne spremenljivke, ki jih v nadaljnji obdelavi uporabljam, se na vseh pripomočkih porazdelijo normalno, zato normalizacija ni bila potrebna.

VZOREC OSEB

1. Vzorec za umerjanje nekaterih merskih pripomočkov (vzorec A)

Raziskava je potekala v dveh delih. Prvi del je bil namenjen umerjanju merskih pripomočkov za ugotavljanje stopnje izgradnje identitete pri mladostnicah (Vprašalnika stadijev psihosocialnega razvoja - WR in Vprašalnika identitetnih položajev - EOMEIS-II).

Vzorec je sestavljalo 474 študentk Pedagoške fakultete (socialne pedagogike in naravoslovnih usmeritev) ter drugih naravoslovnih fakultet (smer agronomija in mikrobiologija) od 1. do 4. letnika študija. Rezultate sem zbirala v treh časovnih obdobjih: leta 1995, 1997, 1999 (glej tabelo 6).

Tabela 6: Prikaz vzorca A - namenjenega umerjanju merskih instrumentov WR in EOMEIS-II - študentke socialne pedagogike (SP) in naravoslovnih smeri (N)

Leto testiranja/ Letnik študija	1995	SP 1997	1999	SP skupaj	N 1999	SP in N skupaj
1.	23	-	28	51	49	100
2.	36	27	29	92	50	142
3.	30	20	27	77	53	130
4.	-	26	24	50	52	102
skupaj	89	73	108	270	204	474

Tabela 7: Prikaz strukture delnega vzorca A - študentk naravoslovnih smeri (N)

Letnik študija/ smer študija	1	2	3	4	skupaj
matematika - fizika	-	10	-	10	20
matematika - tehnika	19	2	8	8	37
matematika - računalništvo	10	9	-	-	19
biologija - kemija	7	16	14	11	48
biologija - gospodinjstvo	13	10	22	12	57
fizika - kemija	-	2	-	2	4
fizika - tehnika	-	1	-	-	1
mikrobiologija	-	-	9	-	9
agronomija	-	-	9	-	9
skupaj	49	50	53	52	204

*Tabela 8: Prikaz vzorca A glede na število prebivalcev v kraju bivanja**

Smer študija/ število prebivalcev	SP		N		skupaj	
	f	%	f	%	f	%
do 2500	83	30.7	84	41.2	167	35.2
2500 - 10.000	53	19.6	36	17.6	89	18.8
10.000 - 50.000	52	19.3	22	10.8	74	15.6
nad 50.000	53	19.6	24	11.8	77	16.2
ni podatka	29	10.7	38	18.6	67	14.1
skupaj	270	100.0	240	100.0	474	100.0

*opredelitev velikosti krajev glede število prebivalcev povzemam po Statističnem letopisu (2000)

V Statističnem letopisu (2000) najdemo podatek, da živi pribl. polovica družin v mestnih in polovica družin v drugih naseljih celotne Slovenije. Mestna naselja so bila v viru definirana ne le po številu prebivalcev, temveč tudi po gospodarski razvitosti kraja in po še nekaterih drugih kriterijih. Kljub temu pa lahko, če se omejimo le na število prebivalcev, sklepamo, da je naš vzorec precej blizu demografski strukturi Slovenije. Nekaj razlik med podvzorcema socialnih pedagoginj in naravoslovk gre pripisati dejstvu, da je na Pedagoški fakulteti manj naravoslovk iz večjih krajev tudi zato, ker se na socialno pedagogiko vpisujejo študentke iz celotne Slovenije, medtem ko obstaja Pedagoška fakulteta z naravoslovnimi usmeritvami tudi v Mariboru.

Tabela 9 : Prikaz vzorca A glede na izobrazbo matere

Smer študija/ izobrazba matere	SP		N		skupaj	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
nedokončana in zaključena OŠ	37	13.7	43	21.1	80	16.9
poklicna in srednja šola	134	49.6	121	59.3	255	53.8
višja šola	30	11.1	25	12.3	55	11.6
visoka šola	22	8.1	6	2.9	28	5.9
magisterij ali doktorat	1	.4	3	1.5	4	.9
ni podatka	46	17.0	6	2.9	52	11.0
skupaj	270	100.0	204	100.0	474	100.0

Tabela 10 : Prikaz vzorca A glede na izobrazbo očeta

Smer študija/ izobrazba očeta	SP		N		skupaj	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
nedokončana in zaključena OŠ	34	12.6	30	14.7	63	13.3
poklicna in srednja šola	125	46.3	129	63.2	254	53.7
višja šola	30	11.1	13	6.4	43	9.1
visoka šola	27	10.0	20	9.8	47	9.9
magisterij doktorat	3	1.1	4	2.0	7	1.5
ni podatka	51	18.9	8	3.9	59	12.5
skupaj	270	100.0	204	100.0	474	100.0

Ložarjeva (1996) navaja, da je v populaciji staršev študentov v študijskem letu 1995/96 15,5 % staršev z nedokončano in dokončano OŠ, 54 % staršev z zaključeno poklicno in srednjo šolo ter 28,6 % staršev z višjo in visoko izobrazbo. Naš vzorec se z navedenimi podatki ujema predvsem v nižjih izobrazbenih strukturah. Kar pri 12,5 % preizkušankah, predvsem pri socialnih pedagoginjah, nimamo podatka o izobrazbi staršev. Iz navedenih podatkov pa je razbrati, da dosegajo starši socialnih pedagoginj nekoliko višjo izobrazbeno raven kot starši mladostnic iz vzorca za umerjanje.

Menim, da je naš vzorec v elementu izobrazbene strukture staršev dokaj reprezentativen.

Tabela 11: Prikaz vzorca A glede na starost študentk

Smer študija/ starost študentke	SP		N		skupaj	
	f	%	f	%	f	%
18	1	.4	0	.0	1	.2
19	41	15.2	22	10.8	63	13.3
20	72	26.7	39	19.1	111	23.4
21	62	23.0	41	20.1	103	21.7
22	51	18.9	55	27.0	106	22.4
23	19	7.0	23	11.3	42	8.9
24	4	1.5	15	7.4	19	4.0
25-30	6	2.2	7	3.5	13	2.7
ni podatka	14	5.2	2	1.0	16	3.4
skupaj	270	100.0	204	100.0	474	100.0

Iz tabele 11 je razvidno, da je največ študentk starih od 18 do 23 let, starejše od 24 let so študentke, ki so se prepisale na študij socialne pedagogike z drugih smeri.

2. Osnovni vzorec (vzorec B)

Osnovni vzorec zajema 93 popolnih družin (93 mladostnic - študentk od 2. do 4. letnika Pedagoške fakultete, smer socialna pedagogika in njihove starše).

Nekatere utemeljitve vzorca navajam že v utemeljitvi problema in ciljev raziskave. Naj na tem mestu ponovim najpomembnejše. Popolne (dvostarševske) družine sem izbrala zaradi več dejstev:

- ker je zaradi raznolikosti sodobne družine pomembno raziskati natančno izbran kontekst (Petzold, 1996),
- ker se dinamika in struktura družinskih interakcij v nepopolnih družinah bistveno spremeni in bi bilo v tem primeru težko kontrolirati dejavnike v družini,
- ker je izgradnja identitete otežena brez modelov, ki jih dobi mladostnik/ca v družini tako od matere kot od očeta (Beavers, 1976; Marcia, 1993b) in
- da bi postal prispevek očeta v izgradnji identitete mladostnice razvidnejši (z namenom ozaveščanja drugih pomembnih oseb v vzgoji mladostnic v družinah, kjer oče ni prisoten).

Za vzorec sem izbrala družine študentk, kar utemeljujem z Lernerjevo (1986, v Muus, 1996) kontekstualistično teorijo razvoja, ki govori o pomembnosti interakcije med razvijajočim se posameznikom in njegovim življenjskim okoljem. Kar potrjuje tudi Erikson (1980), ko ugotavlja, da poteka psihosocialni razvoj v času študija, ko daje družba mladostnikom dovoljenje za podaljšan čas iskanja identitete (t.i. institucionaliziran moratorij), počasneje kot npr. pri zaposlenih mladih odraslih. Študij predstavlja kontekst, ki podpira razvoj identitete, hkrati pa so študentke v času študija prav v tisti starosti, ko se dogajajo največji premiki v izgradnji identitete (Marcia, 1993b).

Pomemben dejavnik pri izbiri smeri študija pa je tudi dejstvo, da v 2. in 3. letniku vodim vaje in seminarje, ki imajo med drugim za cilj tudi spoznavanja samega sebe in drugih ter ozaveščanje in učenje novih oblik komunikacije. Ker so študentke visoko motivirane za osebni razvoj in ker sem imela z njimi že vzpostavljen dober odnos, sem pričakovala, da bodo pripravljene sodelovati v raziskavi in zanjo motivirati tudi svoje starše. Pričakovanje se je v polni meri izpolnilo, saj se je na raziskavo odzvalo kar 85 % staršev in študentk.

V vzorec sem vključila izključno družine mladostnic, ker:

- obstaja pomembna razlika v oblikovanju identitete med spoloma (Marcia, 1993b),
- mladostnice gradijo svojo identiteto skozi medosebne odnose, še posebno v družini, z materjo (Josselson, 1987),
- je bila do sedaj identiteta žensk raziskana v manjši meri kot identiteta moških (Waterman, 1993).

Rezultate sem zbirala v treh časovnih obdobjih (l. 1997, 1999 in 2001).

Tabela 12: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na leto zajema podatkov

Leto zajema podatkov	<i>f</i>	%
1997	31	33.3
1999	23	24.7
2001	39	41.9
skupaj	93	100.0

Tabela 13: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na letnik študija hčerke študentke

Letnik študija	<i>f</i>	%
2. letnik	18	19.4
3. letnik	40	43.0
4. letnik	35	37.6
skupaj	93	100.0

V vzorec nisem vključila družin študentk prvega letnika predvsem zato, ker je večina študentk v Ljubljano kot kraj študija preseljena (glej strukturo vzorca v tabeli 15). Zato predpostavljam, da se v prvem študijskem letu študentke (kot tudi njihovi starši) v veliki meri ukvarjajo s separacijskimi težavami in se prilagajajo na novo okolje, kar gotovo vpliva na identitetni razvoj mladostnic.

Tabela 14: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na starost hčerke študentke

Starost študentke	<i>f</i>	%
20	14	15.1
21	26	28.0
22	38	40.9
23	13	14.0
24	1	1.1
25	1	1.1
skupaj	93	100.0

Tabela 15: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na število prebivalcev v kraju bivanja

Število prebivalcev	<i>f</i>	%
do 2500	41	44.1
2500 - 10.000	20	21.5
10.000 - 50.000	14	15.1
nad 50.000	18	19.4
skupaj	93	100.0

Vzorec je sestavljen iz pribl. polovice družin iz mestnih in polovice družin iz drugih naselij celotne Slovenije, kar ustreza demografski strukturi prebivalstva (Statistični letopis, 2000).

Kot že omenjeno, navaja Ložarjeva (1996), da je v populaciji staršev študentov v študijskem letu 1995/96 15,5 % staršev z nedokončano in dokončano OŠ, 54 % staršev z zaključeno poklicno in srednjo šolo, ter 28,6% staršev z višjo in visoko izobrazbo. V našem vzorcu je nekoliko več staršev s srednjo izobrazbo in manj z višjo in visoko, statistične pomembnosti razlik pa nisem ugotavljala (glej tabelo 16).

Tabela 16: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na izobrazbo staršev

Dosežena izobrazba	matere		očeta		skupaj	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
ned. in zaključena OŠ	17	18.3	13	14.0	30	16.1
poklicna in srednja šola	55	59.1	60	64.5	115	61.8
višja	12	12.9	10	10.8	22	11.9
visoka	8	8.6	7	7.5	15	8.1
magisterij in doktorat	1	1.1	2	2.2	3	1.6
ni podatka	-	-	1	1.1	1	.5
skupaj	93	100.0	93	100.0	186	100.0

Tabela 17: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na zaposlenost staršev

Zaposlenost	matere		očeta	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
zaposlen(a)	78	83.9	81	87.1
nezaposlen(a)	15	16.1	12	12.9
skupaj	93	100.0	93	100.0

Od 15 nezaposlenih mater so tri upokojene, ena invalidsko upokojena, dve navajata, da sta gospodinji, ostale pa se opredeljujejo kot brezposelne.

Od 12 nezaposlenih očetov pa je pet upokojenih in trije invalidsko upokojeni, dva pa se opredeljujeta kot kmeta.

Tako lahko zaključim, da je bilo ali pa so še zaposleni več kot 90 % staršev.

Tabela 18: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na starost staršev

Starost	matere		očeta	
	f	%	f	%
35-40	5	5.4	2	2.2
41-45	24	25.8	13	14.1
46-50	38	40.9	31	33.5
51-55	17	18.3	27	29.1
56-60	7	7.6	13	14.1
61-65	1	1.1	3	3.3
66-70	1	1.1	1	1.1
nad 70	-	-	1	1.1
ni podatka	-	-	2	2.2
skupaj	93	100.0	93	100.0

Tabela 19: Prikaz osnovnega vzorca B zajetih družin glede na število otrok v družini

Število otrok v družini	f	%
1	10	10.8
2	60	64.5
3	12	12.9
4	2	2.2
5	-	-
6	1	1.1
ni podatka	8	8.6
skupaj	93	100.0

UPORABLJENI PRIPOMOČKI

V tem poglavju merske pripomočke le predstavljam. Natančnejše merske karakteristike pripomočkov bom predstavila v naslednjem poglavju - o umerjanju merskih pripomočkov in določanju spremenljivk.

Uporabila sem naslednje vprašalnike:

1. Zajem demografskih podatkov

Z zajemom demografskih podatkov v dveh različicah, namenjenih mladostnici in staršem, sem zbrala splošne podatke o vseh preizkušancih.

2. Vprašalnik o družini-VOD

S pomočjo vprašalnika o družini (Lewis, 1989) sem raziskovala kompetentnost družine - kvaliteto družinskih interakcij in doživljanje letih s strani treh družinskih članov. Vprašalnik sem prevedla in kot že rečeno prilagodila potrebam predlagane raziskave. Shereshefsky in Yarrow (1973, v Lewis, 1989) sta avtorja prvega dela vprašalnika, ki ga je Lewis povzel. Sestavlja ga šest vprašanj, ki se nanašajo na interakcije med staršema in mladostnico (zaskrbljenost in zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja, sposobnost prepoznavanja in zadovoljevanja čustvenih potreb mladostnice, bližina, oviranje samostojnosti mladostnice), ločeno za otroštvo in adolescenco (skupaj 12 vprašanj). Gre za pomembne kvalitete starševstva. Preizkušanci odgovarjajo po petstopenjski Likertovi lestvici od 1 do 5, pri čemer se opisi odgovora vsebinsko razlikujejo glede na postavljeno vprašanje, vendar vedno v pomenu od *zelo dobro (1)* do *zelo slabo (5)* (glej prilogo 1). Pred statistično obdelavo sem vse odgovore prvega dela vprašalnika rotirala tako, da pomeni *zelo dobro (5)* - *zelo slabo (1)*.

Drugi del vprašalnika je dodal Lewis. Pri tem so se njegova vprašanja nanašala na interakcije med partnerjema (staršema), sama pa sem za potrebe raziskave vprašanja vsebinsko ohranila, le da sprašujem po interakcijah v družini kot sistemu. Ta del vprašalnika temelji na Beaversovi (1976) teoriji kompetentnosti. Gre za 10 vprašanj, ki se nanašajo na strukturo družine, komunikacijo v družini in ravnanje s čustvi.

Vprašanja (glej priloge 1a, 1b, 1c), ki se nanašata na *strukturo družine*, sta: 1.1 - način odločanja v družini in 1.2 - zavezništvo med staršema. Vprašanja, ki se nanašajo na *komunikacijo v družini* so: 2.0 - pogajanje v družini, 3.1 - jasnost sporazumevanja, 4.3 - ravnanje s konflikti, 5.0 - povezanost z okoljem). Vprašanja, ki se nanašajo na *ravnanje s čustvi*, so: 3.3 - prepustnost, 4.1- ekspresivnost, 4.2 -razpoloženje in vzdušje ter 4.4 - empatija.

Preizkušanci odgovarjajo po petstopenjski Likertovi lestvici, vsak odgovor graduira od *zelo dobro* do *zelo slabo* in je posebej razložen glede na teoretične predpostavke, na osnovi katerih je vprašanje postavljeno. Zaradi halo efekta so nekateri odgovori obrnjeni, zato sem pred obdelavo podatkov potrebne odgovore na obeh delih vprašalnika rotirala in poenotila. Tako, da povsod pomeni 1 - *zelo slabo* in 5 - *zelo dobro*. Vprašanjem 2.0, 3.1, 3.3, 4.1, 4.2, 4.4, 5.0 so pripisane ocene od 5 do 1, vprašanjsma 1.2, 4.3 pa obratno, od 1 do 5.

Vprašanje 1.1 je specifično - obsega 9 možnih odgovorov, ki sem jih za namene deskriptivne statistike vrednotila od 1-9. Za nadaljnjo statistično obdelavo sem ohranila 5-stopenjsko lestvico. Prvi odgovor sem ocenila z 1, v oceni 2 sem združila drugi in tretji odgovor, v oceni 3 četrti in peti odgovor ter v oceni 4 šesti in sedmi odgovor. Pri združenih odgovorih, gre za vsebinsko enake odgovore, le nosilec moči je v enem primeru oče, v drugem pa mati. Osmi odgovor sem ovrednotila z oceno 5, deveti odgovor pa sem črtala, ker ga ni nihče od družinskih članov izbral.

Vsa vprašanja so na intervalni lestvici razen vprašanj 1.1 in 1.2, ki se nanašata na strukturo družine in sta na ordinalni lestvici, kar sem upoštevala v statistični obdelavi.

V raziskavi sem aplicirala tri vsebinsko identične oblike vprašalnika - različico namenjeno mladostnicam, njihovim materam in očetom (glej priloge 1a, 1b in 1c).

Lewis (1989) navaja podatke za konstruktno veljavnost vprašalnika. Faktorska analiza je izločila sedem faktorjev, ki se ujemajo s teoretičnimi predpostavkami.

3. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - WR

Vprašalnik psihosocialnega razvoja (Wessman in Ricks, 1966, v Lamovec, 1994) temelji na Eriksonovi teoriji psihosocialnih stadijev in je namenjen raziskovanju stopnje psihosocialnega razvoja mladostnikov in mlajših odraslih. Instrument je sestavljen iz 60 postavk, ki se nanašajo na prvih šest stadijev psihosocialnega razvoja. Za vsak stadij obstaja 5 postavk za uspešno in 5 za neuspešno razrešene vidike.

Gre za oralno-senzorni stadij (temeljno zaupanje/temeljno nezaupanje), muskularno-analni stadij (avtonomija/sram in dvom), lokomotorično-genitalni stadij (inicijativa-krivda), latentni stadij (storilnost/manjvrednost), v petem stadiju gre za puberteto in adolescenco (identiteta/difuznost vlog) in v šestem za mlado odraslo osebo (intimnost/izolacija).

V vsakem stadiju mora posameznik(ca) obvladati specifične razvojne naloge in razrešiti probleme, ki jih prinaša s seboj kriza predhodnega obdobja. Lamovčeva (1994) priporoča, da ločeno obravnavamo pozitivni in negativni vidik posameznega stadija, saj dobimo vpogled tako v stopnjo napredovanja kot tudi v uspešnost spoprijemanja s problemi.

Preizkušanci odgovarjajo po sedemstopenjski Likertovi lestvici, ki sega od -3 (*ni tako*) do +3 (*tako je*).

Rezultati posameznih postavk se ločeno seštejejo za vsak stadij in za vsak vidik (uspešna - neuspešna razrešitev) posebej, nato za vsak stadij odštejemo seštevek negativnih vidikov od pozitivnih.

Podatkov o merskih karakteristikah vprašalnika v originalni literaturi nisem zasledila. Lamovčeva (1994, s. 124), po kateri sem povzela vprašalnik, navaja rezultate, dobljene na vzorcu študentov v dveh šolskih letih, in rezultate študije Crnkovičeve in Gašperšičeve (1988, prav tam), ki sta ugotovili, da delikventi v primerjavi s študenti ("zdravimi mladostniki") bistveno slabše razrešujejo krize. Posebno problematični so primanjkljaji zgodnjih faz, kar se odraža v popolnem neuspehu izgradnje identitete. Rezultati se skladajo z Eriksonovimi predvidevanji. Lamovčeva zaključuje, da te ugotovitve potrjujejo tudi veljavnost merskega instrumenta.

Constantinoplova (1969) navaja koeficiente zanesljivosti, izračunane po metodi test-retest, ki znašajo od 0,45 do 0,81 s povprečno vrednostjo 0,70. Faktorska analiza je izločila tri jasne bipolarne faktorje za 1., 4. in 6. stadij, 5. stadij (identiteta) je jasnejši pri starejših študentih. Najšibkejši člen vprašalnika so vprašanja, ki se nanašajo na drugi stadij (avtonomije nasproti sramu in dvomu). Avtorica ugotavlja kongruentnost ugotovitev Wessmana in Ricksa (1966) s svojimi ter z rezultati, dobljenimi na drugih psihometričnih preizkusih. Te ugotovitve so skladne z Eriksonovo teorijo, kar kaže na zadovoljivo veljavnost instrumenta. Podobno ugotavljajo tudi Orlofsky (1978) ter Whitbourne, Zuschlag, Elliot in Waterman (1992).

4. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - OP

Vprašalnik psihosocialnega razvoja (Ochse in Plug, 1986, v Lamovec, 1994) prav tako temelji na Eriksonovi teoriji in se nanaša na stopnjo psihosocialnega razvoja odraslih (staršev).

Instrument je sestavljen iz 93 postavk, ki se nanašajo na prvih sedem stadijev psihosocialnega razvoja (poleg prvih šestih že opisanih stadijev še stadij generativnosti). Vprašalnik vsebuje še kontrolno lestvico socialne zaželenosti. Število postavk je za različne stadije in kontrolno lestvico različno (od 8 do 19). Preizkušanci odgovarjajo po štiristopenjski Likertovi lestvici od 0 (*nikoli*) do 3 (*zelo pogosto*). Za vsak stadij posebej so označene postavke (glej v Lamovec, 1994), ki jih obrnjeno točkujemo, nato pa točke seštejemo.

Po Eriksonovi teoriji lahko pričakujemo, da se z leti različne komponente osebnosti med seboj integrirajo, kar so rezultati raziskave avtorjev vprašalnika tudi potrdili. Interkorelacije med sedmimi stadiji so se s starostjo preizkušancev povišale. Avtorja sta našla pozitivne korelacije tudi med rezultati na posameznih podtestih, lestvico psihičnega blagostanja ter lestvico socialne zaželenosti. Faktorska analiza je izločila sedem faktorjev, od katerih prvi pojasnjuje več kot polovico variance. To pomeni, da so odgovori na vprašanja pod vplivom splošnega faktorja, kar je v skladu z Eriksonovo teorijo. Faktorja, ki najbolj jasno reprezentirata Eriksonove stadije, sta tretji in četrti faktor. Gre za stadija intimnosti in generativnosti - za komponente osebnosti, ki se diferencirajo v odraslosti. Ostali faktorji so mešanica različnih stadijev. Avtorja zaključujeta, da ti rezultati niso ravno idealni za potrditev konstruktne veljavnosti instrumenta, vendar pa tudi niso nekonsistentni s teorijo. Manj jasni faktorji se nanašajo na komponente osebnosti, ki se razvijejo v otroštvu in integrirajo v adolescenci.

Avtorja navajata koeficiente zanesljivosti za posamezne stadije,

izračunane preko Cronbachove α , gibljejo se med 0,65 in 0,83. Zanesljivost celotnega vprašalnika znaša 0,92, kar ponovno kaže, da meri vprašalnik nek sistemsko skrit faktor. Avtorja predpostavljata, da gre za faktor psihosocialnega razvoja (identitete) v globalnem smislu.

5. Vprašalnik EOMEIS-2

Vprašalnik EOMEIS-2 - The Extended Objective Measure of Ego Identity Status (Adams, Bennion in Huh, 1989) temelji na teoriji identitetnih položajev J. Marcie, ki je pomembno vplival na raziskovanje identitetnega razvoja. Razvil in dopolnil je Eriksonovo idejo bipolarnosti 5. stadija v času adolescence, ki govori o identiteti nasproti identitetni zmedenosti.

Marcia je med prvimi skušal empirično ugotavljati razvoj in strukturo identitete in je v ta namen razvil polstrukturirani klinični intervju (Marcia, 1966), ki ga skupaj z drugimi avtorji še vedno razvija in dopolnjuje.

Marcia pojmuje identitetne položaje kot štiri načine reševanja identitetnih vprašanj. Gre za zrelo identiteto, moratorij, privzeto in razpršeno identiteto. Identitetni položaji temeljijo na dveh kriterijih: eksploraciji, ki se nanaša na aktivno razreševanje identitetnih vprašanj, in zavezi, ki se nanaša na opredelitev, zavezi določenim ciljem, vrednotam, stališčem.

Na osnovi avtorjevega instrumenta in teorije so se razvili številni pripomočki za merjenje identitete. Tudi po mnenju avtorja teorije je med najbolj preverjenimi in zanesljivimi gotovo vprašalnik EOMEIS (Marcia, 1993a, s. 17), ki ga je razvijal Adams s sodelavci od 1979. leta dalje. Prednosti vprašalnika glede na intervju so predvsem naslednje: enostavnejša uporaba in bolj zanesljivo vrednotenje ter možnost spremljanja razvoja identitetnih položajev posameznika. Pomanjkljivosti vprašalnika pa so tiste, ki se na splošno nanašajo na vprašalnike. In

sicer: onemogočeno je poglobljeno raziskovanje vsebine in strukture merjenih dimenzij, onemogočeno je tudi zaznavanje individualnih posebnosti, poleg tega nimamo vpogleda v razloge za posamezne odločitve.

Vprašalnik EOMEIS-2 temelji na Eriksonovem ločevanju identitete ego in sebstva (Adams, Bennion in Huh, 1989, s. 10), pri čemer naj bi identiteta ego obsegala področja poklica ter ideoloških vrednot povezanih s politiko, religijo in svetovnim nazorom, identiteta sebstva pa predvsem zaznavanje lastne socialne vloge.

Instrument je sestavljen iz vprašanj, ki povprašujejo na prisotnosti oz. odsotnosti eksploracije in identificirajo zavezo za vsako postavko, ki se nanaša na posamezne identitetne položaje na obeh podlestvicah: ideološki (poklic, politika, religija, svetovni nazor) in interpersonalni (prijateljstvo, sestajanje, spolne vloge in prosti čas).

Vsako od navedenih dimenzij zastopa osem postavk, tako da obsega celoten vprašalnik 64 postavk. Preizkušanec odgovarja po šeststopenjski Likertovi lestvici na kontinuumu od 1 (*popolnoma se strinjam*) do 6 (*izrazito se ne strinjam*). Rezultate sem v skladu z navodili avtorjev pred statistično obdelavo rotirala, in sicer na naslednji način: 1=6, 2=5 ipd. do 6=1.

Za diagnostične namene se vprašalnik vrednoti tako, da v določen položaj uvrstimo preizkušance, ki dosežejo rezultat, ki je za več kot eno standardno deviacijo nad povprečjem rezultatov na posamezni podlestvici oz. na skupnem rezultatu.

Posameznik lahko doseže čisti položaj (če preseže mejno točko le v enem od statusov), prehodni položaj (če preseže mejno točko v več statusih) in tako imenovani nizki profil moratorija (če ne preseže mejne točke na nobenem od statusov).

Jones, Akers in White (1994) priporočajo revidiran kriterij uvrščanja v položaje zaradi dejstva, da visokega odstotka preizkušancev po standardnem kriteriju ne moremo uvrstiti v čiste položaje. Mejne točke naj bi izračunavali tako, da bi aritmetični sredini prišteli 0,5 SD, s čimer se strinja tudi avtor vprašalnika (Adams, 1994).

Za običajne potrebe vso to paleto položajev uvrstimo v štiri osnovne na naslednji način: prehodne položaje razvrščamo v razvojno najnižji prisoten položaj, nizki profil moratorija pa pojmujeemo podobno kot moratorij. Kljub temu da gre za isti pomen obeh kategorij, avtor priporoča naknadno preverjanje podobnosti relevantnih lastnosti preizkušancev s čistim moratorijem in nizkim profilom moratorija.

Vprašalnik je uporaben za ugotavljanje medosebnih razlik (razvrščanje preizkušancev v identitetne položaje) in za študij razvojnih procesov, povezanih z oblikovanjem identitete (vzorec razvoja skozi več let). Omogoča ocenjevanje identitetnega razvoja na vsakem področju obeh podlestvic.

Za raziskovalne namene se pri nadaljnji statistični obdelavi uporabljajo seštevki točk za posamezne podlestvice.

Prevod vprašalnika sem z nekaj popravki povzela po Šinigoj Batističevi (1995).

Avtorji vprašalnika (Adams, Bennion in Huh, 1989) navajajo koeficiente notranje zanesljivosti končne verzije vprašalnika, ki se gibljejo od 0,58 do 0,80, pri čemer so bili koeficienti za ideološko podlestvico običajno nekoliko višji od tistih za medosebno. Rezultate zanesljivosti je objavila tudi Šinigoj Batističeva (1995), dobila jih je na slovenskem vzorcu (v starosti od 16 do 20 let). Vrednosti koeficientov zanesljivosti so nekoliko nižje od avtorjevih in se gibljejo med 0,41 do 0,70. Verjetno je vzrok za

nižjo zanesljivost tudi nižja starost preizkušancev. Notranjo konsistentnost vprašalnika sem preverjala tudi sama (Poljšak Škraban, 1996). Koeficienti zanesljivosti so se gibali od 0,44 do 0,77.

6. Eysenckov osebnostni vprašalnik - EPQ

Eysenckov osebnostni vprašalnik (Lojk, 1979) je standardiziran za slovensko populacijo. Z njegovo pomočjo sem preverjala nekatere osebnostne razsežnosti mladostnic. Vprašalnik sem uporabljala predvsem v preliminarni raziskavi - pri umerjanju instrumentov, za ugotavljanje korelacij z rezultati na nekaterih pripomočkih, ki nam utemeljujejo veljavnost instrumentov.

SPREMENLJIVKE

1. Odvisne spremenljivke

Zaradi preglednosti navajam v poglavju vse spremenljivke, ki sem jih v raziskavi upoštevala. Kompozitne spremenljivke pa so tiste, ki so bile izbrane za nadaljnjo statistično obdelavo na podlagi ugotovitev iz umerjanja instrumentov in predstavljajo seštevke posameznih spremenljivk oz. seštevke točk na določenem merskem instrumentu.

VOD

- ***Spremenljivke odgovorov mladostnice o interakcijah z materjo***

dm01	zaskrbljenost matere glede hčerke v otroštvu
dm11	zaskrbljenost matere glede hčerke v adolescenci
dm02	spodobnost matere, da prepozna čustvene potrebe hčerke v otroštvu
dm22	spodobnost matere, da prepozna čustvene potrebe hčerke v adolescenci
dm03	spodobnost matere, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v otroštvu
dm33	spodobnost matere, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v adolescenci
dm04	medsebojna bližina hčerke in matere v otroštvu
dm44	medsebojna bližina hčerke in matere v adolescenci
dm05	oviranje samostojnosti hčerke s strani matere v otroštvu
dm55	oviranje samostojnosti hčerke s strani matere v adolescenci
dm06	zadovoljstvo matere v vlogi roditeljice v otroštvu
dm66	zadovoljstvo matere v vlogi roditeljice v adolescenci

• ***Spremenljivke odgovorov mladostnice o interakcijah z očetom***

- do01 zaskrbljenost očeta glede hčerke v otroštvu
- do11 zaskrbljenost očeta glede hčerke v adolescenci
- do02 sposobnost očeta, da prepozna čustvene potrebe hčerke v otroštvu
- do22 sposobnost očeta, da prepozna čustvene potrebe hčerke v adolescenci
- do03 sposobnost očeta, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v otroštvu
- do33 sposobnost očeta, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v adolescenci
- do04 medsebojna bližina hčerke in očeta v otroštvu
- do44 medsebojna bližina hčerke in očeta v adolescenci
- do05 oviranje samostojnosti hčerke s strani očeta v otroštvu
- do55 oviranje samostojnosti hčerke s strani očeta v adolescenci
- do06 zadovoljstvo očeta v vlogi roditelja v otroštvu
- do66 zadovoljstvo očeta v vlogi roditelja v adolescenci

• ***Spremenljivke odgovorov mladostnice v pogledih na družino kot sistem ¹***

struktura družine

- ds11 način odločanja v družini
- ds12 zavezništvo med staršema

komunikacija v družini

- ds20 pogajanje v družini
- ds31 jasnost sporazumevanja
- ds43 ravnanje s konflikti
- ds50 povezanost z okoljem

¹ Vsebinski pomen odgovorov drugega dela vprašalnika, ki se nanašajo na družino kot sistem (v razponu od 1 do 5) glej v rezultatih, ob navajanju opisne statistike. Pomen je pri vseh treh članih družine enak.

ravnanje s čustvi

- ds33 prepustnost
- ds41 ekspresivnost
- ds42 razpoloženje in vzdušje
- ds44 empatija

• ***Spremenljivke odgovorov matere o interakcijah s hčerko***

- dmm01 zaskrbljenost matere glede hčerke v otroštvu
- dmm11 zaskrbljenost matere glede hčerke v adolescenci
- dmm02 sposobnost matere, da prepozna čustvene potrebe hčerke v otroštvu
- dmm22 sposobnost matere, da prepozna čustvene potrebe hčerke v adolescenci
- dmm03 sposobnost matere, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v otroštvu
- dmm33 sposobnost matere, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v adolescenci
- dmm04 medsebojna bližina hčerke in matere v otroštvu
- dmm44 medsebojna bližina hčerke in matere v adolescenci
- dmm05 oviranje samostojnosti hčerke v otroštvu
- dmm55 oviranje samostojnosti hčerke v adolescenci
- dmm06 zadovoljstvo matere v vlogi roditeljice v otroštvu
- dmm66 zadovoljstvo matere v vlogi roditeljice v adolescenci

• ***Spremenljivke odgovorov matere v pogledih na družino kot sistem***

struktura družine

- dms11 način odločanja v družini
- dms12 zavezništvo med staršema

komunikacija v družini

- dms20 pogajanje v družini
- dms31 jasnost sporazumevanja
- dms43 ravnanje s konflikti
- dms50 povezanost z okoljem

ravnanje s čustvi

- dms33 prepustnost
- dms41 ekspresivnost
- dms42 razpoloženje in vzdušje
- dms44 empatija

• ***Spremenljivke odgovorov očeta o interakcijah s hčerko***

- dmo01 zaskrbljenost očeta glede hčerke v otroštvu
- dmo11 zaskrbljenost očeta glede hčerke v adolescenci
- dmo02 sposobnost očeta, da prepozna čustvene potrebe hčerke v otroštvu
- dmo22 sposobnost očeta, da prepozna čustvene potrebe hčerke v adolescenci
- dmo03 sposobnost očeta, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v otroštvu
- dmo33 sposobnost očeta, da zadovolji čustvene potrebe hčerke v adolescenci
- dmo04 medsebojna bližina hčerke in očeta v otroštvu
- dmo44 medsebojna bližina hčerke in očeta v adolescenci
- dmo05 oviranje samostojnosti hčerke v otroštvu
- dmo55 oviranje samostojnosti hčerke v adolescenci
- dmo06 zadovoljstvo očeta v vlogi roditelja v otroštvu
- dmo66 zadovoljstvo očeta v vlogi roditelja v adolescenci

- ***Spremenljivke odgovorov očeta v pogledih na družino kot sistem***

struktura družine

- dos11 način odločanja v družini
- dos12 zaveznštvo med staršema

komunikacija v družini

- dos20 pogajanje v družini
- dos31 jasnost sporazumevanja
- dos43 ravnanje s konflikti
- dos50 povezanost z okoljem

ravnanje s čustvi

- dos33 prepustnost
- dos41 ekspresivnost
- dos42 razpoloženje in vzdušje
- dos44 empatija

- ***Kompozitne spremenljivke na VOD (odgovori mladostnice)***

- DM1 zaskrbljenost matere glede hčerke
- DM2 ravnanje matere s potrebami hčerke
- DM3 oviranje samostojnosti hčerke s strani matere
- DO1 zaskrbljenost očeta glede hčerke
- DO2 ravnanje očeta s potrebami hčerke
- DO3 oviranje samostojnosti hčerke s strani očeta
- ds11z odločanje v družini ²
- D4 sistem - komunikacija v družini
- D5 sistem - ravnanje s čustvi v družini

² glej razlago v poglavju o metodi in rezultatih

- **Kompozitne spremenljivke na VOD (odgovori matere)**

- D1M zaskrbljenost matere glede hčerke
- D2M ravnanje s potrebami hčerke
- D3M oviranje samostojnosti hčerke
- dms11z odločanje v družini ³
- D4M sistem - komunikacija v družini
- D5M sistem - ravnanje s čustvi v družini

- **Kompozitne spremenljivke na VOD (odgovori očeta)**

- D1O zaskrbljenost očeta glede hčerke
- D2O ravnanje s potrebami hčerke
- D3O oviranje samostojnosti hčerke
- dos11z odločanje v družini ⁴
- D4O sistem - komunikacija v družini
- D5O sistem - ravnanje s čustvi v družini

- **Kompozitni spremenljivki družine** (ki sta bili pripisani družinam po taksonomski analizi)

- cl 1 manj kompetentne družine
- cl 2 bolj kompetentne družine

³ glej razlago v poglavju o metodi in rezultatih

⁴ glej razlago v poglavju o metodi in rezultatih

WR - posamezne spremenljivke od WR101 do WR160

• **Kompozitne spremenljivke**

ORSES1	temeljno zaupanje
ORSES2	temeljno nezaupanje
ORSESS	zaupanje/ nezaupanje skupaj
MUANS1	avtonomija
MUANS2	sram in dvom
MUANSS	avtonomija /sram in dvom skupaj
LOGES1	iniciativa
LOGES2	krivda
LOGESS	iniciativa /krivda skupaj
LATES1	storilnost
LATES2	manjvrednost
LATESS	storilnost/manjvrednost skupaj
PUADS1	identiteta
PUADS2	difuznost vlog
PUADSS	identiteta /difuznost vlog
MLODS1	intimnost
MLODS2	izolacija
MLODSS	intimnost /izolacija skupaj
WRSK	seštevek vseh spremenljivk na WR

OP

• **Odgovori matere** (posamezne spremenljivke od OPM01 do OPM93)

Kompozitne spremenljivke:

ZAUPM	zaupanje/nezaupanje
AVTOM	avtonomija/sram in dvom
INICM	iniciativnost/krivda
STORM	storilnost/ manjvrednost
IDENM	identiteta/ razpršenost

INTIM	intimnost/ izolacija
GENEM	generativnost/stagnacija
SOZEM	socialna zaželenost
OPOM	seštevek vseh spremenljivk na OPM

• **Odgovori očeta** (posamezne spremenljivke od OPO01 do OPO93)

Kompozitne spremenljivke:

ZAUPO	zaupanje/ nezaupanje
AVTOO	avtonomija/sram in dvom
INICO	iniciativnost/krivda
STORO	storilnost/ manjvrednost
IDENO	identiteta/ razpršenost
INTIO	intimnost/ izolacija
GENEO	generativnost/stagnacija
SOZEO	socialna zaželenost
OPOO	seštevek vseh spremenljivk na OPO
OPOSK	seštevek vseh spremenljivk mater in očeta na vprašalniku OP

EOMEIS- 2 (posamezne spremenljivke od EOM101 do EOM164)

Kompozitne spremenljivke:

IDACH	zrela identiteta na ideološki podlestvici
IDMOR	moratorij na ideološki podlestvici
IDFOR	privzeta identiteta na ideološki podlestvici
IDDIF	razpršena identiteta na ideološki podlestvici
INACH	zrela identiteta na interpersonalni podlestvici
INMOR	moratorij na interpersonalni podlestvici
INFOR	privzeta identiteta na interpersonalni podlestvici
INDIF	razpršena identiteta na interpersonalni podlestvici
ACH	zrela identiteta na obeh podlestvicah skupaj
MOR	moratorij na obeh podlestvicah skupaj

FOR	privzeta identiteta na obeh podlestvicah skupaj
DIF	razpršena identiteta na obeh podlestvicah skupaj

EPQ (posamezne spremenljivke od e01 do e90)

Kompozitne spremenljivke:

e	ekstravertnost
n	nevrotizem
p	psihotizem
l	lažnivost

2. Neodvisne spremenljivke

SMER	smer študija študentke
LET	letnik študija
LTEST	leto testiranja
ST1	starost mladostnice
STOC	starost očeta
STMAM	starost matere
STOTR	število otrok v družini
KRAJ	velikost kraja bivanja
MAMIZO	izobrazba matere
OCEIZO	izobrazba očeta
MAMZA	zaposlitev matere
OCEZA	zaposlitev očeta

UPORABLJENE STATISTIČNE METODE

V raziskavi sem uporabila korelacijski model raziskovanja.

Rezultate sem obdelala s parametrijsko in neparametrijsko statistiko.

Celoten vzorec spremenljivk je prikazan z osnovno opisno statistiko.

Pri pregledu porazdelitve rezultatov se je izkazalo, da so ponekod sicer posamezne spremenljivke izven predpisanih okvirov normalne porazdelitve, toda seštevki - kompozitne spremenljivke, ki jih v nadaljnji obdelavi uporabljam, se na vseh pripomočkih porazdelijo normalno, zato normalizacija podatkov ni bila potrebna. Omenjenih izračunov v disertaciji ne navajam, so pa na voljo pri avtorici.

Merske karakteristike instrumentov sem preverjala na vzorcu za umerjanje (vzorec A) in osnovnem vzorcu (vzorec B). Zanesljivost sem preverjala s koeficientom notranje konsistentnosti (Cronbachovo α), konstruktno veljavnost pa s faktorsko analizo. Kot metodo ekstrakcije faktorjev sem uporabila Hotellingovo metodo glavnih komponent. Pomembnost in število faktorjev sem ugotavljala s pomočjo Kaiser-Guttmanovega kriterija, ki temelji na lastni vrednosti faktorja, ta naj bi bil večji od ena. Faktorsko modelno matriko sem rotirala z ortogonalno metodo "varimax". Statistično pomembnost in primernost korelacijske matrike za faktorizacijo sem preverila z Bartlettovim testom in s Kaiser-Meyer-Olkinovim testom.

Z namenom ugotavljanja vsebinske veljavnosti instrumentov sem računala tudi interkorelacije med kompozitnimi spremenljivkami posameznega instrumenta ter korelacije (Pearsonov koeficient korelacije - r) med kompozitnimi spremenljivkami med instrumenti, ki se nanašajo na merjenje stopnje psihosocialnega razvoja, identitetnih položajev in razsežnosti osebnosti.

V disertaciji sem uporabila tehnike analiziranja podatkov, kot jih za raziskovanje doživljanja družine s strani več članov družine priporočajo Fisher, Kokes, Ransom, Phillips in Rudd (1985). Tehnike omogočajo, da analiziramo podatke na:

(1) individualni ravni - za vsakega družinskega člana ločeno, (2) na diadni ravni - primerjalna analiza podatkov parov: očeta-mladostnice, matere-mladostnice in očeta-matere in (3) sistemsko - upoštevamo družino kot enoto.

Za preverjanje hipotez (na vzorcu B) sem uporabila naslednje statistične metode:

- Razlike v doživljanju družinskih interakcij med člani družine, ki se nanašajo na posamezne in kompozitne spremenljivke vprašalnika VOD (H1 in H2), sem preverjala s t-testom za neodvisne vzorce. Homogenost varianc sem preverjala z Levenovim testom, ki temelji na "F-testu". V maloštevilnih primerih, ko sta se varianci med vzorcema razlikovali, sem upoštevala priporočilo I. Peersa (1996) in B. H. Cohena (1996), da lahko t-test kljub vsemu računamo, če so vzorci približno enako veliki, kar za pričujočo raziskavo velja.
- Razlike v doživljanju družinskih interakcij med člani družine pri posameznih spremenljivkah VOD med otroštvom in adolescenco (H3) sem preverjala s t-testom za odvisne vzorce.
- Razlike v zaznavanju spremenljivk strukture družine med člani družine (H1 in H2), sem preverjala s Kruskal-Wallisovim testom (neparametrijska različica enosmerne analize variance) in Mann Whitney U-Wilcoxonovim testom (neparametrijska inačica t-testa).
- Razlike v doživljanju družinskih interakcij, ki se nanašajo na vprašanja komunikacije in ravnanja s čustvi v družini med člani družine (H1 in H2), sem preverjala z enosmerno analizo variance. Homogenost varianc sem tako kot pri t-testu preverjala z Levenovim testom. Tudi za ANOVO velja podobno priporočilo, da lahko

uporabljam metodo v primeru, ko varianci nista homogeni, če so vzorci približno enako veliki (Norušis, 1994; Cohen, 1996). Kljub temu priporočilu sem izvedla tudi neparametrijsko obliko ANOVE s Kruskal-Wallisovim testom, ki pa je dal enake rezultate. Zato navajam rezultate ANOVE, saj metoda omogoča post hoc preverjanje pomembnosti s Scheffejevim testom, ki natančneje pojasni, med katerimi skupinami obstajajo statistično pomembne razlike, kar je za nas pomembno.

- Za analizo družine kot celote Benson, Curtner-Smith, Collins in Keith (1995) priporočajo metodo faktorske analize, kjer vzamemo kot enoto analize odgovore vseh družinskih članov (vnesla sem kompozitne spremenljivke VOD). Uporabila sem enak postopek kot pri umerjanju vprašalnika VOD (H1).
- Z namenom ugotavljanja stopnje zaznavanja kompetentnosti družin sem izvedla taksonomsko analizo. Orientacijsko sem najprej izvedla taksonomsko analizo po hitrem postopku. Ker so se rezultati omenjene metode pokazali kot obetavni, sem se odločila za uporabo metode hierarhične taksonomske analize, ki jo v podobnih primerih priporočata Fisher in Ransom (1995). Tako sem uporabila Wardovo metodo in mero seuclid, pri čemer sem vnesla v analizo vse posamezne spremenljivke drugega dela vprašalnika VOD, ki se nanašajo na družino kot sistem vseh treh družinskih članov (skupaj 30 spremenljivk), in določila, naj se spremenljivke razporedijo v dve skupini. Pričakovala sem, da se bodo razporedile glede na višjo in nižjo stopnjo kompetentnosti, kar se je tudi potrdilo. Pri pregledu aritmetičnih sredin posameznih spremenljivk za vse tri člane družine ločeno so aritmetične sredine prve skupine dosledno nižje od aritmetičnih sredin druge skupine. Na osnovi taksonomske analize sem družinam določila pripadnost prvi ali drugi skupini.

Uporabljena metoda razvrščanja družin v skupine je natančneje opisana v rezultatih.

- Za preverjanje četrte hipoteze (H4) sem računala korelacije (Pearsonov korelacijski koeficient - r ter koeficient multiple korelacije - R) med posameznimi kompozitnimi spremenljivkami vprašalnikov WR, OP in EOMEIS-2, pri čemer sem upoštevala kot odvisne (kriterijske) spremenljivke kompozitne spremenljivke vprašalnikov za mladostnico - WR in EOMEIS-2 ter neodvisne (prediktorske) spremenljivke - kompozitne spremenljivke vprašalnika OP za matere in očete posebej. Upoštevala sem le seštevek stopnje psihosocialnega razvoja staršev (OPOM in OPOO), ker naj bi po priporočilih Cohena (1996) uporabljali vsaj 20 subjektov za vsak prediktor. V primeru, da bi upoštevali po 7 stadijev za očeta in mater posebej, bi imeli skupno 14 prediktorjev, česar pa velikost vzorca raziskave ne omogoča. Poleg koeficienta multiple korelacije navajam v rezultatih še ostale rezultate regresijskih analiz (pojasnjeno varianco - R kvadrat in statistično pomembnost regresijske analize ter pomembnost posameznih prediktorjev za pojasnjevanje kriterija v regresijski analizi).
- Za preverjanje pete hipoteze (H5) sem med zaznavanjem kompetentnosti družine (pripisano pripadnostjo skupini), ki je po teoriji intervalna (večja ali manjša kompetentnost), stopnjo psihosocialnega razvoja članov družine in identitetnimi položaji računala Pearsonov koeficient korelacije (r) in preverila rezultate s Spearmanovim koeficientom korelacije (r_o). Ker so bile dobljene vrednosti za r in r_o zelo podobne, tudi stopnja pomembnosti se ni razlikovala, objavljam v rezultatih le vrednosti za r .
- Za preverjanje zadnje hipoteze (H6) sem izvedla več multiplih regresij. Kot odvisne (kriterijske) spremenljivke sem v analizo vnesla kompozitne spremenljivke vprašalnikov za mladostnico EOMEIS-2 (zrelo, privzeto, razpršeno identiteto in moratorij) in WR (stadije psihosocialnega razvoja in seštevek vseh), kot neodvisne

(prediktorske) spremenljivke pa kompozitne spremenljivke vprašalnika OP za matere in očete posebej ter zaznavanje kompetentnosti družine (pripadnost skupini 1 ali 2). Še en set multiplih regresij pa sem izvedla z istimi odvisnimi spremenljivkami ter dvema prediktorskima - seštevek materinega in očetovega rezultata na vprašalniku psihosocialnega razvoja ter zaznavanje kompetentnosti družine.

UMERJANJE MERSKIH PRIPOMOČKOV

1. Vprašalnik o družini - VOD

Preveden in prilagojen vprašalnik sem preizkusila na pilotskem vzorcu 20 oseb in po popravkih ocenila vsebinsko veljavnost instrumenta na osnovi strokovnega mnenja treh ekspertov s področja psihologije in dela z družino.

Vsa vprašanja vprašalnika, razen dveh v drugem delu, ki se nanašata na strukturo moči (1.1. in 1.2.), so na intervalni lestvici. Beavers (1976) trdi, da stoji za vsemi vprašanji, ki se nanašajo na družino kot sistem, teoretični konstrukt, ki utemeljuje intervalnost lestvice. Sama sem sprva obravnavala omenjeni vprašanji ločeno in zanj uporabljala neparametrijsko statistiko. Kasneje pa sem pri vprašanju, ki se nanaša na odločanje v družini, da bi dosegla večjo intervalnost, nekatere kategorije odgovorov združila na naslednji način: 1 (V bistvu ni nihče odločal, pri nas se je bilo težko odločati), 2 (Vedno je odločala mama - ali vedno je odločal oče), 3 (V večini primerov je odločala mama - V večini primerov je odločal oče), 4 (Odločala je mama, vendar je pri tem upoštevala tudi očetovo mnenje ali - Odločal je oče, vendar je pri tem upošteval tudi materino mnenje) in 5 (Oče in mama sta odločala skupaj).

Konstruktno veljavnost vprašalnika sem preverjala s faktorsko analizo po metodi glavnih komponent z rotacijo varimax, ločeno za spremenljivke vseh treh družinskih članov, pri čemer sem izpustila omenjeni spremenljivki, ki sta na ordinalni lestvici.

VOD - mladostnica

(KMO = 0,74, Bartlettov test sferičnosti = 1774,98, $p = 0,000$)

Tabela 20: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev na VOD (mladostnice)

Faktor	lastna vrednost	% sk. variance	kum. % sk. variance
1	9.46399	29.6	29.6
2	2.67370	8.4	37.9
3	2.43027	7.6	45.5
4	2.14204	6.7	52.2
5	1.66950	5.2	57.4
6	1.51415	4.7	62.2
7	1.41938	4.4	66.6
8	1.35008	4.2	70.8

Tabela 21: Spremenljivke in njim pripadajoče komunalitete na VOD (mladostnice)

spremenljivka	komunaliteta
DM01	.74341
DM02	.71445
DM03	.76864
DM04	.69995
DM05	.74000
DM06	.73736
DM11	.75192
DM22	.68856
DM33	.62812
DM44	.70577
DM55	.69305
DM66	.80655
DO01	.76779
DO02	.81053
DO03	.72443
DO04	.70820
DO05	.81788
DO06	.69488
DO11	.68819
DO22	.66882
DO33	.81255
DO44	.64808
DO55	.81923
DO66	.76007
DS20	.67529
DS31	.70172
DS33	.73654
DS41	.66812
DS42	.73349
DS43	.41423
DS44	.67674
DS50	.45853

Lastna vrednost večja od 1 (Kaiser-Guttmanov kriterij) se je izkazala pri 8 faktorjih, ki pojasnjujejo skupno 70,8 % variance. V rotiranih faktorskih matrikah (za vse tri družinske člane) zaradi preglednosti navajam le koeficiente korelacije, kjer je r večji od 0,45.

Tabela 22: Rotirana faktorska matrika: nasičenost osmih faktorjev s spremenljivkami VOD (mladostnice) po rotaciji varimax

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
DS41	.73695				
DS42	.72229				
DS20	.71918				
DS33	.69819				
DS44	.66867				
DS31	.64170				
DS43	.59053				
DO33		.84120			
DO66		.74468			
DO44		.73571			
DO22		.73568			
DO02			.81628		
DO06			.77237		
DO04			.74230		
DO03			.70004		
DM03				.79201	
DM04				.74828	
DM02				.59106	
DM06				.55238	
DM33				.54117	
DM55					.71010
DM05					.69218
DM22					.63062
DM44					.48790
	Faktor 6	Faktor 7	Faktor 8		
DM06			.47760		
DM01	.78233				
DO01	.77323				
DM11	.76440				
DO11	.74320				
DO05		.84572			
DO55		.83036			
DM66			.77538		

Prvi faktor, ki pojasnjuje 29,6 % variance, je nasičen s spremenljivkami družinskega sistema (komunikacija in čustva - brez povezanosti z okoljem). Faktorji, ki se nanašajo na mater in očeta, so ločeni, razen **šestega** faktorja (4,7 %), ki je nasičen s spremenljivkami zaskrbljenosti matere in očeta v otroštvu in adolescenci.

Drugi faktor (8,4 %) je nasičen s spremenljivkami, ki se nanašajo na očeta : oče prepozna in zadovolji potrebe, bližina, zadovoljstvo v vlogi roditelja v adolescenci. Vsebinsko je enak **tretji** faktor (7,6 %), ki je nasičen z istimi spremenljivkami za otroštvo. Faktor, ki se nanaša na očeta, je še **sedmi** (4,4 %), kjer gre za oviranje samostojnosti mladostnice s strani očeta v otroštvu in adolescenci.

Faktorji, ki se nanašajo na mater, pa so: **četrti** (6,7 %) - mama prepozna potrebe in jih zadovolji, je blizu in je zadovoljna v vlogi roditelja v otroštvu ter zadovolji potrebe v adolescenci; **peti** faktor (5,2 %), se nanaša na oviranje samostojnosti mladostnice s strani matere v otroštvu in adolescenci, na prepoznavanje potreb in bližino v adolescenci ter **osmi** (4,2 %), ki se nanaša na zadovoljstvo matere v otroštvu in adolescenci.

VOD - mati

(KMO = 0,75, Bartlettov test sferičnosti =1063,43, p = 0,000)

Tabela 23: Spremenljivke in njim pripadajoče komunalitete na VOD - mati

spremenljivka	komunaliteta
DMM01	.85005
DMM02	.60614
DMM03	.81037
DMM04	.55983
DMM05	.89858
DMM06	.46273
DMM11	.85645
DMM22	.70777
DMM33	.67404
DMM44	.71802
DMM55	.83718
DMM66	.68624
DMS20	.61590
DMS31	.67736
DMS33	.77236
DMS41	.49594
DMS42	.67259
DMS43	.48084
DMS44	.49043
DMS50	.40249

Tabela 24: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev na VOD (matere)

Faktor	lastna vrednost	% sk. variance	kum. % sk. variance
1	6.05806	30.3	30.3
2	2.51520	12.6	42.9
3	1.88661	9.4	52.3
4	1.73780	8.7	61.0
5	1.07764	5.4	66.4

Tabela 25: Rotirana faktorska matrika: nasičenost petih faktorjev s spremenljivkami VOD (matere) po rotaciji varimax

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
DMS31	.79684				
DMS42	.79356				
DMS20	.78047				
DMS33	.77549				
DMS43	.67425				
DMS41	.67398				
DMS44	.62145				
DMM22		.79013			
DMM66		.76848			
DMM44		.76282			
DMM02		.72692			
DMM06		.55626			
DMM05			.94018		
DMM55			.89623		
DMS50			.45671		
DMM03				.85948	
DMM33		.46388		.65817	
DMM04		.48193		.53238	
DMM11					.92201
DMM01					.89973

Lastna vrednost, večja od ena, se je izkazala pri petih faktorjih, ki pojasnjujejo 66,4 % celotne variance. Če upoštevamo kriterij $r = 0,45$ in več, ugotovimo, da se faktorji prekrivajo le v dveh spremenljivkah.

Prvi faktor (30,3 %) je tako kot pri mladostnici nasičen z vsemi spremenljivkami družinskega sistema, razen povezanosti z okoljem.

Drugi (12,6 %) se nanaša na prepoznavanje potreb, bližino ter na zadovoljstvo v vlogi roditelja v otroštvu in adolescenci in na zadovoljevanje potreb v adolescenci. Faktor se nekoliko prekriva s **četrtim** faktorjem (8,7 %) v spremenljivkah zadovoljitev potreb v

adolescenci, ter bližina v otroštvu, nasičen pa je še s spremenljivko zadovoljevanje potreb v otroštvu.

Pri **tretjem** faktorju (9,4 %) gre za oviranje samostojnosti mladostnice v otroštvu in adolescenci ter povezanost z okoljem, pri **petem** (5,4 %) pa za zaskrbljenost matere glede hčerke v otroštvu in adolescenci.

VOD - oče

(KMO = 0,65, Bartlettov test sferičnosti = 861,40, p = 0,000)

Tabela 26: Spremenljivke in njim pripadajoče komunalitete na VOD - oče

spremenljivka	komunaliteta
DMO01	.85135
DMO02	.78111
DMO03	.65712
DMO04	.75262
DMO05	.84462
DMO06	.60688
DMO11	.81490
DMO22	.73503
DMO33	.65974
DMO44	.72801
DMO55	.83270
DMO66	.69586
DMS20	.69051
DMS31	.68809
DMS33	.78464
DMS41	.61498
DMS42	.68075
DMS43	.54556
DMS44	.50712
DMS50	.43838

Tabela 27: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev na VOD (očeta)

Faktor	lastna vrednost	% sk. variance	kum. % sk. variance
1	4.93866	24.7	24.7
2	3.06795	15.3	40.0
3	1.80511	9.0	49.1
4	1.69397	8.5	57.5
5	1.36827	6.8	64.4
6	1.03600	5.2	69.5

Lastna vrednost večja od ena, se je izkazala pri šestih faktorjih, ki pojasnjujejo skupno 69,5 % variance. **Prvi** faktor (24,7 %, glej tabelo 27) je tako kot pri hčerki in materi ponovno nasičen s spremenljivkami sistema: komunikacijo in čustvi - brez povezanosti z okoljem. **Drugi** (15,3 %) je nasičen s prepoznavanjem, zadovoljitvijo potreb in z bližino v otroštvu. Vsebinsko podoben je **šesti** faktor (5,2 %), kjer gre za iste spremenljivke za adolescenco, dodana pa je še povezanost z okoljem. **Tretji** faktor (9,0 %) je nasičen s spremenljivkama zaskrbljenost očeta glede hčerke v otroštvu in adolescenci, **četrti** (8,5 %) z oviranjem samostojnosti mladostnice v otroštvu in adolescenci ter **peti** (6,8 %) z zadovoljstvom v vlogi roditelja v otroštvu in adolescenci ter z zadovoljevanjem potreb v adolescenci.

Tabela 28: Rotirana factorska matrika: nasičenost šestih faktorjev s spremenljivkami VOD (očeta) po rotaciji varimax

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
DMS33	.87723				
DMS31	.80659				
DMS42	.76638				
DMS20	.71979				
DMS43	.69675				
DMS44	.69164				
DMS41	.61525				
DMO04		.83114			
DMO03		.73329			
DMO02		.67506			
DMO01			.90875		
DMO11			.86351		
DMO05				.89671	
DMO55				.88941	
DMO66					.81793
DMO06					.59015
DMO33					.51526
	Faktor 6				
DMS33	.45843				
DMS22	.73706				
DMS44	.53545				
DMS50	.45452				

Ugotovitve factorske analize so skladne s teoretičnimi predpostavkami in nam razkrijejo zanimivosti percepcije interakcij v družini posameznega

družinskega člana. Če primerjamo vse tri faktorske analize, lahko ugotovimo, da pri vseh največji del variance pojasnjujejo spremenljivke družinskega sistema, ki se nanašajo na komunikacijo in čustva.

Tako matere kot očetje percipirajo ločeno od drugih spremenljivk zaskrbljenost glede hčerke v otroštvu in adolescenci ter oviranje samostojnosti hčerke v otroštvu in adolescenci. Hčerke doživljajo oviranje samostojnosti s strani očeta prav tako ločeno od drugih spremenljivk, materino oviranje pa vežejo na prepoznavanje potreb in bližino v adolescenci.

Hčerke percipirajo zaskrbljenost staršev skupaj, saj te spremenljivke tvorijo ločen faktor.

Ostale spremenljivke (prepoznavanje in zadovoljevanje potreb, bližina ter zadovoljstvo v vlogi v otroštvu in adolescenci) pa se pri članih družine povezujejo med seboj, vendar na različen način.

Glede na rezultate faktorske analize in teoretične predpostavke, sem za izračunavanje Cronbachove α ter nadaljnjo statistično obdelavo tvorila kompozitne spremenljivke, ki sem jih poimenovala na naslednji način:

D1 - zaskrbljenost staršev glede hčerke (v otroštvu in adolescenci),

D2 - ravnanje s potrebami (sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe hčerke, medsebojna bližina hčerke in staršev ter zadovoljstvo staršev v roditeljski vlogi - vse v otroštvu in adolescenci)

D3 - oviranje samostojnosti mladostnice.

Kompozitne spremenljivke D4 in D5 se nanašajo na družino kot sistem in so naslednje:

D4 - komunikacija v družini (pogajanje v družini, jasnost sporazumevanja, ravnanje s konflikti in povezanost z okoljem)

D5 - ravnanje s čustvi (prepustnost, ekspresivnost, razpoloženje in vzdušje ter empatija)

Spremenljivki, ki se nanašata na strukturo moči v družini, sem obravnavala ločeno in zanju zaradi narave lestvice nisem računala koeficientov notranje konsistentnosti.

Tabela 29: Koeficienti notranje konsistentnosti (Cronbachova α), dobljeni na osnovnem vzorcu (B) na prvem delu VOD: interakcije med staršema in mladostnico

Posamezne podlestvice/ koeficienti α	mladostnice do matere	mladostnice do očeta	matere do mladostnice	očetje do mladostnice
D1- zaskrbljenost staršev glede hčerke	.70	.77	.83	.82
D2 - ravnanje s potrebami	.83	.85	.85	.81
D3 - oviranje samostojnosti hčerke	.75	.73	.90	.82

Tabela 30: Koeficienti notranje konsistentnosti (Cronbachova α) dobljeni na osnovnem vzorcu (B) na drugem delu VOD: interakcije v družinskem sistemu

Posamezne podlestvice/ koeficienti α	mladostnica	mati	oče
D4 - sistem: komunikacija	.75	.67	.69
D5 - sistem: ravnanje s čustvi	.83	.77	.76

Menim, da rezultati factorske analize in koeficienti notranje zanesljivosti kažejo na dobre merske karakteristike instrumenta.

2. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - WR

V raziskavi, namenjeni izračunu merskih karakteristik instrumenta (vzorec A), sem dobila koeficiente zanesljivosti (Cronbachove α) za posamezne stadije, ki se gibljejo od 0,32 do 0,70 ter za seštevke stadijev od 0,55 do 0,79. Glede na dosežene koeficiente sem izločila 8 najmanj zanesljivih postavk. Oznako izločene postavke navajam v oklepaju: po eno iz prvega (19) in tretjega stadija (51), po tri iz drugega (2, 8, 14) in šestega stadija (12,18 in 54). V tabeli 31 so prikazani koeficienti zanesljivosti, ki sem jih izračunala po izločitvi postavk (vzorec A in B), za raziskavo Poljšak Škraban (1996) pa so navedeni koeficienti zanesljivosti

za vse spremenljivke. Navajam še koeficient zanesljivosti za seštevke vseh spremenljivk, ki znaša 0,88 za vzorec B oz. 0,86 za vzorec A.

Tabela 31: Koeficienti notranje konsistentnosti (Cronbachova α) na vprašalniku WR - dobljeni na različnih vzorcih

Stadiji/ koeficienti α	Poljšak Škraban(1996)		
	vzorec A	vzorec B	
1. zaupanje	.65	.63	.72
nezaupanje	.48	.67	.60
skupno	.70	.77	.80
2. avtonomija	.51	.51	.71
sram in dvom	.56	.44	.40
skupno	.48	.58	.65
3. iniciativa	.58	.69	.64
krivda	.63	.68	.61
skupno	.68	.75	.72
4. storilnost	.64	.64	.67
manjvrednost	.76	.69	.64
skupaj	.81	.79	.80
5. identiteta	.64	.70	.71
difuznost	.55	.63	.66
skupaj	.71	.77	.79
6. intimnost	.29	.33	.40
izolacija	.53	.49	.29
skupaj	.51	.55	.57
seštevke WR	ni podatka	.86	.88

Glede na izračunane koeficiente menim, da je najbolje upoštevati seštevke točk za posamezni stadij (npr. seštejemo točke za temeljno nezaupanje in zaupanje). Pri interpretaciji je potrebno upoštevati tudi nekoliko nižjo zanesljivost na drugem in predvsem šestem stadiju.

Tabela 32: Interkorelacije na vprašalniku WR med posameznimi stadiji (vzorec A)

	1. ORSESS	2. MUANSS	3. LOGESS	4. LATESS	5. PUADSS	6. MLODSS
1. ORSESS	-	.69	.65	.37	.66	.46
2. MUANSS		-	.61	.40	.67	.45
3. LOGESS			-	.46	.63	.52
4. LATESS				-	.53	.37
5. PUADSS					-	.55
6. MLODSS						-

Vse interkorelacije so pomembne na stopnji $p < 0,01$

Tabela 33: Interkorelacije na vprašalniku WR med posameznimi stadiji (vzorec B)

	1. ORSESS	2. MUANSS	3. LOGESS	4. LATESS	5. PUADSS	6. MLODSS
1. ORSESS	-	.73	.72	.42	.73	.31
2. MUANSS		-	.64	.46	.70	.38
3. LOGESS			-	.55	.71	.51
4. LATESS				-	.54	.55
5. PUADSS					-	.46
6. MLODSS						-

Vse interkorelacije so pomembne na stopnji $p < 0,01$.

Dobljene interkorelacije med posameznimi stadiji so za oba vzorca podobne, le da so nekoliko nižje na vzorcu A, razen za šesti stadij, kjer pa dosegajo nekoliko višje vrednosti v vzorcu B.

Prvi stadij pomembno korelira z vsemi ostalimi. Nato korelacije postopoma upadajo z izjemo korelacij s 5. stadijem, ki so višje. Interkorelacije med posameznimi stadiji so pričakovane, saj Erikson predpostavlja medsebojno povezanost osebnostnih komponent, ki se v adolescenci na novo integrirajo. Višje korelacije s 5. stadijem kažejo na pomen uspešnih rešitev kriz predhodnih stadijev za izgradnjo identitete.

Konstruktno veljavnost vprašalnika sem preverjala s faktorsko analizo le na vzorcu A. Na osnovnem vzorcu (B) zaradi neustreznega razmerja med številom spremenljivk in številom preizkušank faktorske strukture vprašalnika nisem preverjala.

V faktorski analizi sem uporabila metodo glavnih komponent z rotacijo varimax. ($KMO=0,90$, Bartlettov test sferičnosti= 8514.27, $p= 0,000$).

Tabelo s spremenljivkami in njim pripadajočimi komunalitetami navajam v prilogi 2, tabela 1.

Tabela 34: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev na vprašalniku WR (vzorec A)

Faktor	lastna vrednost	% sk. variance	kum. % sk. variance
1	11.43835	22.0	22.0
2	3.15058	6.1	28.1
3	2.68602	5.2	33.2
4	1.96428	3.8	37.0
5	1.80802	3.5	40.5
6	1.49809	2.9	43.4
7	1.37401	2.6	46.0
8	1.22305	2.4	48.4
9	1.12308	2.2	50.5
10	1.07496	2.1	52.6
11	1.06558	2.0	54.6
12	1.02365	2.0	56.6

Latentni koren, večji od 1, se je izkazal pri 12 faktorjih, ki pojasnjujejo 56,6 % variance. V tabeli 35 zaradi preglednosti navajam le spremenljivke, za katere sem dobila koeficiente večje od 0,40. Odebeljeno so označeni koeficienti, ki sodijo v isti stadij.

Tabela 35: Rotirana faktorska matrika: nasičenost faktorjev s spremenljivkami WR po rotaciji varimax

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
WR137	.65851				
WR125	.60127				
WR107	-.58242				
WR131	-.54669				
WR101	.53886				
WR120	.50950				
WR133	-.45033				
WR116		.69818			
WR128		.65475			
WR104		.60350			
WR110		-.55162			
WR146		-.53479			
WR145		.50811			
WR158		-.45565			
WR152		.45506			
WR113			.65589		
WR103			.64172		
WR139			.61901		
WR115			.61614		
WR157					
WR123				.65085	
WR111				.61687	
WR150				.58462	
WR117				-.44701	
WR147				.42597	
WR121					.78750
WR109					.76615
WR160					-.64437
WR140		.40431			
WR127			.42220		
WR138				.42312	

Tabela 35: Nadaljevanje

	Faktor 6	Faktor 7	Faktor 8	Faktor 9	Faktor 10
WR152				-.44504	
WR156	.63774				
WR129	.56819				
WR153	.50546				
WR148	.42491				
WR149	.42430		-.42176		
WR140	-.41574				
WR155		.65137			
WR143		.58531			
WR126			.68178		
WR105			-.41985		
WR127				.56084	
WR134				.46892	
WR141				.41807	
WR136					.68875
WR106					-.65150
WR124					.62790
	Faktor 11	Faktor 12			
WR148		.40994			
WR132	.74557				
WR144	.58453				
WR122		.71206			
WR138		-.43039			

Tabela 36: Odstotki pojasnjene variance (navedeni po faktorjih) za spremenljivke posameznih stadijev

stadij	faktor	odstotek variance
1	1	22.0
	7	2.6
2	11	2.0
3	3	5.2
	5	3.6
4	2	6.1
5	4	3.8
6	10	2.1

Iz tabele 36 je razvidno, da sta na vprašalniku z najvišjim odstotkom variance reprezentirana prvi, tretji in četrti stadij. Vsi ostali stadiji so predstavljeni z nizkim odstotkom variance. Constantinoplova (1969) je dobila podobne rezultate, le da je bil poleg prvega in četrtega stadija jasnejši še šesti stadij. Avtorica ugotavlja, da je vprašalnik najšibkejši na drugem stadiju, kar potrjuje tudi pričujoča raziskava.

Faktorska struktura vprašalnika (prvi stadij je pojasnjen z najvišjim odstotkom variance) se sklada s teoretičnimi predpostavkami, da je za zdrav psihosocialni razvoj pomembno doseči trdno temeljno zaupanje. Uspešno razrešene razvojne naloge posameznih stadijev pomenijo večjo stopnjo osebnostne integriranosti, kar se kaže tudi v manj jasnih stadijih, ki sledijo prvemu. Da je šesti stadij pojasnjen z najmanjšim odstotkom variance, lahko razložimo tudi z dejstvom, da se študentke trenutno nahajajo v tem stadiju in še razrešujejo vprašanja intimnosti.

Tabela 37: Statistično pomembne korelacije¹ med rezultati na posameznem stadiju psihosocialnega razvoja (WR) in identitetnimi položaji (EOMEIS-2) za vzorec A in B

Stadij/ identitetni položaji	zrela identiteta		moratorij		privzeta identiteta		razpršena identiteta	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1. tem. zaupanje/ nezaupanje	.13 **	.46 **	-.27 **	-.45 **	-.06	.22 *	-.07	.21 *
2. avtonomija/ sram,dvom	.21 **	.52 **	-.30 **	-.38 **	-.09 *	.16	-.13 **	-.24 *
3. inicativa/ krivda	.22 **	.52 **	-.24 **	-.49 **	-.09 *	.19	-.11 *	-.28 *
4. storilnost/ manjvrednost	.29 **	.50 **	-.20 **	-.30 **	-.07	.11	-.20 **	-.22 **
5. identiteta/ difuznost vlog	.35 **	.64 **	-.37 **	-.51 **	-.01	.24 *	-.20 **	-.30 **
6. intimnost/ izolacija	.27 **	.31 **	-.23 **	-.34 **	-.01	.11	-.14 **	-.27 **

V tabeli 37 so prikazane korelacije med rezultati na posameznem stadiju psihosocialnega razvoja (WR) in identitetnimi položaji (EOMEIS-2) za vzorec A in B.

¹ Povsod, kjer ni posebej drugače označeno, pomeni : * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Zanimiva je razlika med vzorcema: v osnovnem vzorcu B je več višjih in statistično pomembnejših korelacij kot v vzorcu A.

Vsi stadiji psihosocialnega razvoja pomembno pozitivno korelirajo s položajem zrele identitete in negativno s položajem moratorija in razpršene identitete. Pri privzeti identiteti se vzorca v tendenci korelacij razlikujeta. V vzorcu A je privzeta identiteta negativno in zelo nizko povezana z vsemi stadij. V vzorcu B pa nasprotno - pozitivno. Rezultati so v skladu s teoretičnimi pričakovanji. Gotovo je, da uspešno razrešene krize v posameznih stadijih pripomorejo k trdnejši identiteti (položaj zrele identitete) in obratno (položaj razpršene identitete).

Tabela 38: Statistično pomembne korelacije med rezultati na posameznem stadiju psihosocialnega razvoja (WR) in razsežnostmi osebnosti (EPQ, vzorecB)

	nevrotizem	ekstravertnost	psihotizem	lestvica iskrenosti
1. tem. zaupanje/ nezaupanje	-.68**	.43**	-.03	.02
2. avtonomija/ sram, dvom	-.54**	.40**	-.12	.01
3. inicativa/ krivda	-.51**	.67**	.01	-.01
4. storilnost/ manjvrednost	-.27*	.38**	-.30**	.28**
5. identiteta/ difuznost vlog	-.64**	.44**	-.15	.01
6. intimnost/ izolacija	-.25*	.23*	-.22*	.31**

Pomembne korelacije med stadiji psihosocialnega razvoja se pojavljajo dosledno z nevrotizmom (negativne) in z ekstravertnostjo (pozitivne). Razumljivo se zdi, da osebe z visoko stopnjo nevroticizma, za katere sta značilni npr. anksioznost in depresivnost, manj uspešno razrešujejo

razvojne krize prehoda iz stadija v stadij. Odprtost in dinamičnost oseb (visoka stopnja ekstravertnosti) pa omogočata ravno nasprotno.

Da je psihotizem negativno povezan z večino stadijev (razen s tretjim), se zdi prav tako razumljivo, saj imajo samotarske, zaprte osebe, ki se težje prilagajajo, razumljive težave predvsem s storilnostjo in intimnostjo, kjer smo dobili pomembne korelacije.

Dve od šestih korelacij med stadiji in lestvico iskrenosti sta statistično pomembni, vendar korelacije niso visoke, pomembne pa le s storilnostjo in intimnostjo.

Rezultati, prikazani v tabelah 37 in 38, so skladni s teoretskimi pričakovanji in utemeljujejo, kljub nekoliko šibkejši faktorski strukturi, veljavnost instrumenta.

Rezultati umerjanja instrumenta kažejo na zadovoljive merske karakteristike vprašalnika.

3. Vprašalnik psihosocialnega razvoja - OP

Tabela 39: Koeficienti notranje konsistentnosti (Cronbachova α) na vprašalniku OP, dobljeni v različnih raziskavah

Stadiji/ koeficienti α	Ochse in Plug (1986)	(vzorec B)		
		skupno (M+Ž)	M	Ž
1. zaupanje	.68	.71	.70	.73
2. avtonomija	.65	.70	.66	.73
3. iniciativnost	.65	.68	.61	.70
4. storilnost	.78	.78	.75	.77
5. identiteta	.83	.85	.84	.86
6. intimnost	.79	.73	.74	.72
7. generativnost	.76	.60	.58	.64
skupaj vsi stadiji	.92	.94	.93	.95

Kot je razvidno iz tabele 39, so koeficienti notranje konsistentnosti, izračunani preko Cronbachove α , v pričujoči raziskavi višji kot v originalni študiji (razen na stadiju generativnosti), pri čemer so

koeficienti, izračunani posebej za matere mladostnic, nekoliko višji kot koeficienti, izračunani za očete (razen na stadiju storilnosti in intimnosti). Glede na predpostavko avtorjev vprašalnika, da so postavke vprašalnika nasičene z enim globalnim faktorjem psihosocialnega razvoja, bom v nadaljnji statistiki upoštevala tako skupni seštevek kot kompozitne seštevke za posamezne stadije psihosocialnega razvoja.

Tabela 40: Interkorelacije med posameznimi stadiji in socialno zaželenostjo na vprašalniku OP pri obeh starših (vzorec B)

	1.zaup	2.avto.	3.inic.	4.stor.	5.iden.	6.intim.	7.gene.
1.zaup.	-	.61	.49	.63	.76	.65	.56
2.avto.		-	.41	.54	.73	.59	.44
3.inic.			-	.61	.44	.32	.32
4.stor.				-	.72	.53	.53
5.ident.					-	.71	.62
6.intim.						-	.53
7.gene.							-
soc. zaželen.	.39	.32	-	-	.37	.35	.40

Interkorelacije med posameznimi stadiji so statistično pomembne ($p < 0,01$), kar ugotavljata tudi Ochse in Plug (1986), in jih je po Eriksonovi teoriji tudi pričakovati. Žal so pri obeh starših pomembne tudi korelacije s socialno zaželenostjo, razen pri iniciativnosti in storilnosti.

Faktorske analize vprašalnika OP nisem izvedla zaradi neustreznega razmerja med številom spremenljivk (93) in številom preizkušancev. Glede na ugotovitve avtorjev vprašalnika, navedene v poglavju, kjer predstavljam merske instrumente ter koeficiente notranje konsistentnosti, predpostavljam, da so merske karakteristike instrumenta zadovoljive.

4. Vprašalnik EOMEIS-2

V pričujoči raziskavi sem v vzorcu A dobila podobne oz. višje koeficiente zanesljivosti kot avtorji sami, le v primeru moratorija na ideološki podlestvici je Cronbachova α nižja.

Tabela 41: Koeficienti notranje konsistentnosti (Cronbachova α) na vprašalniku EOMEIS-2, dobljeni v različnih raziskavah

Identitetni položaji na posameznih podlestvicah/ koeficienti α	Adams. Bennion. Huh (1989)	vzorec A	vzorec B
<u>ideološka lestvica</u>			
zrela identiteta	.62	.64	.70
moratorij	.75	.57	.59
privzeta identiteta	.75	.81	.73
razpršena identiteta	.62	.61	.54
<u>interpersonalna lestvica</u>			
zrela identiteta	.60	.74	.78
moratorij	.58	.64	.65
privzeta identiteta	.80	.81	.69
razpršena identiteta	.64	.69	.20
<u>skupaj ideološka in interpersonalna podlestvica</u>			
	avtor podatkov ne navaja		
zrela identiteta		.80	.83
moratorij		.74	.75
privzeta identiteta		.89	.81
razpršena identiteta		.76	.58

Zanimivo je, da so koeficienti zanesljivosti na vzorcu za umerjanje instrumentov (vzorec A) višji na interpersonalni podlestvici kot na ideološki, kar je ravno nasprotno od tega, kar je ugotovil Adams s sodelavci (1989). Drugačno sliko pa pokaže osnovni vzorec (vzorec B), kjer so koeficienti zanesljivosti na interpersonalni podlestvici višji v položaju zrele identitete in moratorija. Bistveno nižji pa so v položaju privzete identitete in še posebno razpršene identitete, kjer znaša koeficient zanesljivosti komaj 0,20. Menim, da je vsaj v tem položaju bolje uporabljati v nadaljnji statistiki skupen rezultat za obe podlestvici, ki dosega zadovoljivo zanesljivost.

Tabela 42: Statistično pomembne interkorelacije med posameznimi identitetnimi položaji na vprašaniku EOMEIS-2 (vzorecA)

	ID ACH	IN ACH	ACH	ID MOR	IN MOR	MOR	ID FOR	IN FOR	FOR	ID DIF	IN DIF	DIF
ID ACH	-	.57 **	.87 **	-.16 **	-.19 **	-.20 **	.00	-.03	-.01	-.34 **	-.25 **	-.34 **
IN ACH		-	.90 **	-.09	-.33 **	-.25 **	-.10 *	-.13 **	-.12 **	-.14 **	-.42 **	-.32 **
ACH			-	-.14 **	-.30 **	-.25 **	-.06	-.10 *	-.09	-.26 **	-.38 **	-.37 **
ID MOR				-	.51 **	.86 **	.09 *	.12 *	.12 *	.19 **	.13 **	.19 **
IN MOR					-	.88 **	.24 **	.22 **	.24 **	.27 **	.41 **	.39 **
MOR						-	.19 **	.19 **	.21 **	.26 **	.32 **	.34 **
ID FOR							-	.77 **	.94 **	.29 **	.48 **	.45 **
IN FOR								-	.94 **	.23 **	.50 **	.42 **
FOR									-	.28 **	.52 **	.46 **
ID DIF										-	.50 **	.86 **
IN DIF											-	.87 **

Korelacije med posameznimi identitetnimi položaji (glej tabeli 42 in 43) so pričakovane. Visoko so povezani rezultati na posameznih položajih na ideološki in interpersonalni podlestvici.

Med vzorcema A in B je nekaj razlik. V vzorcu A obstaja več statistično pomembnih korelacij med posameznimi podlestvicami. Zrela identiteta je povezana negativno tako z moratorijem kot z razpršeno identiteto (podobno ugotavljamo na vzorcu B). S položajem privzete identitete ni pomembnih zvez.

Tabela 43: Statistično pomembne interkorelacije med posameznimi identitetnimi položaji (vzorec B)

	ID ACH	IN ACH	ACH	ID MOR	IN MOR	MOR	ID FOR	IN FOR	FOR	ID DIF	IN DIF	DIF
ID ACH	-	.61 **	.89 **	-.33 **	-.26 *	-.34 **	.19	-.06	.08	-.25 *	-.11	-.23 *
IN ACH		-	.90 **	-.32 **	-.51 **	-.47 **	.20	.13	.19	-.10	-.26 *	-.20
ACH			-	-.36 **	-.43 **	-.45 **	.22 *	.04	.14	-.20	-.21 *	-.24 *
ID MOR				-	.54 **	.88 **	-.06	.05	-.01	.29 **	.18	.29 **
IN MOR					-	.87 **	-.14	-.15	-.16	.24 *	.34 **	.33 **
MOR						-	-.11	-.06	-.09	.30 **	.29 **	.35 **
ID FOR							-	.57 **	.89 **	.14	.07	.13
IN FOR								-	.88 **	.11	-.05	.06
FOR									-	.14	.01	.11
ID DIF										-	.40 **	.90 **
IN DIF											-	.76 **

Rezultati na moratoriju so pomembno povezani z rezultati na razpršeni in privzeti identiteti, zveze so sicer pomembne, toda nizke. V vzorcu B statistično pomembnih zvez s privzeto identiteto ni.

Rezultati v položaju privzete identitete so v vzorcu A pomembno povezani z rezultati v položaju razpršene identitete, medtem ko v vzorcu B niso pomembno povezani z nobenim drugim položajem.

Adams, Bennion in Huh (1989), ugotavljajo podobne zveze, kot sem jih dobila v osnovnem vzorcu B, kar kaže tudi jasno faktorsko strukturo vprašalnika.

Tabela 44: Statistično pomembne korelacije med posameznimi identitetnimi položaji (EOMEIS-2) in razsežnostmi osebnosti (EPQ) (vzorec B)

	nevrotizem	ekstravertnost	psihotizem	lestvica iskrenosti
zrela identiteta	-.32**	.34**	-.25*	.18
moratorij	.54**	-.19	.05	-.22*
privzeta identiteta	-.15	.10	-.22*	-.01
razpršena identiteta	.31**	-.20	.09	-.11

Pomembne korelacije so v skladu s teoretičnimi pričakovanji.

Nevrotizem je razumljivo pomembno negativno povezan z zrelo identiteto, z moratorijem in razpršeno identiteto pa nasprotno - pozitivno povezan.

Tudi pomembna negativna statistična povezanost položaja zrele in privzete identitete s psihotizmom je pričakovana. To sta položaja, ko se mladostnica zaveže določenim idejam, česar pri poudarjeni potezi psihotizma, ko se oseba umika in težje prilagaja, ni pričakovati. Nasprotno pa je zrela identiteta povezana z ekstravertnostjo.

Konstruktno veljavnost sem preverjala (vzorec A) s faktorsko analizo po metodi glavnih komponent in rotacijo varimax na kompozitnih spremenljivkah, zaradi primerljivosti rezultatov z rezultati drugih raziskav (Adams, Bennion in Huh, 1989; Šinigoj Batistič, 1995).

(KMO = 0,62, Bartlettov test sferičnosti ima vrednost 1350,86, $p = 0,000$)

Tabelo s spremenljivkami in njim pripadajočimi komunalitetami navajam v prilogi 2 - tabela 2.

Tabela 45: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev na EOMEIS-2 (vzorec A)

Faktor	lastna vrednost	% sk. variance	kum. % sk. variance
1	2.99826	37.5	37.5
2	1.56774	19.6	57.1
3	1.16537	14.6	71.6

Lastna vrednost, večja od 1, se je izkazala pri prvih treh faktorjih, ki pojasnjujejo 71,6 % variance.

Tabela 46: Rotirana faktorska matrika: nasičenost treh faktorjev s spremenljivkami EOMEIS-2 rotaciji varimax (vzorec A)

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
IDACH1		.86443	
IDDIF1			
IDFOR1	.90567		
IDMOR1			.90730
INACH1		.83303	
INDIF1	.67869		
INFOR1	.89281		
INMOR1			.78819

Čista ostajata faktor zrele identitete in moratorija, delno pa se prekrivata razpršena in privzeta identiteta.

V osnovnem vzorcu (B) se po uporabljeni isti metodi, le z določitvijo štirih faktorjev, jasno izločijo štirje pričakovani faktorji (identitetni položaji), ki pojasnjujejo 78,1 % variance.

Tabela 47: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev na EOMEIS-2 (vzorec B)

Faktor	lastna vrednost	% sk. variance	kum. % sk. variance
1	2.65056	33.1	33.1
2	1.68356	21.0	54.2
3	1.08329	13.5	67.7
4	.83386	10.4	78.1

Tabela 48: Rotirana faktorska matrika: nasičenost štirih faktorjev s spremenljivkami EOMEIS-2 po rotaciji varimax (vzorec B)

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
IDACH1		.93193		
IDDIF1				.74738
IDFOR1	.81752			
IDMOR1			.87258	
INACH1		.76842		
INDIF1				.86880
INFOR1	.90752			
INMOR1			.80737	

Menim, da rezultati umerjanja merskega instrumenta potrjujejo primerne merske karakteristike vprašalnika EOMEIS-2.

REZULTATI IN DISKUSIJA

1. Razlike v doživljanju družinskih interakcij med posameznimi člani družine, ki se nanašajo na pomembne kvalitete starševstva

V poglavju navajam rezultate prvega dela vprašalnika o družini. Mladostnica in njeni starši (mati in oče posebej) so odgovarjali na šest vprašanj o njihovih medsebojnih interakcijah, ki se nanašajo na pomembne kvalitete starševstva v otroštvu, in na enakih šest vprašanj za adolescenco. Doživljanje razlik v interakcijah med člani družine glede pomembnih kvalitet starševstva za obdobje otroštva in adolescence hčerke lahko preverjamo le med pari - med mladostnico in materjo in med mladostnico in očetom, saj v vprašalniku ni bilo vprašanj, ki bi se nanašala na zaznavanje interakcij med staršema.

Za vsako spremenljivko navajam dve tabeli, v katerih zaradi preglednosti in primerljivosti združujem rezultate vseh članov družine. V prvi (npr. tabela 49) navajam aritmetične sredine in SD za spremenljivko za posameznega člana ter statistično pomembnost razlik med člani družine - ločeno za otroštvo in adolescenco. Aritmetične sredine in SD, v koloni doživljanje mladostnic, se nanašajo na doživljanje interakcij mladostnice - najprej z materjo, nato z očetom (ločeno za otroštvo in adolescenco), v koloni doživljanje staršev pa na doživljanje interakcij staršev - najprej matere, nato očeta z mladostnico.

V drugi tabeli (npr. tabela 50) pa navajam statistično pomembnost razlik v zaznavanju interakcij med otroštvom in adolescenco, kot jo doživlja vsak član družine posebej.

1.1 Zaskrbljenost staršev glede hčerke

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (skrajno zaskrbljen -a), preko 3 (zmerno zaskrbljen -a), do 5 (komaj kaj zaskrbljen -a)¹.

Tabela 49: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko zaskrbljenost staršev, kot jo medsebojno doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci

	doživljanje mladostnice		doživljanje staršev		st. svob.	t	p
	M	SD	M	SD			
mati							
otročstvo	2.65	.94	2.42	1.00	184	1.58	.115
adolescenca	2.66	.90	2.48	.98	184	1.24	.216
oče							
otročstvo	3.18	1.07	3.80	.90	178	.74	.460
adolescenca	3.09	.99	2.96	.97	184	.90	.368

Mladostnice doživljajo mame kot tiste, ki so nekoliko bolj zaskrbljene glede hčerke v primerjavi z očetom. Enako doživljajo tudi starši. Mame se ocenjujejo v primerjavi s hčerami kot bolj zaskrbljene v otroštvu in adolescenci, očetje pa kot manj zaskrbljeni v obeh obdobjih. Vendar razlike v zaznavanju med posameznimi člani družine pri tej spremenljivki nikjer niso bile statistično pomembne.

Kot je razvidno iz tabele 50, se kaže tendenca, da doživljajo matere rahel upad zaskrbljenosti v adolescenci, očetje pa nasprotno, porast. Pri mladostnicah se kaže enaka tendenca kot pri starših. Vendar razlike niso statistično pomembne. Torej nihče od članov družine ne doživlja, da bi bila starša različno zaskrbljena glede hčerke v otroštvu in adolescenci.

¹ Zaradi lažjega razumevanja rezultatov povsod navajam že rotirane pomene postavk na posamezni lestvici. Način, kako so bile postavke rotirane, je natančneje naveden v poglavju o merskih instrumentih.

Tabela 50: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko zaskrbljenost staršev, kot jo doživljajo posamezni člani družine

Preizkušanec	otročstvo		adolescenca		t (92)	p
	M	SD	M	SD		
ml. - mati	2.65	.94	2.66	.90	- .12	.908
ml. - oče	3.18	1.07	3.09	.99	1.04	.301
mati - ml.	2.42	1.00	2.48	.98	- .83	.408
oče - ml.	3.80	.90	2.96	.97	1.55	.124

1.2 Sposobnost staršev, da prepoznajo čustvene potrebe svoje hčerke

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (zelo slabo) preko 3 (srednje) do 5 (zelo dobro).

Iz navedenih aritmetičnih sredin za vse člane družine je iz tabele 51 razvidno, da se matere doživljajo, da bolje prepoznajo čustvene potrebe svojih hčera, kot to doživljajo očetje. Tudi hčerka doživlja podobno. Razlike v zaznavanju med člani družine za otroštvo niso statistično pomembne, so pa pomembne za obdobje adolescence. Starši ocenjujejo, da bolje prepoznavajo čustvene potrebe hčera, kot jih ocenjujejo hčerke same.

Tabela 51: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko prepoznavanje čustvenih potreb mladostnice, kot jo medsebojno doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci

	doživljanje mladostnice		doživljanje staršev		st. svob.	t	p
	M	SD	M	SD			
mati							
otročstvo	3.92	.95	4.05	.88	184	- .96	.336
adolescenca	3.34	1.09	3.74	.92	184	-2.68	.008
oče							
otročstvo							
adolescenca	3.49	.97	3.63	.93	184	-1.00	.318
	2.96	.95	3.37	.95	184	-2.92	.004

Tabela 52: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko prepoznavanje čustvenih potreb hčerke, kot jo doživljajo posamezni člani družine

Preizkušanec	otročstvo		adolescenca		t (92)	p
	M	SD	M	SD		
ml. - mati	3.92	.95	3.34	1.09	5.41	.000
ml. - oče	3.49	.97	2.96	.95	5.00	.000
mati - ml.	4.05	.88	3.74	.92	4.17	.000
oče - ml.	3.63	.93	3.37	.95	3.01	.003

Kot je razvidno iz tabele 52, vsi člani statistično pomembno različno doživljajo sposobnost staršev, da prepoznajo čustvene potrebe hčerke v otroštvu in adolescenci.

Oba starša slabše prepoznavata čustvene potrebe svoje hčerke v adolescenci.

1.3 Sposobnost staršev, da zadovoljijo čustvene potrebe svoje hčerke

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (v glavnem jih ni zadovoljil -a) , preko 3 (včasih jih je zadovoljil -a), do 5 (v glavnem jih je zadovoljil -a).

Tabela 53: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko zadovoljevanje čustvenih potreb mladostnice, kot jo doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci

	doživljanje mladostnice		doživljanje staršev		st. svob.	t	p
	M	SD	M	SD			
mati							
otročstvo							
adolescenca	4.42	.73	4.40	.65	184	.21	.831
	3.83	.92	4.08	.78	184	-1.98	.049
oče							
otročstvo							
adolescenca	4.01	.87	4.17	.85	184	-1.28	.203
	3.49	.92	3.85	1.05	184	-2.45	.015

Vsi člani družine doživljajo, da matere bolje zadovoljujejo čustvene potrebe svojih hčera kot očetje. Tudi pri tej spremenljivki se starši višje vrednotijo, kot jih vrednotijo hčerke, statistično pomembne razlike v zaznavanju najdemo za obdobje adolescence.

Tabela 54: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko zadovoljevanje čustvenih potreb hčerke, kot jo doživljajo posamezni člani družine

Preizkušanec	otročstvo		adolescenca		t (92)	p
	M	SD	M	SD		
ml. - mati	4.42	.73	3.83	.92	6.92	.000
ml. - oče	4.01	.87	3.49	.92	5.74	.000
mati - ml.	4.40	.65	4.08	.78	4.59	.000
oče - ml.	4.17	.85	3.85	1.05	3.72	.000

Tudi pri tej spremenljivki doživljajo vsi člani družine statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco, in sicer podobno kot pri prepoznavanju potreb velja, da oba starša slabše zadovoljita potrebe svojih hčera v adolescenci kot v otroštvu.

1.4 Medsebojna bližina hčerke in staršev

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (oddaljen -a) preko 3 (srednje blizu) do 5 (zelo blizu).

Tabela 55: Aritmetične sredine, SD in statistična pomembnost razlik za spremenljivko bližina s starši kot jo doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci

	doživljanje mladostnice		doživljanje staršev		st. svob.	t	p
	M	SD	M	SD			
mati							
otročstvo	4.12	1.02	4.53	.73	167	-3.18	.002
adolescenca	3.56	1.16	4.07	.90	183	-3.32	.001
oče							
otročstvo	3.86	1.06	4.20	.93	184	-2.36	.019
adolescenca	3.09	1.03	3.78	1.03	184	-2.63	.000

Mladostnice doživljajo večjo bližino z materami kot z očetmi. Podobno doživljajo tudi starši. Starši tudi pri tej spremenljivki višje ocenjujejo stopnjo bližine kot hčerke, statistično pomembne razlike v zaznavanju najdemo za obe obdobji.

Iz tabele 56 je razvidno, da so pri spremenljivki bližina vsi člani družine doživljali statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco, pri čemer so vsi skupaj doživljali večjo bližino v otroštvu.

Tabela 56: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko bližina, kot jo doživljajo posamezni člani družine

Preizkušaneec	otročstvo		adolescenca		t (92)	p
	M	SD	M	SD		
ml. - mati	4.12	1.02	3.56	1.16	4.55	.000
ml. - oče	3.86	1.06	3.09	1.03	6.27	.000
mati - ml.	4.53	.73	4.07	.90	5.67	.000
oče - ml.	4.20	.93	3.78	1.03	4.49	.000

1.5 Oviranje samostojnosti hčerke s strani staršev

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (močno) preko 3 (srednje) do 5 (komaj kaj ali nič).

Tabela 57: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko oviranje samostojnosti mladostnice, kot jo doživljajo člani družine za otroštvo in adolescenco

	doživljanje mladostnice		doživljanje staršev		st. svob.	t	p
	M	SD	M	SD			
mati							
otroštvo	3.80	1.11	4.10	.93	184	-2.00	.047
adolescenca	3.58	1.12	4.03	.94	178	-2.99	.003
oče							
otroštvo	4.30	.82	4.32	.92	184	- .17	.867
adolescenca	3.90	1.09	4.24	1.04	184	-2.13	.034

Vsi člani družine podobno doživljajo, da matere bolj ovirajo hčerke v samostojnosti kot očetje. Starši ocenjujejo, da manj ovirajo svoje hčerke, kot to doživljajo hčerke. Razlike v zaznavanju med člani družine so statistično pomembne povsod, razen pri doživljanju mladostnice in očeta v zvezi z oviranjem samostojnosti v otroštvu.

Tabela 58: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko oviranje samostojnosti hčerke, kot jo doživljajo posamezni člani družine

Preizkušanec	otroštvo		adolescenca		t (92)	p
	M	SD	M	SD		
ml. - mati	3.80	1.11	3.58	1.12	2.10	.038
ml. - oče	4.30	.82	3.90	1.09	4.33	.000
mati - ml.	4.10	.93	4.03	.94	1.10	.276
oče - ml.	4.32	.92	4.24	1.04	1.07	.287

Pri spremenljivki oviranje samostojnosti hčerke s strani staršev se kaže pri vseh članih družine tendenca, da je oviranja samostojnosti s strani

staršev v mladostništvu več kot v otroštvu. Statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco najdemo le za mladostnice.

1.6 Zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja

Člani družine so odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (zelo nezadovoljen -a) , preko 3 (srednje zadovoljen -a), do 5 (zelo zadovoljen -a).

Tabela 59: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivko zadovoljstvo staršev, kot ga doživljajo člani družine v otroštvu in adolescenci

	doživljanje mladostnice		doživljanje staršev		st. svob.	t	p
	M	SD	M	SD			
mati							
otroštvo							
adolescenca	3.95	.99	3.83	.85	184	.87	.385
	3.72	.99	3.59	.91	184	.92	.357
oče							
otroštvo							
adolescenca	4.08	.89	3.54	.85	183	4.19	.000
	3.60	.90	3.28	.88	183	2.43	.016

Mladostnice doživljajo očete kot bolj zadovoljne v vlogi roditelja od mater v obdobju otroštva, v adolescenci pa nasprotno. Starši pa se doživljajo drugače - v obeh primerih očetje svoje zadovoljstvo doživljajo kot nižje v primerjavi z doživljanji mater. Statistično pomembne razlike najdemo v zaznavanju med hčerko in očetom, tako za otroštvo kot adolescenco.

Tabela 60: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik med otroštvom in adolescenco za spremenljivko zadovoljstvo staršev, kot ga doživljajo posamezni člani družine

Preizkušanec	otročstvo		adolescenca		t (92)	p
	M	SD	M	SD		
ml. - mati	3.95	.99	3.72	.99	2.25	.027
ml. - oče	4.08	.89	3.60	.90	4.80	.000
mati - ml.	3.83	.85	3.59	.91	2.76	.007
očē - ml.	3.54	.85	3.28	.88	2.86	.000

Tudi pri spremenljivki zadovoljstvo staršev vsi člani družine doživljajo statistično pomembne razlike med otroštvom in adolescenco. Tako materam kot očetom zadovoljstvo v adolescenci upade. To je edina spremenljivka, pri kateri starši bolj kritično ocenjujejo svoje doživljanje v primerjavi s hčerinim.

1.7 Povzetek

V prvem delu vprašalnika, kjer so člani družine odgovarjali na vprašanja o pomembnih kvalitetah starševstva, sem analizirala šest spremenljivk, ki se nanašajo na otroštvo, in šest, vsebinsko enakih spremenljivk, ki se nanašajo na adolescenco mladostnice.

Statistično pomembne razlike v zaznavanju sem dobila za obdobje otroštva pri treh spremenljivkah, in sicer: pri doživljanju medsebojne bližine med mladostnico in obema staršema, pri doživljanju oviranja samostojnosti hčerke med mladostnico in materjo ter v doživljanju zadovoljstva v vlogi roditelja med mladostnico in očetom.

Za obdobje adolescence je več statistično pomembnih razlik, saj te dobimo pri vseh spremenljivkah, razen pri spremenljivki zaskrbljenosti staršev glede hčerke. Pri štirih od šestih spremenljivk dobimo statistično pomembne razlike med mladostnico in obema staršema (sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe mladostnice,

doživljanje medsebojne bližine ter oviranje samostojnosti hčerke), glede zadovoljstva v vlogi roditelja pa se razlikuje le doživljanje očetov in hčerk. Hčerke povsod, kjer gre za statistično pomembne razlike, nižje (bolj kritično) doživljajo interakcije kot oba starša. Kar pomeni, da so starši pri teh spremenljivkah višje, boljše ocenili medsebojne interakcije. Le pri spremenljivki zadovoljstvo v vlogi roditelja je obratno. Očetje nižje ocenjujejo svoje zadovoljstvo v vlogi, kot ga ocenjujejo hčerke, med materami in hčerkami pa ni statistično pomembnih razlik.

Pri pregledu, ali posamezni člani družine doživljajo medsebojne interakcije različno v obdobju otroštva in adolescence hčerke, ugotavljam, da obstajajo statistično pomembne razlike pri petih (od skupaj šestih) spremenljivkah, razen pri spremenljivki zaskrbljenost staršev. Pri spremenljivkah sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe hčerke, medsebojna bližina in zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja vsi trije doživljajo statistično pomembne razlike, pri oviranju samostojnosti hčerke pa doživlja razlike le mladostnica, starši pa ne. Vsi člani družine skladno doživljajo upad v kvaliteti interakcij v adolescenci.

Navedeni rezultati delno potrjujejo del prve hipoteze (H1), ki se nanaša na pomembne kvalitete starševstva in v kateri trdim, da obstajajo med člani družine razlike v doživljanju interakcij v družini. Delno pa potrjujejo tudi tretjo hipotezo (H3), v kateri trdim, da člani družine različno doživljajo medsebojne interakcije v otroštvu in adolescenci.

Hipotezo (H2), v kateri prepostavljam, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih le-ta vrednoti sama, lahko skoraj v celoti potrdim.

2. Razlike v doživljanju družinskih interakcij med posameznimi člani družine, ki se nanašajo na interakcije v družinskem sistemu

V poglavju navajam rezultate drugega dela vprašalnika o družini. Vsi trije člani družine so odgovarjali na enakih deset vprašanj, ki se nanašajo na doživljanje družinskega sistema; dve vprašanji se nanašata na strukturo družine, po štiri pa na komunikacijo in ravnanje s čustvi v družini. Razlike v zaznavanju lahko ugotavljamo med vsemi tremi člani družine.

2.1 Struktura družine

Način odločanja v družini

Na vprašanje glede načina odločanja v družini so člani družine odgovarjali po 9-stopenjski lestvici. Pred obdelavo podatkov pa sem nekatere kategorije odgovorov združila (glej razlago v poglavju o metodi), tako da pomeni : 1 (V bistvu ni nihče odločal, pri nas se je bilo težko odločati), 2 (Vedno je odločala mama - ali vedno je odločal oče), 3 (V večini primerov je odločala mama - V večini primerov je odločal oče), 4 (Odločala je mama, vendar je pri tem upoštevala tudi očetovo mnenje ali - Odločal je oče, vendar je pri tem upošteval tudi materino mnenje) in 5 (Oče in mama sta odločala skupaj).

V tabeli 61 sem predstavila frekvence ločene za mater in očeta, predvsem zaradi pomena teh podatkov za interpretacijo.

Po Beaversu (1976) se ocenjuje strukturo moči v družini glede na vodenje, prisotnost medsebojnega spoštovanja in pogajanja v družini. Pri oceni 1 gre za kaos, kjer nihče v družini nima dovolj moči, da bi strukturiral interakcije. Pri oceni 2 gre za izrazito dominantnost enega od staršev, kjer je kontrola v družini skoraj popolna, ni pogajanja, dominantnost in podrejanje sta pravili obnašanja. Pri oceni 3 gre za zmerno dominantnost enega od staršev, ko nekaj pogajanja obstaja vendar sta dominantnost in submisivnost še vedno pravili obnašanja. Pri

oceni 4 gre za vodenje enega od staršev, kjer se večina interakcij odvija skozi medsebojno spoštovanje in pogajanje, pri oceni 5, ko gre za enakomerno razdeljeno moč, pa je vodenje razdeljeno med starša in se spreminja in prilagaja naravi interakcij.

Tabela 61: Frekvence in odstotki posameznih ocen za spremenljivko način odločanja v družini

ocena/ preizkušanec	mladostnica		mati		oče	
	f	%	f	%	f	%
1 nihce	1	1.1	1	1.1	2	2.2
2 vedno - mati	3	3.2	2	2.2	2	2.2
- oče	2	2.2	1	1.1	1	1.1
3 večinoma - mati	5	5.4	2	2.2	5	5.4
- oče	6	6.5	3	3.2	2	2.2
4 z upošt. - mati	19	20.4	22	23.7	6	6.5
drugega - oče	15	16.1	10	10.8	17	18.3
5 oba skupaj	42	45.2	52	55.9	58	62.4

$\chi^2(2) = 6.39$ ($p = .04$)

Hčerke doživljajo matere kot tiste, ki pretežno odločajo v družini (ocene od 2 do 4) v 54,8 % primerov. Večinoma gre za odločanje matere z upoštevanjem mnenja očeta (20,4 %). V 45,2 % pa naj bi starša soodločala skupaj.

Matere v 55,9 % ocenjujejo, da s partnerjem skupaj soodločata, v ostalih primerih pa sebi pripisujejo več odločanja v družini - pretežno v pomenu odločanja z upoštevanjem mnenja partnerja (23,7 %).

Očetje v 62,4 % ocenjujejo, da starša soodločata v družini, v ostalih primerih pa pretežno vidijo bolj sebe kot tiste, ki odločajo v družini z upoštevanjem mnenja partnerke (18,3 %).

Če pogledamo, kako je razporejena struktura moči v tistih manj funkcionalnih oblikah (ko odloča praviloma eden od staršev - ocene 2 in 3), opazimo, da vidijo hčerke v tej vlogi enako pogosto matere (v 8,6 %) in očete (v 8,7 %). Očetje pripisujejo večjo moč materam (v 7,6 %) kot sebi (3,3 %), matere pa vidijo približno enako pogosto v tej vlogi sebe (v 4,4 %) in moža (4,3 %).

Razlik med zaznavanjem posameznih članov pri spremenljivki odločanje v družini nisem uspela preverjati s hi-kvadratom zaradi prevelikega števila celic s frekvenco manjšo od 5. Zato sem se odločila, da izločim vse posameznike, ki so ocenili odločanje z oceno 1. Tako sem lahko preverjala razlike v zaznavanju s Kruskal-Wallisovim testom (neparametrijsko obliko enosmerne analize variance), ki je močnejši od r x k inačice hi-kvadrat testa (Peers, 1986). Hi-kvadrat (po Kruskal Wallisovem testu) znaša pri dveh stopnjah svobode 6,39 in je pomemben na stopnji $p=0,04$.

Pri pregledu pomembnosti razlik med posameznimi člani družine preko inačice Mann-Whitney U- Wilcoxonovega testa (neparametrijska oblika t-testa) vidimo, da so statistično pomembne razlike v zaznavanju med hčerko in očetom, in sicer znaša $Z -2,40$ in je pomemben na stopnji $p=0,02$. Med hčerko in materjo in med staršema statistično pomembnih razlik nisem dobila.

Zavezništvo staršev

Člani družine so odgovarjali na vprašanje, koliko sta se starša pri vzgoji dogovarjala in upoštevala drug drugega. Odgovarjali so na 5-stopenjski lestvici, pri čemer je pomenila 1 (ne, eden od staršev je vedno potegnil z otroki), 2 (ne, starša se nista dogovarjala in upoštevala drug drugega), 3 (včasih sta se dogovarjala, večinoma ne), 4 (pogosto sta se dogovarjala in upoštevala drug drugega) in 5 (vedno sta se dogovarjala in upoštevala drug drugega). Zavezništvo staršev (Lidz, po Čačinovič Vogrinčičevi, 1992) so povzeli številni avtorji kot pomemben koncept za razumevanje funkcioniranja družine. Močno zavezništvo med staršema omogoča integracijo otrokove strukture ega. Najbolj motena oblika zavezništva, to je zavezništvo med enim od staršev in otrokom, pa otroku onemogoča izpolnjevanje svoje vloge.

Tabela 62: Frekvence in odstotki posameznih ocen za spremenljivko zaveznitvo staršev

ocena/ član družine	mladostnica		mati		oče	
	f	%	f	%	f	%
1	5	5.4	6	6.5	5	5.4
2	3	3.2	1	1.1	3	3.2
3	16	17.2	17	18.3	20	21.5
4	57	61.3	56	60.2	48	51.6
5	12	12.9	13	14.0	17	18.3

hi kvadrat (2) = .02 (p = .99)

Pri spremenljivki zaveznitvo staršev vsi člani dokaj skladno doživljajo dogovarjanje staršev. Razlike v zaznavanju niso statistično pomembne. Pri vseh članih družine je največji odstotek odgovorov na oceni 4, kar pomeni, da sta se starša pogosto dogovarjala in upoštevala drug drugega.

2.2 Komunikacija v družini (pogajanje, komunikacija, konflikti, povezanost z okoljem)

Tabela 63: Aritmetične sredine, SD in statistična pomembnost razlik za spremenljivke družinskega sistema (komunikacija), kot jih doživljajo člani družine

Spremenljivka/ preizkušanec	mladostnica		mati		oče		st. svob.*	F	p
	M	SD	M	SD	M	SD			
- pogajanje	3.28	.98	3.72	.88	3.85	.85	279	10.17	.00
- komunikacija									
- konflikti	3.42	.92	3.89	.70	3.91	.70	279	11.88	.00
- povezanost z okoljem	2.94	1.08	3.48	.94	3.55	.94	2	10.79	.00
- D4 komunikacija skupaj	3.82	.87	3.82	.71	3.90	.81	2	.36	.70
	13.45	2.94	14.91	2.30	15.21	2.39	276	12.63	.00

* V primerih, ko so variance skupin homogene, gre za 2 stopnji svobode, ko pa so nehomogene, gre za 279 stopenj svobode. V obeh primerih sem upoštevala rezultate ANOVE, kar utemeljujem v poglavju o uporabljenih statističnih metodah.

Pogajanje

Pri spremenljivki pogajanje (v kolikšni meri so se v družini učinkovito pogajali) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (pogajanja v naši družini niso bila možna), 2 (redko), 3 (občasno), 4 (ponavadi) in 5 (vedno).

Vsi člani družine so v povprečju zaznavali pogajanje med ocenama 3 in 4, torej med občasnim in pogostim pogajanjem. Najslabše so pogajanje ocenile mladostnice, sledijo matere, najvišje ocene pa so postavili očetje. Razlike med zaznavanjem pogajanja družinskih članov so statistično pomembne. Scheffejev preizkus kaže na statistično pomembne razlike med mladostnico in obema staršema.

Komunikacija

Pri spremenljivki komunikacija (kako se je družina sporazumevala) so člani odgovarjali po 5 stopenjski lestvici od 1 (skoraj nikoli jasno), 2 (pogosto nejasno), 3 (včasih nejasno), 4 (večinoma jasno) in 5 (zelo jasno). Vsi člani družine so ocenili komunikacijo v družini v povprečju med oceno 3 in 4, to je med včasih nejasno in večinoma jasno, pri čemer so razlike v zaznavanju med posameznimi člani statistično pomembne. Ponovno so najslabše ocenjevale interakcije v družini mladostnice, najbolje pa očetje. Scheffejev preizkus kaže na statistično pomembne razlike med mladostnico in obema staršema.

Konflikti

Pri spremenljivki konflikti (prisotnost nerešenih konfliktov v družini) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (precej je bilo nerešenih konfliktov v družini, kar je pomembno vplivalo na naše odnose), 2 (obstajali so določeni nerešeni konflikti, ki so zmerno vplivali na odnose v družini), 3 (bilo je nekaj nerešenih konfliktov, ki so včasih vplivali na družino), 4 (bilo je nekaj konfliktov, brez večjega vpliva na družino) in 5 (malo ali nič nerešenih konfliktov).

Razlike v zaznavanju med člani družine so statistično pomembne. Pri čemer so hčerke ponovno najslabše presojale interakcije in očetje najboljše. Gre za razpon povprečja od 2,94 do 3,55, to je od zmernega do občasnega vpliva nerešenih konfliktov na družino, do občasnega oz. brez večjega vpliva na družino. Razlike so ponovno statistično pomembne med člani družine in spet med mladostnico in obema staršema.

Povezanost družine s socialnim okoljem

Pri spremenljivki povezanost družine s socialnim okoljem (v kolikšni meri ste bili povezani z ljudmi in prijatelji iz okolja) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (skoraj nič), 2 (šibko), 3 (srednje), 4 (dokaj odprti) in 5 (odprti). Razlike v zaznavanju med člani družine so majhne in statistično nepomembne. Ponovno pa so hčere najbolj kritično ocenile spremenljivko in očetje najboljše - povprečje se giblje med srednjo odprtostjo in dokajšnjo odprtostjo in povezanostjo z okoljem.

Pri kompozitni spremenljivki D4 (komunikacija) so statistično pomembne razlike med člani družine. Scheffejev post hoc test pokaže na pomembnost razlik med mladostnico in obema staršema.

2.3 Ravnanje s čustvi v družini (prepustnost, ekspresivnost, razpoloženje in vzdušje ter empatija)

Tabela 64: Aritmetične sredine, SD ter statistična pomembnost razlik za spremenljivke družinskega sistema (čustva), kot jih doživljajo člani družine

Spremenljivka/ preizkušanec	mladostnica		mati		oče		st. svob.	F	p
	M	SD	M	SD	M	SD			
- prepustnost	3.34	.99	3.82	.72	3.89	.68	276	12.48	.00
- ekspresivnost	3.67	.92	3.96	.90	3.71	.89	2	2.79	.06
- razp. in vzdušje									
- empatija	3.96	.95	4.01	.77	4.08	.77	276	.47	.63
- D5 - čustva skupaj	3.88	1.00	4.23	.86	4.04	.82	2	3.43	.03
	14.85	3.16	16.01	2.52	15.72	2.44	275	4.55	.01

Prepustnost

Pri spremenljivki prepustnost (v kolikšni meri so člani družine prisluhnili drug drugemu) so preizkušanci odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (zelo slabo), 2 (pogosto slabo), 3 (srednje), 4 (kar dobro) in 5 (zelo dobro). Rezultati kažejo, da so člani družine ocenjevali prepustnost v povprečju med srednjo in zelo dobro, razlike med njimi so statistično pomembne (med mladostnico in obema staršema). Ponovno so najslabše ocenile interakcije hčerke.

Ekspresivnost

Pri spremenljivki ekspresivnost (v kolikšni meri so v družini odprto izražali svoja čustva) so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici, pri čemer je pomenila 1 (nismo izražali čustev), 2 (večino čustev smo skrivali), 3 (nekatera čustva smo izražali, druga pa ne), 4 (večino čustev smo izražali odprto in jasno, vendar nam je bilo pri tem včasih nelagodno) in 5 (večino čustev smo izražali odprto in jasno). Člani družine

so v povprečju ocenili ekspresivnost med naslednjima stopnjama: nekatera čustva so izražali, druga pa ne in večino čustev so izražali, z občasnim nelagodjem. Razlike v zaznavanju posameznih članov družine niso statistično pomembne.

Razpoloženje in vzdušje

Pri spremenljivki razpoloženje in vzdušje so člani družine odgovarjali po 5-stopenjski lestvici od 1 (običajno hladno in zadržano), 2 (srednje hladno in zadržano), 3 (občasno toplo in prisrčno, včasih pa hladno in zadržano), 4 (srednje toplo in prisrčno) do 5 (običajno zelo toplo in prisrčno). V povprečju so člani družine odgovarjali okoli ocene 4, razlike med njimi so zelo majhne in niso statistično pomembne.

Empatija

Pri spremenljivki empatija (kako so se člani družine vživeli in se odzivali na čustva drugih članov družine) so preizkušanci odgovarjali na 5-stopenjski lestvici od 1 (odzivali smo se neprimerno), 2 (ni bilo občutljivega in razumevajočega odziva), 3 (poskušali smo se občutljivo in razumevajoče odzivati, a nam pogosto ni uspelo), 4 (kljub odporom smo se odzivali občutljivo in razumevajoče) do 5 (odzivali smo se občutljivo in razumevajoče). Odgovori članov družine se ponovno statistično pomembno razlikujejo, pri čemer so bile hčerke ponovno najbolj kritične. Scheffejev test pokaže, da obstajajo razlike med hčerko in materjo.

Pri kompozitni spremenljivki D5 (ravnanje s čustvi v družini) so statistično pomembne razlike med člani družine. Scheffejev post hoc test pokaže na pomembnost razlik med mladostnico in materjo.

2.4 Povzetek

V zaznavanju strukture družine najdemo statistično pomembne glede načina odločanja v družini, kjer gre za razlike med zaznavanjem hčerke in očeta. Glede zaveznitva med staršema pa med člani družine ni razlik v zaznavanju.

V zaznavanju komunikacije v družini se globalno gledano (pri kompozitni spremenljivki D4) razlikujejo zaznavanja vseh treh članov družine. Po posameznih spremenljivkah pa se razlikuje zaznavanje med vsemi tremi družinskimi člani pri zaznavanju pogajanja, komunikacije in konfliktov, glede povezanosti družine z okoljem pa ni statistično pomembnih razlik.

V doživljanju ravnanja s čustvi v družini najdemo statistično pomembne razlike pri kompozitni spremenljivki D5 med hčerko in materjo. Po posameznih spremenljivkah pa je stanje naslednje: pri prepustnosti se razlikujejo zaznavanja vseh treh članov družine, glede empatije med mladostnico in materjo, pri ostalih dveh spremenljivkah (ekspresivnost in razpoloženje in vzdušje) pa ni statistično pomembnih razlik.

Iz rezultatov je razvidno, da zaznavajo spremenljivke družinskega sistema v povprečju starši dosledno boljše (višje), kot jih vrednotijo hčerke. Pri tem so razen pri dveh spremenljivkah (ekspresivnosti in empatiji) odgovori očetov najvišji. Pri omenjenih dveh spremenljivkah pa so najugodnejše ocenile interakcije matere.

Navedeni rezultati delno potrjujejo drugi del prve hipoteze (H1), ki se nanaša na družino kot sistem in v kateri trdim, da obstajajo med člani družine razlike v doživljanju interakcij v družini.

Rezultati pa potrjujejo tudi drugo hipotezo (H2), v kateri trdim, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti leta sama.

3. Analiza zaznavanja razlik med člani družine, ko upoštevamo družino kot enoto

Izhajajoč iz rezultatov faktorske analize, ki je bila izvedena na vprašalniku o družini za vsakega posameznega člana družine posebej (glej poglavje o umerjanju instrumentov) sem, kot že rečeno, tvorila kompozitne spremenljivke, z namenom izvedbe faktorske analize, kjer jemljemo družino kot enoto analize, kot to priporočajo Benson, Curtner-Smith, Collins in Keith (1995). Kompozitne spremenljivke sem tvorila tudi zato, da bi zadostila pogojem faktorske analize, saj bi bilo v primeru upoštevanja vseh spremenljivk porušeno zahtevano razmerje med številom spremenljivk in številom oseb.

Sprva sem vnesla v faktorsko analizo kompozitne spremenljivke (D1, D2, D3, D4, D5 za vse člane družine - to je skupno 18 spremenljivk). Faktorsko analizo sem izvajala po metodi glavnih komponent z rotacijo varimax. Zaradi nižjih korelacij ($r < 0,30$) kompozitnih spremenljivk s spremenljivkami D1 in ponekod D3 in nižje komunalitete spremenljivk D3 sem navedene spremenljivke izločila in vnesla v faktorsko analizo le kompozitne spremenljivke D2, D4 in D5 (za vse člane družine skupaj 10 spremenljivk). Uporabila sem isto metodo kot v predhodni faktorski analizi.

Kot je razvidno iz tabele 65, so komunalitete vseh spremenljivk dobre, kar se izkaže tudi v drugih parametrih ($KMO = 0,74$, Bartlettov test sferičnosti = 447,914 in $p = 0,000$), ki dokazujejo, da je predlagana faktorska rešitev na 10 kompozitnih spremenljivkah boljša od predhodne, osnovane na 18 spremenljivkah.

Tabela 65: Spremenljivke in njim pripadajoče komunalitete vprašalnika VOD, za vse člane družine skupaj

spremenljivka	komunaliteta
D5	.80982
DM2	.72789
DO2	.56100
D4	.78020
D4M	.80394
D5M	.83403
D2M	.52590
D5O	.74060
D4O	.70819
D2O	.70899

Lastna vrednost, večja od ena, se izkaže pri treh faktorjih, ki skupno pojasnjujejo kar 72 % variance.

Tabela 66: Lastne vrednosti, pojasnjena varianca in dobljeno število faktorjev v VOD (pri kompozitnih spremenljivkah za vso družino)

Faktor	lastna vrednost	% sk. variance	kum. % sk. variance
1	4.19382	41.9	41.9
2	1.80088	18.0	59.9
3	1.20587	12.1	72.0

Kot je razvidno iz tabele 67, dobimo tri faktorje, vsak od njih se nanaša na spremenljivke enega od članov družine. **Prvi faktor**, ki pojasnjuje kar 41,2 % variance je nasičen z vsemi spremenljivkami, ki pripadajo mladostnici. **Drugi** (18,0 %) je nasičen z vsemi spremenljivkami, ki pripadajo materi, in **tretji** (12,1 %) z vsemi spremenljivkami, ki pripadajo očetu.

Tabela 67: Rotirana faktorska matrika: nasičenost treh faktorjev s spremenljivkami družine po rotaciji varimax

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
D5	.86371		
DM2	.83096		
DO2	.64296		
D4	.87368		
D4M		.87098	
D5M		.86698	
D2M		.68145	
D5O			.78589
D4O			.73931
D2O			.83601

Navedeni rezultati v celoti ponovno potrjujejo izhodiščno hipotezo (H1), da obstajajo med člani družine razlike v doživljanju interakcij v družini.

4. Zaznavanje kompetentnosti družinskih interakcij

Sprva sem nameravala za ugotavljanje zaznavanja kompetentnosti družinskih interakcij uporabiti na osnovi faktorske analize (glej tabeli 66 in 67) družini pripisane faktorske rezultate. Zaradi narave dobljenih rezultatov (saj bi bili po tej metodi družini pripisani trije faktorski rezultati, ki pripadajo vsakemu članu družine posebej) uporaba faktorskih rezultatov za razvrščanje družin v bolj ali manj kompetentne družine, ni bila smiselna.

Zato sem se odločila za uporabo taksonomske analize. Družino sem upoštevala kot enoto (primer), pri čemer sem vnesla v analizo vse spremenljivke drugega dela vprašalnika VOD, ki se nanašajo na družino kot sistem (10 spremenljivk za vsakega družinskega člana, skupaj 30 spremenljivk). Spremenljivko, ki se nanaša na strukturo moči v družini,

sem vnesla v korigirani obliki (glej tabelo 61). Sprva sem orientacijsko izvedla taksonomsko analizo po hitrem postopku (ti. quick cluster - k-means metodo), ki uporablja kot metodo razvrščanja rezultatov aritmetične sredine tako, da primer pripiše skupini z najmanjšo oddaljenostjo med primerom in centrom skupine (centroidom). Rezultati analize so se pokazali kot obetavni, saj so se pri določitvi dveh skupin aritmetične sredine po posameznih spremenljivkah, združene za celo družino, dosledno razvrščale v dve skupini: v prvo tiste z nižjim povprečjem in v drugo tiste z višjim povprečjem. Pri določitvi razvrščanja družin v tri skupine, se rezultati niso več tako dosledno razvrščali na intervalu večje ali manjše stopnje zaznavanja kompetentnosti, zato sem za nadaljnjo statistično obdelavo uporabila pripadnost primera (družine) v eno od dveh skupin.

Nato sem začela iskati najustreznejšo metodo razvrščanja skupin s hierarhično taksonomsko analizo. Ta začne razvrščanje tako, da najprej uvrsti vsak primer v lastno skupino, nato jih na različne načine (glede na metodo) združuje. Fisher in Ransom (1995) priporočata Wardovo metodo, ki združuje skupine, dokler varianca med primeri v vsaki skupini ne doseže minimalne stopnje. Uporabila sem mero seuclid, ki računa oddaljenost med dvema spremenljivkama z vsoto kvadratov razlik med vrednostmi teh dveh spremenljivk. Določila sem, naj se spremenljivke razporedijo v dve skupini. Pričakovala sem, da se bodo razporedile glede na nižjo in višjo stopnjo kompetentnosti, kar se je tudi potrdilo. V vsako od skupin se je uvrstila natanko polovica (N=46) družin - ena družina je bila zaradi pomanjkljivih podatkov izločena.

Dendrogram, ki prikazuje razvrščanje družin v skupine, prilagam v prilogi 3.

Tabela 68: Aritmetične sredine po spremenljivkah VOD, ki se nanašajo na družino kot sistem, za obe skupini (1= nižja stopnja kompetentnosti, 2= višja stopnja kompetentnosti) za vsakega člana družine posebej

sprem. VOD/ M	mladostnica		mati		oce	
	sk. 1	sk. 2	sk.1	sk.2	sk.1	sk.2
način odločanja	3.83	4.57	4.09	4.74	4.09	4.74
zaveznitvo	3.43	4.02	3.30	4.17	3.39	4.09
pogajanje	2.78	3.76	3.30	4.13	3.43	4.26
komunikacija	3.02	3.80	3.56	4.22	3.54	4.28
prepustnost	2.08	3.87	3.43	4.20	3.50	4.28
ekspresivnost	3.22	4.13	3.54	4.39	3.35	4.09
razp. in vzdušje	3.34	4.67	3.63	4.39	3.63	4.52
ravn. s konflikti	2.48	3.41	3.11	3.87	3.33	3.76
empatija	3.43	4.30	3.87	4.59	3.85	4.23
pov. z okoljem	3.57	4.07	3.67	3.97	3.61	4.20

Da bi bilo uvrščanje družin v skupine smiselno, je pomembno odkriti vzorec razvrščanja v skupine, ki naj bi bil podoben za vse tri člane družine, saj se aritmetične sredine vseh treh članov družine med seboj razlikujejo.

Pri pregledu aritmetičnih sredin posameznih spremenljivk za vse tri člane družine ločeno ugotavljam, da so aritmetične sredine prve (manj kompetentne) skupine dosledno nižje od aritmetičnih skupin druge (bolj kompetentne) skupine. Hkrati pa tudi velja, da so aritmetične sredine prve skupine pod skupnim povprečjem (glej tabeli 63 in 64), druge pa nad skupnim povprečjem. To dejstvo utemeljuje uporabo omenjene metode za razvrščanje družin v dve skupini glede na nižjo ali višjo stopnjo kompetentnosti. Družinam (primerom) je bila tako pripisana pripadnost k eni od obeh omenjenih skupin.

5. Stopnja psihosocialnega razvoja članov družine in identitetni položaji mladostnice

V nadaljevanju navajam osnovno opisno statistiko za rezultate, dobljene z vprašalnikom stopnje psihosocialnega razvoja mladostnic (WR) in staršev (OP).

Tabela 69: Aritmetične sredine in SD stadijev psihosocialnega razvoja mladostnic (WR)

Stadiji	M	SD
1. temeljno zaupanje	4.31	5.62
temeljno nezaupanje	-7.27	3.97
skupaj	11.58	8.69
2. avtonomija	6.75	3.61
sram, dvom	-1.01	3.54
skupaj	7.76	5.87
3. inicativa	5.44	3.90
krivda	-8.18	4.69
skupaj	13.62	7.28
4. storilnost	7.63	4.16
manjvrednost	-6.05	5.11
skupaj	13.69	8.60
5. identiteta	6.92	4.65
difuznost vlog	-5.81	5.39
skupaj	12.73	9.02
6. intimnost	8.29	2.54
izolacija	-7.26	1.97
skupaj	15.55	3.85
seštevek WR	74.94	35.11

Kot je razvidno iz tabele 70, dosegajo očetje na vseh stadijih višje aritmetične sredine od mater, razen na stadiju generativnosti. Razlike so statistično pomembne pri iniciativnosti (tretji stadij) in pri storilnosti (četrti stadij). Pri seštevku stopnje psihosocialnega razvoja razlike med staršema niso statistično pomembne, so pa razlike blizu statistične pomembnosti.

Tabela 70: Aritmetične sredine in SD ter statistična pomembnost razlik za posamezne stadije psihosocialnega razvoja med materami in očeti (OP)

Stadiji	mami		oče		st. sv. (184)	t	p
	M	SD	M	SD			
1. zaupanje	19.06	3.96	19.76	4.01		-1.20	.233
2. avtonomija	16.38	3.58	17.22	3.14		-1.70	.091
3. iniciativnost	16.94	3.89	18.68	3.66		-3.15	.002
4. storilnost	21.11	4.41	22.74	4.14		-2.61	.010
5. identiteta	38.35	7.04	39.27	6.96		- .89	.374
6. intimnost	17.99	3.60	18.51	3.73		- .96	.338
7. generativnost	21.03	3.32	20.80	3.25		- .49	.624
seštevek OP	150.86	24.48	156.97	22.73		-1.76	.080

Med rezultati mladostnice in staršev pri vprašalnikih stadijev psihosocialnega razvoja (glej tabelo 71) so posamezni ekvivalentni stadiji med seboj pomembno statistično povezani predvsem med mladostnico in materjo pri zaupanju, iniciativnosti in identiteti. Z očetom pa pri iniciativnosti in storilnosti. Statistično pomembne korelacije so sicer nizke in se gibljejo med 0,20 in 0,30.

Tudi sešteveki psihosocialne zrelosti mladostnice so vsi, razen za drugi materin stadij, pomembno povezani z materinimi stadiji psihosocialnega razvoja. Z očetovimi pa so večinoma na meji pomembnosti, kar se pokaže pri statistično pomembni korelaciji ($r=0,23$, $p<0,05$) med seštevkom WR in OP očeta.

Pri avtonomiji in intimnosti ni statistično pomembnih povezav, morda tudi zaradi slabših merskih karakteristik vprašalnika WR na teh dveh stadijih.

Tudi križna povezanost stadijev med mladostnico in starši pokaže, da je veliko več pomembnih povezav med materjo in mladostnico (21) kot pa med očetom in mladostnico (7).

Tabela 71: Korelacije med stopnjo psihosocialnega razvoja staršev (OP za matere in očete) in mladostnice (WR)

	WR	1. zaupanje	2. avto nomija	3. inici ativa	4. storil nost	5. ident. nost	6. intim nost	seštevek WR
OP-mati, oče								
1. zaupanje	-m -o	.25* -	.26* -	.32** .21*	- -	.25* -	- -	.30** -
2. avtonomija	-m -o	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
3. iniciativa	-m -o	.24* .22*	.24* -	.30** .21*	- -	.21* .22*	- -	.26* -
4. storilnost	-m -o	.24* -	.26* -	.26* -	- .27**	.21* -	- -	.26* -
5. identiteta	-m -o	.22* -	.28** -	.26* -	.21* -	.29** -	- -	.30** -
6. intimnost	-m -o	- -	.23* -	.22* -	- -	- -	- -	.21* -
7. generativ.	-m -o	.23* -	- -	- .22*	- -	.25* .23*	- -	.24* .23*
seštevek OP	-m -o	.25* -	.29** -	.31** .22*	.20* .21*	.27** .22*	- -	.31** .23*

V naslednjem koraku sem izvedla sedem regresijskih analiz, pri katerih sem vnesla v analizo vsakič po eno od odvisnih (kriterijskih) spremenljivk, kompozitne spremenljivke vprašalnika WR (kjer gre za seštevke za posamezne stadije - tem. zaupanje, avtonomija, iniciativa, storilnost, identiteta, intimnost in seštevek stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice - seštevek WR). Kot neodvisni (prediktorski) spremenljivki sta bila vnešena seštevka vprašalnika OP za starše - torej seštevek stopnje psihosocialnega razvoja matere in očeta posebej.

V tabelah 72 in 73 zaradi večje preglednosti združujem rezultate sedmih regresijskih analiz.

Tabela 72: Multipla korelacija (R), pojasnjena varianca (R²) in statistična pomembnost regresijske analize med stopnjo psihosocialnega razvoja mladostnice (WR - OV) in staršev (OP - NV)

odvisne spremenljivke (WR)	R	R ²	st. svob.	F	p
1.tem. zaupanje	.28	.08	2 (90)	3.73	.028
2.avtonomija	.30	.09	2 (90)	4.63	.012
3.iniciativa	.34	.11	2 (90)	5.83	.004
4.storilnost	.26	.07	2 (90)	3.32	.041
5.identiteta	.31	.10	2 (90)	4.80	.011
6.intimnost	.17	.03	2 (90)	1.33	.269
seštevek WR	.35	.12	2 (90)	6.26	.003

Tabela 73: Pomembnost posameznih prediktorjev (OP mati, OP oče) za pojasnjevanje kriterija v regresijski analizi stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice (WR)

odvisne spremenljivke (WR) in kriterijski sprem.(OP)	B	Beta	t	p
1. tem. zaupanje-				
OP mati	.08	.22	2.12	.037
OP oče	.05	.12	1.13	.261
2. avtonomija-				
OP mati	.06	.27	2.60	.011
OP oče	.02	.09	.87	.385
3. iniciativa-				
OP mati	.08	.27	2.61	.011
OP oče	.05	.15	1.47	.144
4. storilnost-				
OP mati	.06	.16	1.53	.129
OP oče	.06	.17	1.62	.108
5. identiteta-				
OP mati	.08	.23	2.22	.029
OP oče	.06	.16	1.54	.128
6. intimnost-				
OP mati	.02	.15	1.43	.156
OP oče	.01	.04	.40	.692
seštevek WR-				
OP mati	.39	.27	2.65	.009
OP oče	.25	.16	1.60	.114

Iz tabele 72 so razvidne korelacije med odvisnimi spremenljivkami (kriteriji) in neodvisnima prediktorjema (stopnja psihosocialnega razvoja matere in očeta). Korelacije so relativno nizke, so pa statistično pomembne za prvih pet stadijev in seštevek celotnega vprašalnika WR. Uspeli smo pojasniti relativno nizek odstotek variance kriterijev. Med posameznimi stadiji je najvišje (z 11 % variance) pojasnjen tretji stadij - iniciativnost. Če vnesemo v regresijsko analizo seštevek psihosocialne

zrelosti mladostnice, dobimo nekoliko višji odstotek (12 %) pojasnjene variance, ki je statistično pomemben, pri čemer znaša koeficient multiple korelacije 0,35.

Tabela 73 nam pokaže, da hčerino stopnjo psihosocialnega razvoja statistično pomembno pojasnjuje stopnja materine psihosocialne zrelosti. T-test je pokazal statistično pomembne vrednosti za prvi, drugi, tretji in peti stadij ter za seštevek WR, kjer so vrednosti koeficientov beta najvišje in tudi statistično najpomembnejše.

Očetova stopnja psihosocialnega razvoja kot prediktor nikjer ni statistično pomembna.

Dela četrte hipoteze (H4), v kateri trdim, da obstajajo med stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev in stopnjo psihosocialnega razvoja njihovih hčera pozitivne povezanosti, nikakor ne morem v celoti potrditi, obstajajo pa delne statistično pomembne povezave.

V tabeli 74 navajam osnovno opisno statistiko za rezultate, dobljene z vprašalnikom identitetnih položajev za mladostnice (EOMEIS-2).

Tabela 74: Aritmetične sredine in SD vprašalnika EOMEIS-2 po posameznih podlestvicah

Identitetni položaji *	M	SD
1. zrela identiteta-id.	31.10	6.25
zrela identiteta-in.	34.30	6.54
zrela identiteta	65.40	11.48
2. moratorij-id.	26.00	5.50
moratorij-in.	22.31	5.27
moratorij	48.31	9.47
3. privzeta iden.-id.	17.19	5.10
privzeta iden.-in.	17.26	4.90
privzeta iden.	34.45	8.85
4. razpršena iden.-id.	23.31	5.21
razpršena iden.-in.	18.22	3.48
razpršena iden.	41.53	7.33

* v tabeli 74 navajam rezultate za ideološko in interpersonalno podlestvico ter skupni seštevek

Tabela 75: Statistično pomembne korelacije med kompozitnimi spremenljivkami EOMEIS-2 in OP

	EOMEIS-2	zrela identiteta	moratorij	privzeta identiteta	razpršena identiteta
OP					
1. zaupanje	-m	-	-	-	-.26**
	-o	-	-.22*	-	-
2. avtonomija	-m	-	-	-	-.22*
	-o	-	-	-	-
3. iniciativa	-m	-	-	-	-
	-o	-	-	-	-
4. storilnost	-m	-	-	-	-.29**
	-o	.24*	-.24*	-	-
5. identiteta	-m	-	-	-	-.21*
	-o	.22*	-.23*	-	-.23*
6. intimnost	-m	-	-	-	-
	-o	.27**	-	-	-
7. generativ.	-m	-	-	-	-
	-o	.22*	-	-	-
seštevek OP					
	-m	-	-	-	-.25*
	-o	.26*	-.24*	-	-

Zanimive statistično pomembne korelacije se izkazujejo med **zrelo identiteto** mladostnice in zadnjimi štirimi stadiji ter skupno stopnjo psihosocialnega razvoja očeta.

Moratorij je statistično pomembno negativno povezan z nekaterimi očetovimi stadiji (prvim, četrtem in petim) ter z njegovo skupno stopnjo psihosocialnega razvoja.

Razpršena identiteta pa se statistično pomembno negativno povezuje z materinimi rezultati na prvem, drugem, četrtem in petem stadiju ter s skupno materino stopnjo psihosocialnega razvoja in z očetovim rezultatom na petem stadiju. Korelacije so sicer nizke in pomembne večinoma na ravni $p < 0,05$.

Privzeta identiteta ni statistično pomembno povezana s stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev.

Iz dobljenih statistično pomembnih korelacij lahko sklepamo, da je materina vloga v oblikovanju identitete hčerke bolj temeljna - z višjo stopnjo materinega psihosocialnega razvoja je več možnosti, da se pri hčerki ne bo razvil najmanj razvit identitetni položaj razpršene identitete. Višja stopnja psihosocialnega razvoja očeta pa prispeva k razvoju identitetnih položajev hčerke bolj v razvojnem smislu - predvsem spodbuja hčerko, da preneha z iskanjem in se zaveže ter tako razvije zrelo identiteto.

Rezultati štirih regresijskih analiz, pri čemer sem vnesla v analizo vsakič po eno od odvisnih (kriterijskih) spremenljivk kompozitne spremenljivke za posamezni identitetni položaj (zrela identiteta, moratorij, privzeta in razpršena identiteta), kot neodvisni (prediktorski) spremenljivki pa stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev ločeno, so prikazani v tabelah 76 in 77 (kjer zaradi preglednosti združujem rezultate štirih regresijskih analiz).

Po pričakovanju dobimo podobne rezultate, kot so razvidni iz tabele 75. Zaključimo lahko, da v posameznih identitetnih položajih pojasnjujejo rezultate sicer v nizkem odstotku, ki pa je statistično pomemben, pri zreli identiteti in moratoriju očetova stopnja psihosocialnega razvoja ter mamina pri razpršeni identiteti.

Tabela 76: Multipla korelacija (R), pojasnjena varianca (R²) in statistična pomembnost regresijske analize med identitetnimi položaji mladostnice (EOMEIS-2 - OV) in stopnjo psihosocialnega razvoja staršev (OP - NV)

odvisne spremenljivke (EOMEIS-2)	R	R ²	st. svob.	F	p
zrela identiteta	.27	.07	2 (90)	3.47	.035
moratorij	.27	.07	2 (90)	3.47	.035
privzeta identiteta	.17	.03	2 (90)	1.38	.258
razpršena identiteta	.26	.07	2 (90)	3.22	.044

Tabela 77: Pomembnost posameznih prediktorjev (OP mati, OP oče) za pojasnjevanje kriterija v regresijski analizi identitetnih položajev mladostnice (EOMEIS-2)

odvisne spremenljivke (EOMEIS-2) in kriterijski sprem. (OP mati, OP oče)		B	Beta	t	p
zrela identiteta-					
	OP mati	.03	.05	.52	.604
	OP oče	.13	.25	2.37	.020
moratorij-					
	OP mati	-.05	-.12	-1.13	.264
	OP oče	-.12	-.21	-2.02	.046
privzeta identiteta-					
	OP mati	.06	.18	1.65	.102
	OP oče	-.01	-.03	-.27	.786
razpršena identiteta-					
	OP mati	-.07	-.23	-2.18	.032
	OP oče	-.02	-.08	-.71	.477

Dela četrte hipoteze (H4), v kateri trdim, da obstajajo med stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev in zrelostjo identitetnih položajev njihovih hčera pozitivne povezanosti, nikakor ne morem v celoti potrditi, obstajajo pa delne statistično pomembne povezave.

Predvsem gre za dejstvo, da je s položajem zrele identitete (kot najbolj razvitega identitetnega položaja) statistično pomembno povezan predvsem rezultat očetove stopnje psihosocialnega razvoja, materine pa ne.

6. Zaznavanje kompetentnosti družinskih interakcij in povezave s stopnjo psihosocialnega razvoja članov družine in z zrelostjo identitetnih položajev hčerke - mladostnice

Z namenom preverjanja pete hipoteze sem izračunala Pearsonove korelacijske koeficiente (r) med pripadnostjo k skupini družin z nižjo oz. višjo stopnjo kompetentnosti, kot jo zaznavajo člani družine, in stopnjo

psihosocialnega razvoja mladostnic in staršev (tabela 78) ter identitetnimi položaji mladostnic (tabela 79).

Kot kaže tabela 78, so korelacije med pripadnostjo skupini družin in spremenljivkami stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice povsod relativno nizke. Gibljejo se od 0,18 do 0,38. Vendar so korelacije pri vseh stadijih, razen pri avtonomiji, statistično pomembne.

Zanimivo pa je, da so korelacije kompetentnosti družine in stopnje psihosocialnega razvoja staršev precej podobne (pri zaupanju, avtonomiji in identiteti) ali celo nekoliko višje od prej naštetih (pri intimnosti). Inicijativnost je statistično pomembno povezana s kompetentnostjo le pri hčerki, storilnost pa pri hčerki in materi. Tudi generativnost staršev je pomembno povezana s kompetentnostjo družin, kar je pričakovan rezultat, saj je po teoriji temelj generativnosti prav razvijanje skrbi za druge.

Tabela 78: Korelacijski koeficienti (r) med pripadnostjo skupini družin, razvrščenih glede na kompetentnost, in spremenljivkami stopnje psihosocialnega razvoja mladostnic in staršev

Spremenljivke psihosocialnega razvoja	Član družine		
	mladostnica	mati	oce
1. zaupanje	.25*	.25*	.27**
2. avtonomija	.18	.16	.14
3. iniciativnost	.38**	.15	.00
4. storilnost	.27*	.27**	.16
5. identiteta	.37**	.34**	.33**
6. intimnost	.27*	.43**	.36**
7. generativnost	-	.33**	.44**
seštevek	.36**	.34**	.32**

Postavlja se nam vprašanje, zakaj avtonomija ni statistično pomembno povezana s kompetentnostjo družin niti pri enem od članov družine. To korelacijo bi na osnovi teoretičnih izhodišč pričakovali kot pomembno, saj ustvarjajo kompetentne družine dovolj prostora za mladostnika, da si pridobiva avtonomijo. Morda bi pri hčerkah lahko pripisali nižjo korelacijo nekoliko šibkejšim merskim karakteristikam instrumenta pri tej spremenljivki, vendar smo dobili enak rezultat tudi za oba starša.

Vsekakor lahko zaključimo, da je kompetentnost pomembno povezana s stopnjo psihosocialnega razvoja vseh družinskih članov, kar kažejo korelacije med zaznavanjem kompetentnosti in seštevki vprašalnikov psihosocialnega razvoja. **Tako lahko potrdim del hipoteze (H5), v kateri trdim, da obstajajo pozitivne povezanosti med zaznavanjem kompetentnosti družine in stopnjo psihosocialnega razvoja mladostnice.**

Korelacije med pripadnostjo skupini družin in spremenljivkami identitetnih položajev (tabela 79) so relativno nizke in statistično nepomembne, razen s privzeto identiteto. Korelacija znaša 0,44 in je statistično pomembna. Trend korelacij je pričakovan. Z zrelo identiteto znaša korelacija 0,20 in je na meji statistične pomembnosti ($p=0,053$), moratorij in razpršena identiteta pa sta negativno povezana z zaznavanjem kompetentnosti družine.

Tabela 79: Korelacijski koeficienti (r) med pripadnostjo skupini družin, razvrščenih glede na kompetentnost, in identitetnimi položaji mladostnic

Identitetni položaji	Pripadnost skupini družin
1. zrela identiteta	.20
2. privzeta identiteta	.44**
3. moratorij	-.18
4. razpršena identiteta	-.15

Dela hipoteze (H5), v kateri trdim, da obstajajo pozitivne povezanosti med zaznavanjem kompetentnosti družine in zrelostjo identitetnih položajev mladostnice, ne morem potrditi.

7. Napovedovanje stopnje psihosocialnega razvoja in identitetnih položajev mladostnice

Z namenom preverjanja prvega dela šeste hipoteze (Zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema je boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice kot je stopnja psihosocialnega razvoja staršev), sem izvedla sedem regresijskih analiz, pri katerih sem vnesla v analizo vsakič po eno od odvisnih (kriterijskih) spremenljivk, kompozitne spremenljivke za stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice

ločeno po stadijih in skupno kompozitno spremenljivko (seštevek WR). Kot neodvisne (prediktorske spremenljivke) pa so bili vnešeni: seštevka vprašalnika OP za starše (za vsakega starša posebej) in pripadnost skupini glede na zaznavanje kompetentnosti družine s strani družinskih članov. Ločeno sem izvedla še regresijsko analizo z istimi odvisnimi spremenljivkami, kot neodvisni (prediktorski) spremenljivki pa sem vnesla seštevek stopnje psihosocialnega razvoja za oba starša skupaj in zaznavanje kompetentnosti družine.

V tabelah 80 in 81 zaradi večje preglednosti združujem rezultate sedmih regresijskih analiz.

Tabela 80: Multipla korelacija (R), pojasnjena varianca (R²) in statistična pomembnost regresijske analize med stopnjo psihosocialnega razvoja mladostnice (WR) in staršev (OP mati, OP oče) ter kompetentnostjo družin

odvisne spremenljivke (WR)	R	R ²	st. svob.	F	p
1.tem. zaupanje	.31	.09	3 (88)	3.13	.030
2.avtonomija	.31	.10	3 (88)	3.18	.030
3.iniciativa	.43	.18	3 (88)	6.55	.001
4.storilnost	.32	.10	3 (88)	3.27	.025
5.identiteta	.41	.17	3 (88)	5.89	.001
6.intimnost	.28	.08	3 (88)	2.43	.070
seštevek WR	.42	.18	3 (88)	6.35	.001

Iz tabele 81 lahko vidimo, da hčerino stopnjo psihosocialne zrelosti (ko jo pojmuje kot celoto - seštevek WR) pomembno pojasnjuje kompetentnost družinskega sistema. Če pogledamo rezultate po posameznih stadijih, odgovori niso tako enoznačni, saj za prvi stadij ni pomembnega prediktorja, za drugega - avtonomijo, pa je najpomembnejši prediktor materina stopnja psihosocialne zrelosti. Za vse ostale stadije je kompetentnost družine ponovno najpomembnejši prediktor, le da je za četrti stadij ta na meji statistične pomembnosti.

Tabela 81: Pomembnost posameznih prediktorjev (OP mati, OP oče ter kompetentnost družine) za pojasnjevanje kriterija v regresijski analizi stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice (WR)

odvisne spremenljivke (WR) in kriterijske sprem.(OP oče, OP mati ter kompetentnost)	B	Beta	t	p
1. tem. zaupanje-				
OP mati	.06	.18	1.60	.112
OP oče	.03	.07	.67	.507
kompetentnost	2.85	.16	1.47	.145
2. avtonomija-				
OP mati	.06	.25	2.29	.025
OP oče	.19	.07	.68	.498
kompetentnost	.85	.07	.65	.517
3. iniciativa-				
OP mati	.06	.19	1.78	.078
OP oče	.02	.07	.73	.469
kompetentnost	4.23	.29	2.74	.007
4. storilnost-				
OP mati	.04	.10	.96	.340
OP oče	.05	.12	1.10	.274
kompetentnost	3.43	.20	1.79	.077
5. identiteta-				
OP mati	.05	.15	1.39	.168
OP oče	.03	.08	.80	.427
kompetentnost	5.34	.30	2.77	.007
6. intimnost-				
OP mati	.01	.09	.78	.440
OP oče	-.00	-.02	-.16	.873
kompetentnost	1.86	.24	2.14	.035
seštevek WR-				
OP mati	.28	.20	1.88	.063
OP oče	.15	.09	.91	.364
kompetentnost	18.56	.26	2.49	.015

Če pa vnesemo v regresijsko analizo kot eno prediktorsko spremenljivko seštevek OP matere in očeta in kot drugo kompetentnost družinskega sistema, dobimo naslednje rezultate:

Tabela 82: Multipla korelacija (R), pojasnjena varianca (R²) in statistična pomembnost regresijske analize med stopnjo psihosocialnega razvoja mladostnice (WR) in staršev skupno ter kompetentnostjo družin (NV)

odvisne spremenljivke (WR)	R	R ²	st. svob.	F	p
seštevek WR	.42	.17	2 (89)	9.43	.000

Tabela 83: Pomembnost posameznih prediktorjev (OP matere in očeta skupaj ter kompetentnosti družine) za pojasnjevanje kriterija v regresijski analizi stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice (WR)

odvisne (WR) in kriterijske sprem. (OP oče in mati skupaj in kompetentnost)	B	Beta	t	p
seštevek WR-				
OP skupaj	.22	.23	2.18	.032
kompetentnost	18.60	.27	2.50	.014

Vidimo, da sta oba prediktorja pomembna, je pa kompetentnost družine statistično nekoliko pomembnejša od stopnje psihosocialnega razvoja obeh staršev.

Torej lahko zaključimo, da je kompetentnost družine boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice kot stopnja psihosocialnega razvoja staršev, s čimer potrjujem del zadnje (H6) hipoteze.

Za preverjanje drugega dela šeste hipoteze (Zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema je boljši prediktor identitetnih položajev mladostnice kot stopnja psihosocialnega razvoja staršev) sem izvedla štiri regresijske analize, pri katerih sem vnesla v analizo vsakič po eno od odvisnih (kriterijskih) spremenljivk, kompozitne spremenljivke za štiri identitetne položaje mladostnice. Kot neodvisne (prediktorske) spremenljivke pa so bili vnešeni: seštevka na vprašalniku OP za starše (za vsakega starša posebej) in pripadnost skupini glede na zaznavanje kompetentnosti družine s strani družinskih članov. Ločeno sem izvedla še regresijsko analizo z istimi odvisnimi spremenljivkami, kot neodvisni (prediktorski) spremenljivki pa sem vnesla seštevek za stopnjo psihosocialnega razvoja za oba starša skupaj in zaznavanje kompetentnosti družine.

V tabelah 84 in 85 zaradi večje preglednosti združujem rezultate štirih regresijskih analiz.

Tabela 84: Multipla korelacija (R), pojasnjena varianca (R²) in statistična pomembnost regresijske analize med identitetnimi položaji mladostnice (EOMEIS-2) in stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev ločeno (OP mati, OP oče) ter kompetentnostjo družin

odvisne spremenljivke (EOMEIS-2)	R	R ²	st. svob.	F	p
zrela identiteta	.29	.08	3 (88)	2.70	.050
moratorij	.28	.08	3 (88)	2.47	.067
privzeta identiteta	.46	.22	3 (88)	7.93	.000
razpršena identiteta	.27	.07	3 (88)	2.24	.090

Rezultati kažejo, da je za oblikovanje zrele identitete edini pomembni prediktor stopnja psihosocialnega razvoja očeta. Pri razpršeni identiteti in pri moratoriju dobimo rezultate blizu statistični pomembnosti, in sicer je razpršena identiteta negativno povezana s stopnjo psihosocialnega razvoja matere, moratorij pa prav tako negativno s stopnjo psihosocialnega razvoja očeta.

Tabela 85: Pomembnost posameznih prediktorjev (OP mati, OP oče ter kompetentnost družine) za pojasnjevanje kriterija v regresijski analizi štirih identitetnih položajev (EOMEIS-2)

odvisne (EOMEIS-2) in kriterijske sprem. (OP mati, OP oče in kompetentnost)	B	Beta	t	p
zrela identiteta-				
OP mati	.01	.02	.17	.865
OP oče	.11	.22	1.98	.050
kompetentnost	2.93	.13	1.14	.260
moratorij-				
OP mati	-.04	-.09	-.85	.397
OP oče	-.08	-.19	-1.75	.084
kompetentnost	-1.63	-.09	-.76	.447
privzeta identiteta-				
OP mati	.02	.05	.45	.653
OP oče	-.06	-.14	-1.40	.164
kompetentnost	8.32	.47	4.52	.000
razpršena identiteta-				
OP mati	-.06	-.21	-1.92	.058
OP oče	-.02	-.06	-.58	.564
kompetentnost	-.87	-.06	-.53	.601

Statistično pomembno pa napoveduje privzeto identiteto kompetentnost družinskega sistema.

Če vnesemo v regresijsko analizo kot eno prediktorsko spremenljivko seštevek matere in očeta na stopnji psihosocialnega razvoja in kot drugo kompetentnost družinskega sistema, dobimo naslednje rezultate:

Tabela 86: Multipla korelacija (R), pojasnjena varianca (R²) in statistična pomembnost regresijske analize med identitetnimi položaji (EOMEIS-2) in stopnjo psihosocialne zrelosti obeh staršev skupno (OP mati in oče skupaj) ter kompetentnostjo družin

odvisne spremenljivke (EOMEIS-2)	R	R ²	st. svob.	F	p
zrela identiteta	.26	.07	2 (89)	3.27	.043
moratorij	.27	.07	2 (89)	3.52	.034
privzeta identiteta	.45	.20	2 (89)	11.07	.000
razpršena identiteta	.25	.06	2 (89)	3.02	.054

Rezultati regresijske analize, ko upoštevamo kot prediktor stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev skupaj in kompetentnost družine, zabrišejo pomen posameznega starša pri napovedovanju identitetnih položajev. Saj nam ostane po pričakovanju pomembna predikcija zaznavanje kompetentnosti družine na privzeti identiteti ter negativna predikcija stopnje psihosocialnega razvoja obeh staršev pri moratoriju.

Tabela 87: Pomembnost posameznih prediktorjev (OP matere in očeta skupaj ter kompetentnost družine) za pojasnjevanje kriterija v regresijski analizi štirih identitetnih položajev (EOMEIS-2)

odvisne spremenljivke (EOMEIS-2) in kriterijski sprem. (OP mati in oče skupaj ter komp.)	B	Beta	t	p
zrela identiteta-				
OP skupaj	.06	.18	1.62	.109
kompetentnost	2.90	.13	1.21	.265
moratorij-				
OP skupaj	-.06	-.22	-1.99	.050
kompetentnost	-1.62	-.09	-.76	.449
privzeta identiteta-				
OP skupaj	-.02	-.07	-.70	.489
kompetentnost	8.34	.47	4.52	.000
razpršena identiteta-				
OP skupaj	-.04	-.22	-1.96	.054
kompetentnost	-.88	-.06	-.53	.595

Lahko zaključim, da drugega dela zadnje hipoteze (H6), ki se glasi, da je zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema boljši prediktor identitetnih položajev pri mladostnici kot pa stopnja psihosocialnega razvoja staršev, ne morem potrditi.

8. Povzetek empiričnih rezultatov in odgovorov na postavljene hipoteze

Prva hipoteza (H1- Med člani družine obstajajo razlike v doživljanju interakcij v družini) je precej kompleksna. Nanaša se tako na doživljanje razlik v interakcijah med člani družine glede pomembnih kvalitet starševstva za obdobje otroštva in adolescence hčerke kot na interakcije v družinskem sistemu. Na hipotezo sem odgovarjala skozi prva tri podpoglavja rezultatov.

Doživljanje razlik v interakcijah med člani družine glede pomembnih kvalitet starševstva za obdobje otroštva in adolescence hčerke lahko preverjamo le med pari - med mladostnico in materjo ter med mladostnico in očetom, saj v vprašalniku ni bilo vprašanj, ki bi se nanašala na zaznavanje interakcij med staršema. Statistično pomembne razlike v zaznavanju sem dobila za obdobje otroštva pri treh spremenljivkah, in sicer: pri doživljanju medsebojne bližine med mladostnico in obema staršema, pri doživljanju oviranja samostojnosti hčerke med mladostnico in materjo ter pri doživljanju zadovoljstva v vlogi roditelja med mladostnico in očetom.

Za obdobje adolescence je več statistično pomembnih razlik, saj te dobimo pri vseh spremenljivkah razen pri spremenljivki zaskrbljenosti staršev glede hčerke. Pri štirih od šestih spremenljivk dobimo statistično pomembne razlike med mladostnico in obema staršema (sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe mladostnice,

doživljanje medsebojne bližine, ter oviranje samostojnosti hčerke), glede zadovoljstva v vlogi roditelja pa se razlikuje le doživljanje očetov in hčerk.

Doživljanje razlik med člani družine, ki se nanašajo na interakcije v družinskem sistemu, lahko preverjamo med vsemi tremi člani družine.

V zaznavanju strukture družine najdemo statistično pomembne razlike v doživljanju načina odločanja v družini, kjer gre za razlike med doživljanjem hčerke in očeta. Glede zaveznitva med staršema pa med člani družine ni razlik v zaznavanju.

V zaznavanju komunikacije v družini se globalno gledano (pri kompozitni spremenljivki D4) razlikujejo zaznavanja vseh treh članov družine. Po posameznih spremenljivkah pa se razlikuje zaznavanje med vsemi tremi družinskimi člani pri pogajanju, komunikaciji in konfliktih. Glede povezanosti družine z okoljem pa ni statistično pomembnih razlik.

V doživljanju ravnanja s čustvi v družini najdemo statistično pomembne razlike pri kompozitni spremenljivki D5 med hčerko in materjo. Po posameznih spremenljivkah pa je stanje naslednje: glede prepustnosti se razlikujejo zaznavanja vseh treh članov družine, glede empatije med mladostnico in materjo, pri ostalih dveh spremenljivkah (ekspresivnost in razpoloženje in vzdušje) pa ni statistično pomembnih razlik.

Pri analizi podatkov družinskih članov, ko pojmujeemo družino kot enoto analize, pri čemer sem vnesla v faktorsko analizo kompozitne spremenljivke vseh družinskih članov iz obeh delov vprašalnika (torej spremenljivke, ki se nanašajo na pomembne kvalitete starševstva in spremenljivke, ki se nanašajo na interakcije v družinskem sistemu), rezultati nedvoumno kažejo na razlike v zaznavanju med vsemi družinskimi člani. Faktorska analiza izloči tri faktorje, vsak od njih se nanaša na enega od članov družine, ki skupaj pojasnjujejo kar 72 % variance. Najmočnejši je faktor, ki se nanaša na zaznavanje mladostnice, sledita pa faktorja, ki pripadata materi in nato očetu.

Prvo hipotezo lahko bolj zanesljivo potrdim, čim bolj globalno analiziram podatke. Pri pregledu razlik po posameznih spremenljivkah pa se v veliko primerih razlike pokažejo, ponekod med vsemi tremi člani družine, drugod le med posameznimi člani, ponekod pa statističnih razlik v zaznavanju med člani družine tudi ni.

Lahko zaključim, da prvo hipotezo, v kateri predpostavljam, da med člani družine obstajajo razlike v doživljanju interakcij v družini, zanesljivo lahko potrdim le delno.

Na drugo hipotezo (H2), v kateri trdim, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama, je lažje odgovoriti bolj enoznačno. Na hipotezo sem odgovarjala skozi prvi dve podpoglavji rezultatov.

Hčerke povsod, kjer gre za statistično pomembne razlike, nižje (bolj kritično) doživljajo interakcije, ki se nanašajo na pomembne kvalitete starševstva, kot oba starša. Kar pomeni, da so starši na teh spremenljivkah višje, boljše ocenili medsebojne interakcije. Le pri spremenljivki zadovoljstvo v vlogi roditelja je obratno. Očetje nižje ocenjujejo svoje zadovoljstvo v tej vlogi, kot ga ocenjujejo hčerke, med materami in hčerkami pa ni statistično pomembnih razlik.

Iz rezultatov, ki se nanašajo na zaznavanje interakcij v družinskem sistemu, je razvidno, da zaznavajo spremenljivke družinskega sistema v povprečju starši dosledno boljše (višje), kot jih vrednotijo hčerke. Pri tem so razen pri dveh spremenljivkah (ekspresivnosti in empatiji) odgovori očetov najvišji. Pri omenjenih dveh spremenljivkah pa so najugodnejše ocenile interakcije matere.

Tudi pri spremenljivkah, kjer niso bile dobljene statistično pomembne razlike, se kaže tendenca, da hčerke najbolj kritično od vseh članov ocenjujejo interakcije v družini.

Rezultati skoraj v celoti potrjujejo drugo hipotezo (H2), v kateri trdim, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama.

Tudi hipotezo (H3), v kateri predpostavljam, da člani družine različno doživljajo medsebojne interakcije v obdobju otroštva in adolescence mladostnice, lahko delno potrdim.

Rezultati kažejo, da obstajajo statistično pomembne razlike pri petih (od skupaj šestih) spremenljivkah, ki se nanašajo na doživljanje v otroštvu in adolescenci, razen pri spremenljivki zaskrbljenost staršev. Pri spremenljivkah sposobnost staršev, da prepoznajo in zadovoljijo čustvene potrebe hčerke, medsebojni bližini in zadovoljstvo staršev v vlogi roditelja vsi trije doživljajo statistično pomembne razlike, pri oviranju samostojnosti hčerke pa doživlja razlike le mladostnica, starši pa ne. Vsi člani družine skladno doživljajo upad v kvaliteti interakcij v adolescenci.

Zadnje tri hipoteze so ponovno bolj kompleksne. Vsaka od njih se nanaša tako na stopnjo psihosocialnega razvoja kot na identitetne položaje mladostnice.

Četrta hipoteza (H4) predpostavlja, da obstajajo med stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev ter stopnjo psihosocialnega razvoja in zrelostjo identitetnih položajev njihovih hčera pozitivne povezanosti. Rezultati kažejo, da so posamezni ekvivalentni stadiji psihosocialnega razvoja mladostnice in staršev med seboj pomembno statistično povezani, predvsem med mladostnico in materjo pri zaupanju, iniciativnosti in identiteti. Z očetom pa pri iniciativnosti in storilnosti. Statistično pomembne korelacije so sicer nizke in se gibljejo med 0,20 in 0,30.

Seštevek stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice je statistično pomembno povezan tako z materinim kot z očetovim seštevkom psihosocialne zrelosti. Obe korelaciji sta nizki, je pa korelacija z materjo nekoliko višja in statistično bolj pomembna od korelacije z očetom.

Rezultati regresijske analize pokažejo, da hčerino stopnjo psihosocialnega razvoja statistično pomembno pojasnjuje le stopnja materinega psihosocialnega razvoja, očetova stopnja psihosocialnega razvoja kot prediktor ni statistično pomembna.

Pregled povezanosti stopnje psihosocialnega razvoja staršev in identitetnih položajev mladostnice kaže zanimive rezultate. Statistično pomembne korelacije se izkazujejo med zrelo identiteto mladostnice in stopnjo psihosocialnega razvoja očeta.

Moratorij je statistično pomembno negativno povezan z očetovo stopnjo psihosocialnega razvoja.

Razpršena identiteta pa se statistično pomembno negativno povezuje z materino stopnjo psihosocialnega razvoja.

Korelacije so sicer nizke in pomembne večinoma na ravni $p < 0,05$.

Med položajem privzete identitete mladostnice in stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev ni statistično pomembnih zvez.

Četrte hipoteze (H4), v kateri trdim, da obstajajo med stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev in stopnjo psihosocialnega razvoja in zrelostjo identitetnih položajev njihovih hčera pozitivne povezanosti, nikakor ne morem v celoti potrditi, obstajajo pa delne statistično pomembne povezave.

Predvsem lahko potrdim, da je stopnja psihosocialnega razvoja mladostnice povezana s stopnjo psihosocialnega razvoja matere ter da je položaj zrele identitete (kot najbolj razviti identitetni položaj) statistično pomembno povezan z očetovo stopnjo psihosocialnega razvoja.

Iz dobljenih statistično pomembnih korelacij lahko sklepamo, da je materina vloga pri oblikovanju identitete hčerke bolj temeljna - z višjo stopnjo materinega psihosocialnega razvoja je več možnosti, da pri hčerki ugodno poteka psihosocialni razvoj ter da se ne bo razvil najmanj razvit identitetni položaj razpršene identitete. Višja stopnja psihosocialnega razvoja očeta pa prispeva k razvoju identitetnih položajev hčerke bolj v razvojnem smislu - predvsem spodbuja hčerko, da preneha z iskanjem in se zaveže ter tako razvije zrelo identiteto.

Peta hipoteza predpostavlja, da obstajajo med zaznavanjem kompetentnosti družine (interakcij v družinskem sistemu) in stopnjo psihosocialnega razvoja ter zrelostjo identitetnih položajev mladostnice pozitivne povezanosti.

Korelacije med pripadnostjo skupini družin glede na zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema in spremenljivkami stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice so povsod relativno nizke. Gibljejo se od 0,18 do 0,38. Vendar so korelacije na vseh stadijih (razen pri avtonomiji) in s seštevkom psihosocialnega razvoja statistično pomembne.

Korelacije med pripadnostjo skupini družin glede na zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema in spremenljivkami identitetnih položajev so nizke in statistično nepomembne, razen s privzeto identiteto. Korelacija znaša 0,44 in je statistično pomembna. Glede na teoretična izhodišča bi pričakovali vsaj še pomembno zvezo s položajem zrele identitete, ki pa znaša 0,20 in je na meji statistične pomembnosti ($p=0,053$). Moratorij in razpršena identiteta pa sta negativno in statistično nepomembno povezana z zaznavanjem kompetentnosti družine.

Tako lahko le delno potrdim hipotezo (H5), da obstajajo pozitivne povezanosti med zaznavanjem kompetentnosti družine in stopnjo psihosocialnega razvoja ter zrelostjo identitetnih položajev mladostnice.

Potrditev se nanaša predvsem na prvi del hipoteze, medtem ko drugega dela nikakor ne morem potrditi.

V zadnji hipotezi (H6) predpostavljam, da je zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema (interakcij v družini) boljši prediktor stopnje

psihosocialnega razvoja in identitetnih položajev mladostnic, kot je stopnja psihosocialnega razvoja staršev.

Rezultati regresijske analize pokažejo, da hčerino stopnjo psihosocialne zrelosti (ko jo pojmuje kot celoto - seštevek WR) pomembno pojasnjuje kompetentnost družinskega sistema. Če pogledamo rezultate po posameznih stadijih, odgovori niso tako enoznačni, saj za prvi stadij ni pomembnega prediktorja, za drugega - avtonomijo, pa je najpomembnejši prediktor materina stopnja psihosocialne zrelosti. Za vse ostale stadije je kompetentnost družine ponovno najpomembnejši prediktor, le da je za četrti stadij ta na meji statistične pomembnosti.

Če pa vnesemo v regresijsko analizo kot eno prediktorsko spremenljivko seštevek matere in očeta na stopnji psihosocialnega razvoja in kot drugo kompetentnost družinskega sistema, vidimo, da sta oba prediktorja pomembna, je pa kompetentnost družine statistično nekoliko pomembnejša od stopnje psihosocialnega razvoja obeh staršev.

Torej lahko zaključim, da je kompetentnost družine boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice kot stopnja psihosocialnega razvoja staršev.

Nadalje pokažejo rezultati regresijske analize, da je za oblikovanje zrele identitete edini pomembni prediktor stopnja psihosocialnega razvoja očeta. Pri razpršeni identiteti in pri moratoriju dobimo rezultate blizu statistični pomembnosti, in sicer je razpršena identiteta negativno povezana s stopnjo psihosocialnega razvoja matere, moratorij pa prav tako negativno s stopnjo psihosocialnega razvoja očeta.

Statistično pomembno pa napoveduje privzeto identiteto kompetentnost družinskega sistema.

Rezultati regresijske analize, ko upoštevamo kot prediktor stopnjo psihosocialnega razvoja obeh staršev skupaj in kompetentnost družine, zabrišejo pomen posameznega starša pri napovedovanju identitetnih

položajev. Saj nam ostane po pričakovanju pomembna predikcija zaznavanje kompetentnosti družine na privzeti identiteti ter negativna predikcija stopnje psihosocialnega razvoja obeh staršev pri moratoriju.

Hipotezo (H6), ki se glasi, da je zaznavanje kompetentnosti družinskega sistema boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja in identitetnih položajev pri mladostnici kot pa stopnja psihosocialnega razvoja staršev, lahko le delno potrdim.

Zaznavanje kompetentnosti je boljši prediktor predvsem za napovedovanje stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice, ne pa tudi za napovedovanje identitetnih položajev.

9. Interpretacija in primerjava dobljenih empiričnih rezultatov z izsledki nekaterih drugih raziskav

Beaversov (Beavers in Hamson, 1993) model kompetentnosti, ki predstavlja v pričujoči raziskavi temelj raziskovanja družine in definira kompetentnost družine skozi strukturo družinske enote in interakcij v njej, se je pokazal kot uporaben model za raziskovanje vloge družine v razvoju mladostnice.

Avtor sicer poudarja možnost, da kažejo družine različno stopnjo kompetentnosti v različnih interakcijah, toda večinoma ne najdemo velikih razlik v funkcioniranju na posameznih področjih, zato je globalna ocena kompetentnosti družine smiselna. To dejstvo sem s pridom uporabila v raziskavi, ko sem s pomočjo taksonomske analize razvrstila družine v dve skupini. Statistični pokazatelji kažejo na to, da gre za manj oz. bolj kompetentne družine na kontinuumu kompetentnosti. Poudariti pa moram, da se vedno ko govorim o kompetentnosti, termin nanaša na kompetentnost, kot jo zaznavajo člani družine.

Ena izmed temeljnih ugotovitev raziskave je, da obstajajo med člani družine razlike v zaznavanju interakcij med njimi. Podobno ugotavljajo

tudi Adams (1985) ter Dekovic, Noom in Meeus (1997). Ugotavljam, da oba starša praviloma višje vrednotita kvaliteto interakcij s hčerkami, kot jih ocenjujejo mladostnice same, kar je skladno z ugotovitvami nekaterih tujih raziskovalcev (npr. Paulson in Sputa, 1996). Knudson-Martinova (2000) dodaja, da zaznavajo dekleta družinske interakcije bolj skladno s starši kakor fantje. Dejstva zaradi sestave vzorca sama nisem preverjala. Po ugotovitvah Nollerjeve in Callana (1991) mladostnikove ocene družine višje korelirajo z oceno raziskovalcev kot pa z ocenami staršev.

Dekovic, Noom in Meeus (1997) trdijo, da so razlike v zaznavanju večje v družinah, kjer je prisotnih več konfliktov, ki se med mladostniki in starši najpogosteje nanašajo na različna pričakovanja obojih v vprašanih doseganja avtonomije mladostnikov. Hkrati navajajo nekaj raziskav, ki ugotavljajo, da je diskrepanca med mladostnikovim in materinim zaznavanjem vprašanja, kdo odloča v družini, dober prediktor stopnje konflikta med materjo in mladostnikom/co. V pričujoči raziskavi sem dobila v zvezi s tem vprašanjem statistično pomembne razlike v zaznavanju med mladostnico in očetom, ne pa tudi z materjo. To je v nasprotju z ugotovitvijo Scabinijeve in Marte (1996), ki ugotavljata, da je zaznavanje mladostnikov bolj simetrično z očetovim kot z materinim, in zaključujeta, da je oče tradicionalno manj vpleten v vzgojo kot mati, zato morda tudi bolj objektiven. Matere pa se zaradi večje vpletenosti močneje identificirajo z otroci in so zato težje objektivne. Avtorici potrjujeta Steinbergove (1987, po prav tam) ugotovitve, da igra spol staršev pomembnejšo vlogo v determiniranju kvalitete komunikacije med mladostnikom in starši kot pa spol mladostnika. Dejstvo pa je, da je njuna raziskava vključevala tako dekleta kot fante v starosti od 16-19 let, kar ni čisto primerljiv vzorec z mojim. Domnevam tudi, da imajo v vzorcih komunikacije med starši in mladostniki pomembno vlogo kulturni vplivi, in verjetno je, da se način komunikacije v slovenskih družinah razlikuje od načina komunikacije v italijanskih.

Če upoštevamo predpostavko Gilliganove (1982), da gradijo hčerke svojo identiteto skozi odnose (pri čemer je mati pomemben vir identifikacij), in če upoštevamo rezultate pričujoče raziskave, da vsi člani družine doživljajo skladno, da čutita mati in hči (kljub razlikam v zaznavanju) večjo medsebojno bližino kot oče in hči, potem je skladnost percepcij glede vprašanja, kdo odloča v družini, med mladostnico in materjo lažje razumljiva. Dejstvo pa je, da se doživljanje komunikacije in ravnanja s čustvi v družini razlikuje med mladostnico in obema staršema, med staršema pa ne. Kot vidimo, se kljub občuteni bližini med mladostnico in materjo, ali pa prav zaradi nje, njuno zaznavanje ravnanja s čustvi v družini razlikuje.

Zanimivo je, da doživljajo mladostnice v moji raziskavi matere kot tiste, ki pretežno odločajo v več kot polovici družin. Matere svojo vlogo v odločanju vidijo nekoliko manj ekstremno, saj v približno enakem odstotku doživljajo, da soodločajo skupaj s partnerjem. Očetje pa zaznavajo soodločanje s partnerko v več kot 60 %. V okoli 20 % pa vidijo sebe v vlogi, ko sami prevzemajo odločitve (sicer z upoštevanjem mnenja partnerke). Zanimivo je pogledati, kako se deli moč v manj funkcionalnih družinah (ko odloča vedno oz. večinoma eden od staršev). S predpostavko Nollerjeve in Callana (1991), da so ocene mladostnikov "objektivnejše" od ocen staršev, vidimo, da v našem vzorcu mladostnice ocenjujejo, da je med nosilci moči približno enako očetov kot mater (okoli 8 %). Tudi oče pripisuje materi moč odločanja v družini v približno enakem odstotku. Že v eni prejšnjih raziskav (Poljšak Škraban, 1996), v katero je bilo zajetih le trideset družin, pa tudi metodološko se je od pričujoče raziskave razlikovala, sem ugotovila, da je delež mater, ki odločajo v družini, precejšen (10 %), vendar še vedno nižji kot očetov (20 %). Zdi se, da matere prevzemajo odločanje iz več razlogov: eden temeljnih je, da so tudi same zaposlene, hkrati pa prevzemajo največ popoldanskih družinskih bremen, kar gotovo prispeva k večjemu vplivu v družini. Drugo dejstvo, ki ga ugotavljajo tudi nekatere slovenske avtorice (npr. Čačinovič Vogrinčič,

1993; Tomori, 1989), pa je, da je oče v slovenskih družinah pogosto manj vpleten v vzgojo in pogosto psihološko odsoten. Verjetno je eden izmed vzrokov umika očeta tudi ugotovitev nekaterih avtorjev (npr. McGlodrick, Heiman in Carter, 1993), da se oče počuti v obdobju hčérine adolescence pogosto nelagodno zaradi njene razvijajoče seksualnosti. In se raje umakne. Morda tudi zato doživlja družinsko situacijo drugače kot hčérke.

Menim, da lahko povežemo materino vlogo v odločanju v družini in njeno večjo angažiranost v vzgoji s skladnim doživljanjem članov družine, da so matere tiste, ki so mladostnice ovirale v samostojnosti (v otroštvu in adolescenci) bolj kot očetje. Po Beaversu(1976) je dominantnost starša nujno povezana z podrejanjem mladostnika, manj je pogajan in zato nujno doživlja mladostnica več oviranj v samostojnosti. Hkrati pa je tisti od staršev, ki se z mladostnico dnevno dogovarja o izhodih ipd., bolj izpostavljen dejstvu, da postavlja meje. Verjetno pa tudi velja, kot ugotavljajo nekateri avtorji (npr. Cooper in Grotevant, 1987), da starši bolje sprejemajo in se hitreje prilgajajo odraščanju fantov kot deklet.

Ena od ugotovitev, ki sledi iz naše raziskave, je tudi, da vsi člani družine skladno doživljajo upad v kvaliteti interakcij v adolescenci, kar je razumljivo, saj se veliko avtorjev strinja s tezo, da je obdobje adolescence najrealnejši in najtežji preizkus kvalitete odnosov v družini in odnosov med staršema. Olson s sodelavci (1989) trdi, da je adolescenca najbolj stresen stadij v življenjskem ciklusu družine, kar se gotovo odraža na medsebojnih odnosih.

V našem vzorcu sta oba starša zaposlena v več kot 80 % družin. Nekateri (npr. Piotrkowski in Hugher, 1993) trdijo, da živijo družine, v katerih sta oba starša zaposlena, pod pritiskom. Avtorici duhovito ugotavljata, da v družinskem timu, kjer sta oba starša zaposlena, primanjkuje igralcev. Če je še oče tisti, ki je psihološko odsoten, je situacija še toliko težja. Rezultati pričujoče raziskave nakazujejo, da očetje s svojo očetovsko vlogo niso najbolj zadovoljni. Svoje zadovoljstvo v vlogi so ocenili nižje, kot so

ga ocenile matere zase. Kot sem že ugotovila (Poljšak Škraban, 2001), potrebujejo očetje za izgradnjo svojega modela očetovstva, s katerim bodo zadovoljni, čas in podporo ter zaupanje bližnjega socialnega okolja (predvsem partnerke). Pri tem je nujna tudi podpora širšega okolja, ki sicer na deklarativni ravni vzpodbuja večjo vlogo očeta, dejansko pa z vedno večjimi pritiski po učinkovitosti na delovnem mestu te podpore gotovo ne nudi.

Pomembno je ozavestiti dejstvo, da je pri izgradnji, sprejemanju in zavezi očetovski vlogi pomembna očetova zavestna odločitev za prevzemanje skrbi in odgovornosti za druge. Frykman (1996, s.180) trdi, da "si mora sodobni moški s pomočjo mitov ustvariti prostor za očeta in moškega znotraj meja in mejnikov, ki jih postavlja dom". Gre za večjo osebno odgovornost, globljo čustveno navezanost in večjo zasebnost, skratka za večjo reflektivnost moškega - očeta, ki ima že sedaj pomembno vlogo v oblikovanju zrele identitete svoje hčerke.

Iz rezultatov raziskave lahko vsebinsko (glede na pomen ocene na posameznih spremenljivkah) sklepamo, v katere kategorije kompetentnosti sodijo raziskane družine. Glede na Lewisova (1989) izhodišča lahko uvrstim družine, ki so sodelovale v naši raziskavi, na naslednji način: med bolj kompetentne tiste, ki so ali visoko kompetentne ali kompetentne, toda prizadete, med manj kompetentne pa dominantno submisivne, konfliktne in resno disfunkcionalne družine. Podobno so se družine razvrstile tudi v predhodni raziskavi (Poljšak Škraban in Dekleva, 1997), le da se je tedaj dve tretjini družin uvrstilo v bolj in ena tretjina v manj funkcionalne družine.

Trditev, da kompetentna družina omogoča mladostniku/ci optimalne pogoje za izgradnjo identitete, delno potrjujejo tudi rezultati raziskave, saj obstajajo pozitivne povezanosti med zaznavanjem kompetentnosti družine ter stopnjo psihosocialnega razvoja in zrelostjo identitetnih položajev mladostnice.

Glede na teoretična izhodišča je pričakovana dobljena statistično pomembna zveza med privzeto identiteto in kompetentnostjo družine. Dejstvo je, da h kompetentnosti družine prispeva tudi vzdušje, ki omogoča razvoj avtonomije in zadovoljitev čustvenih potreb družinskih članov. Ker gre za jasne meje med posameznimi člani, za jasno in odprto komunikacijo, za sposobnost reševanja konfliktov, odprto izražanje in sprejemanje čustev, je mladostnici pogosto v družini toliko udobno in prijetno, da ne čuti večje potrebe po eksploraciji, ki bi jo pripeljala do zrele identitete - in obtiči v privzetem položaju. Ker nudijo starši v funkcionalnih družinah mladostnici razumevanje in podporo in s strani staršev ni pritiskov k zgodnjim opredelitvam, si lahko hčerka vzame več časa, da najde svojo pot. Tako so bile ugotovljene statistično pomembne razlike med bolj in manj funkcionalnimi družinami glede na oblikovanje identitete predvsem pri spremenljivkah privzete identitete (Poljšak Škraban in Dekleva, 1997). Že v raziskavi iz leta 1997 (Poljšak Škraban, 1997) sem ugotovila, da položaj privzete identitete s starostjo pomembno pada, podobno navajata tudi Waterman (1993) in Meilman (1979). Iz česar lahko zaključujemo, da se s starostjo mladostnica osvobaja "vpliva" družine. Na tem mestu nam pomaga razmišljanje o dveh novejših terminih - položaju zaprte (angl. closed) in uspešne (angl. achieving) zavezanosti (angl. commitment), ki ju predlaga Meeus (1996), med njima je razlika v prisotnosti aktualne in aktivne eksploracije. Torej naj bi zrela identiteta pomenila, da proces razvoja ni zaključen, temveč ostaja posameznica še vnaprej odprta za eksploracijo. Po drugi strani pa se je sposobna pomiriti z danostmi družine, s tistimi elementi identitete, katerih se zavedamo skozi čas in niso izbrani, temveč dodeljeni (npr. socialni status, vera ipd.). Le-teh ne moremo spremeniti, lahko jih le aktivno vgradimo v lastno identiteto. Tako se lahko pridružim Josselsonovi (1987), ki trdi, da temeljni problem separacije ženske ni le postati drugačna, sama svoja, temveč istočasno ostati tudi povezana.

Strinjam se z avtorico, ki pravi, da položaj privzete identitete ne pomeni nujno najnižje stopnje ego identitete, še posebno v primerih, ko izhaja mladostnica iz funkcionalne družine in s premislekom sprejme podobna razmišljanja kot starši in jih integrira kot svoja.

Menim, da vprašalnik, s katerim sem ugotavljala identitete položaje (EOMEIS-2), ne omogoča tega natančnejšega razlikovanja med položajema zrele in privzete identitete.

Dobljena korelacija kompetentnosti družinskega sistema in zrele identitete je nizka (0,20) in na meji statistične pomembnosti, z ostalima identitetnima položajema pa v raziskavi nisem dobila statistično pomembnih zvez.

Sistemska teorija zagovarja tezo, da prispevajo k nastajanju in vzdrževanju družinskega sistema vsi družinski člani. Po Lewisovem (1989) mnenju je v kompetentni družini omogočen razvoj ne le otrokom, temveč tudi staršem. Slednjo predpostavko bolj ali manj potrjujejo tudi rezultati pričujoče raziskave z ugotovljenimi, sicer ne prav visokimi, toda statistično pomembnimi korelacijami med kompetentnostjo družin in stopnjo psihosocialnega razvoja tako mladostnice kot staršev (r znaša pri vseh treh med 0,32 in 0,36, pri čemer je $p < 0,01$).

Iz rezultatov lahko sklepamo, da ugodno družinsko okolje vpliva na psihosocialni razvoj posameznikov v družini. Waterman (1993) meni, da vplivajo na razvoj in oblikovanje identitete številni faktorji, poleg družinskih bi izpostavila še sposobnost in opremljenost mladostnika, da se spoprime z identitetnimi vsebinami. Torej predstavlja ugodna družinska klima dobro izhodišče za aktivno iskanje in oblikovanje posameznika v prihodnosti.

Pri pregledu korelacij med stopnjo psihosocialnega razvoja staršev in mladostnice ugotovimo, da sta statistično pomembno povezani predvsem stopnja materinega in hčerkinega psihosocialnega razvoja, očetova in hčerkin pa v manjši meri. Rezultati regresijske analize kažejo, da je le

stopnja materinega psihosocialnega razvoja pomemben prediktor za hčerkin psihosocialni razvoj. Nekoliko drugačne rezultate pa dobimo, ko primerjamo psihosocialni razvoj staršev in razvoj identitetnih položajev mladostnice. Zanimiva ugotovitev raziskave je v dejstvu, da je oče (njegova stopnja psihosocialne zrelosti) tisti, ki pomembno prispeva k izgradnji zrele identitete - torej je tisti, ki spodbudi hčerko predvsem k zavezanosti. Če ta predpostavka drži, je razumljivo, da rezultati raziskave kažejo hkrati na dejstvo, da je višja stopnja psihosocialnega razvoja očeta negativno povezana z moratorijem pri hčerki. Saj je moratorij stadij, kjer gre za poudarjeno eksploracijo, zavezanosti pa še ni.

Mati (oz. njena stopnja psihosocialnega razvoja) pa prispeva k identitetnemu razvoju bolj temeljno. Z višjo stopnjo materinega psihosocialnega razvoja je več možnosti, da pri hčerki ugodno poteka psihosocialni razvoj ter da ne bo prišlo do najmanj razvitega identitetnega položaja - položaja razpršene identitete.

Med stopnjo psihosocialnega razvoja staršev in položajem privzete identitete pa nisem dobila statistično pomembne povezanosti.

Ugotovim lahko, da se dobljeni rezultati le delno skladajo z navedbami Adamsa (1985), ki trdi, da dosegajo hčerke staršev z zrelejšo identiteto tudi same zrelejše identitetne položaje.

Pri preverjanju zadnje hipoteze - ko sem ugotavljala, ali je boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice kompetentnost družinskega sistema ali pa stopnja psihosocialnega razvoja staršev, sem ugotovila, da je sicer po posameznih področjih (stadijih psihosocialnega razvoja) ponekod boljši prediktor materin psihosocialni razvoj, vendar ko vzamemo v analizo seštevek psihosocialnega razvoja mladostnice, se teža predikcije prevesi k družinskemu sistemu. Je pa mamin psihosocialni razvoj kot prediktor na meji statistične pomembnosti. Zanimiv podatek pa dobimo, če vnesemo v analizo seštevek stopnje psihosocialnega razvoja za oba starša, kjer sta kot prediktor pomembna tako kompetentnost družine kot psihosocialni razvoj staršev, pri čemer je

kompetentnost statistično pomembnejša. Ugotovitev je skladna s trditvijo skupine raziskovalcev (Powers, Hauser, Schwartz, Noam in Jacobson, 1983), da je prožna družinska interakcija, ki spodbuja člane družine, k aktivnemu razumevanju drug drugega, močnejši prediktor razvoja ega mladostnikov kot pa razvoj ega staršev.

Rezultati raziskave kažejo, da obstajajo za napovedovanje razvoja identitetnih položajev mladostnice različni prediktorji. Za zrelo identiteto je edini pomembni prediktor očetova stopnja psihosocialnega razvoja, za privzeto identiteto pa, kot že rečeno, kompetentnost družinskega sistema. Za moratorij je najboljši (še statistično pomemben) prediktor seštevek psihosocialnega razvoja obeh staršev, pri čemer ima večjo težo očetov rezultat. Gre za negativno zvezo. Dobljen rezultat je zanimiv, saj nas vzpodbudi k razmišljanju o naravi moratorija. Iz teoretičnih predpostavk sledi, da je moratorij za zrelo identiteto drugi najbolj razvit identitetni položaj. Glede na ugotovitve predhodne raziskave (Poljšak Škraban, 1997), da je več kot polovico študentk in študentov še v položaju moratorija, kar je skladno z Eriksonovo predpostavko institucionaliziranega moratorija, lahko domnevamo, da starši (oče) predvsem spodbujajo hčerko k zavezi, da zaključi iskanje in se zrelo opredeli. Moratorija, ki je pri mladostnicah prisoten v tako visokem odstotku, ni treba še spodbujati.

Za razpršeno identiteto nisem dobila statistično pomembnega prediktorja, je pa rezultat stopnje psihosocialnega razvoja obeh staršev na meji pomembnosti, pri čemer ima večjo težo mati. Gre za negativno zvezo.

Iz navedenega sledi, da igrata oba starša različno vlogo v funkcioniranju družine in v vplivih na razvoj hčerkine identitete. Predvsem lahko potrdim, da je stopnja psihosocialnega razvoja mladostnice povezana s stopnjo psihosocialnega razvoja matere ter da je položaj zrele identitete (kot najbolj razviti identitetni položaj) statistično pomembno povezan z očetovo stopnjo psihosocialnega razvoja.

Iz dobljenih statistično pomembnih korelacij lahko sklepamo, da je materina vloga v oblikovanju identitete hčerke bolj temeljna - z višjo stopnjo materinega psihosocialnega razvoja je več možnosti, da pri hčerki ugodno poteka psihosocialni razvoj ter da se ne bo razvil najmanj razvit identitetni položaj razpršene identitete. Višja stopnja psihosocialnega razvoja očeta pa prispeva k razvoju identitetnih položajev hčerke bolj v razvojnem smislu - predvsem spodbuja hčerko, da preneha z iskanjem in se zaveže ter tako razvije zrelo identiteto.

ZAKLJUČEK

Temeljna značilnost pričujoče raziskave je, da interakcije v družinskem sistemu raziskujem skozi zaznavanje oz. doživljanje treh družinskih članov, obeh staršev in hčerke - mladostnice. To dejstvo opredeljuje tudi uporabo tehnik analiziranja podatkov na individualni in diadni ter sistemski ravni, ko sem upoštevala družine kot enote raziskovanja. Slednja je najkompleksnejša raven, ki odpira številna metodološka vprašanja, saj ni vseeno, na kakšen način upoštevamo razlike v zaznavanju interakcij v družinskem sistemu. Ugotovitev, da člani družine različno doživljajo večino interakcij v družini, je ena temeljnih ugotovitev raziskave, pri čemer so hčerke od vseh članov družine najbolj kritične v oceni. To pomeni, da oba starša višje vrednotita interakcije s hčerko, kot jih vrednoti ona sama.

V skladu s pričakovanjem ugotavljam tudi, da člani družine skladno doživljajo upad v kvaliteti medsebojnih interakcij v obdobju adolescence hčerke.

Beaversov model kompetentnosti, ki predstavlja v pričujoči raziskavi temelj raziskovanja družine in definira kompetentnost družine skozi strukturo družinske enote in interakcij v njej, se je pokazal kot uporaben model za raziskovanje vloge družine v razvoju mladostnice. Družine so se jasno razporedile na kontinuumu kompetentnosti v dve skupini, na manj in bolj kompetentne družine. Kot najbolj uporabna metoda raziskovanja družine kot enote se je izkazala v našem primeru taksonomska analiza.

Predpostavko, da je v kompetentni družini omogočen razvoj ne le otrokom, temveč tudi staršem, potrjujejo tudi rezultati pričujoče raziskave z ugotovljenimi, sicer ne prav visokimi, toda statistično

pomembnimi korelacijami med kompetentnostjo družin in stopnjo psihosocialnega razvoja tako mladostnice kot staršev.

Lahko rečemo, da predstavlja ugodna družinska klima dobro izhodišče za aktivno iskanje in oblikovanje identitete posameznih članov družine.

Manj enoznačni rezultati se kažejo pri pregledu korelacij med zaznavanjem kompetentnosti družine in doseženimi identitetnimi položaji mladostnice. V skladu s pričakovanjem sem dobila statistično pomembno zvezo med privzeto identiteto in kompetentnostjo družine. Prav tako pričakovana korelacija kompetentnosti družinskega sistema in zrele identitete pa je nasprotno nizka in na meji statistične pomembnosti. Z ostalima identitetnima položajema pa v raziskavi nisem dobila statistično pomembnih korelacij.

Rezultati raziskave pokažejo na statistično pomembno povezanost stopnje psihosocialnega razvoja hčerke in matere. Stopnja psihosocialnega razvoja očeta pa se statistično pomembno povezuje s hčerkino zrelo identiteto. Glede na negativno statistično pomembno povezavo z moratorijem hčerke ter podobno zvezo materinega psihosocialnega razvoja z razpršeno identiteto hčerke lahko zaključim, da imata starša različno vlogo v hčerinem razvoju. Mati (oz. njena stopnja psihosocialnega razvoja) je bolj temeljna, oče (oz. njegova stopnja psihosocialnega razvoja) pa je tisti, ki hčerko spodbudi k aktivnosti na poti oblikovanja zrele identitete.

Pri ugotavljanju, ali je boljši prediktor stopnje psihosocialnega razvoja mladostnice kompetentnost družinskega sistema ali pa stopnja psihosocialnega razvoja staršev, sem ugotovila, da je sicer po posameznih področjih (stadijih psihosocialnega razvoja) ponekod boljši prediktor materin psihosocialni razvoj, vendar ko vzamemo v analizo seštevek psihosocialnega razvoja mladostnice se teža predikcije prevesi k družinskemu sistemu.

Ko napovedujemo razvoj identitetnih položajev mladostnice, ugotovimo, da je za napovedovanje zrele identitete edini pomembni prediktor očetova stopnja psihosocialnega razvoja, za privzeto identiteto, pa kot že rečeno, kompetentnost družinskega sistema.

Za moratorij je najboljši (še statistično pomemben) prediktor seštevek psihosocialnega razvoja obeh staršev, pri čemer ima večjo težo očetov rezultat.

Za razpršeno identiteto nisem dobila statistično pomembnega prediktorja, je pa rezultat stopnje psihosocialnega razvoja obeh staršev na meji pomembnosti, pri čemer ima večjo težo mati.

Iz navedenega sledi, da predstavlja kompetentnost družinskega sistema temelj za zdrav psihosocialni razvoj mladostnice. Oba starša pa igrata s svojim psihosocialnim razvojem prav tako pomembno, vendar različno vlogo v psihosocialnem razvoju in razvoju identitete svoje hčerke.

Empirično raziskovanje notranjosti družine, to je raziskovanje psiholoških procesov v družini preko samorefleksije njenih članov, kot jo definira Čačinovič Vogrinčičeva (1998), je v slovenskem prostoru izjemno redko. Prednost in novost pričujoče raziskave je v dejstvu, da sem raziskovala družino skozi zaznavanje oz. doživljanje interakcij treh družinskih članov, obeh staršev in hčerke - mladostnice. Upoštevanje družine kot enote raziskovanja je tudi v svetu nov pristop v raziskovanju in odpira številna metodološka vprašanja, ki sem jih v pričujoči raziskavi zadovoljivo rešila. Ugotovitev, da člani družine različno zaznavajo interakcije v družini, odpira vprašanje, ali obstajajo o družini objektivna dejstva - trdim, da je za vsakega posameznika odločilno njegovo videnje oz. doživljanje, ki ga pomembno opredeljuje in je zanj objektivno.

Rezultatov raziskave seveda ne moremo posplošiti in trditi, da veljajo za celotno populacijo. Sploh je sodobna družina tako raznolika, da je pomembno raziskati natančno izbran kontekst (Petzold, 1996), ki nam

odstre delček vedenja s področja, ki je zelo kompleksno. Ugotovljam pa, da mi je uspelo v nekaterih elementih raziskati vlogo posameznega starša (tako matere kot očeta) kot tudi kompetentnosti družinskega sistema v stopnji psihosocialnega razvoja in v razvoju identitete mladostnice.

V okviru disertacije sem prevedla in priredila vprašalnik o družini, ki se je pokazal kot uporaben instrument (z dovolj dobrimi merskimi karakteristikami) za raziskovanje notranjosti družine. V nadalje bi bilo zanimivo raziskovati partnerski odnos med staršema in njegov delež v oblikovanju kompetentnega družinskega sistema, saj raziskovalci ugotavljajo, da je zveza zelo pomembna (Lewis, 1989; Lidz, po Čačinovič Vogrinčič, 1998).

V prihodnje bi bilo potrebno posvetiti več pozornosti instrumentariju za ugotavljanje stopnje psihosocialnega razvoja in identitetnih položajev, kar ni bil cilj pričujoče raziskave. Vprašalniki imajo sicer zadovoljive merske karakteristike, so pa uporabni predvsem za raziskovalne namene in bi jih bilo dobro v prihodnje še razvijati. Nadaljnja uporaba omenjenega instrumentarija odpira določena vprašanja. Npr. kakšen pomen imajo identitetni položaji v naši kulturi, kako razviti bolj natančno razlikovanje med privzeto in zrelo identiteto, ali obstajajo razlike med pomenom privzete identitete pri dekletih in fantih, ali obstajajo razlike med študenti različnih usmeritev in sploh med študenti in zaposlenimi v doseganju identitetnih položajev, kako se razvijajo identitetni položaji in stadiji psihosocialnega razvoja, če zastavimo raziskavo longitudinalno, ipd.

UPORABLJENA LITERATURA

- Ackermann, N.W. (1966). *Psihodinamika porodičnog života*. Titograd: Grafički zavod.
- Adams, G.R. (1985). Family correlates of female adolescents' ego-development. *Journal of Adolescence*, 8, 69-82.
- Adams, G.R. (1994). Revised classification criteria for Extended Objective Measure of Ego Identity Status: a rejoinder. *Journal of Adolescence*, 17, 551-556.
- Adams, G.R., Bennion, L. in Huh, K. (1989). *Objective measure of ego identity status: A reference manual*. Unpublished manuscript. Utah State
- Adams, G.R. in Fitch, S.A. (1982). Ego stage and identity status development: A cross-sequential analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(3), 574-583.
- Adams, G.R., Gullotta, T.P. in Markstrom-Adams, C. (1994). *Adolescent life experiences*. Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company.
- Archer, S.L. (1992). Feminist's Approach to Identity. V G.R. Adams, T.P. Gullotta in R. Montemayor (ur.), *Adolescent Identity Formation* (s.25-49). London: Sage Publications.
- Archer, S.L., Marcia, J.E. (1993). Identity status in late adolescents: scoring criteria. V J. E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer in J.L. Orlofsky (ur.), *Ego Identity* (s.205-240). New York: Springer-Verlag.
- Barnes, P.(ur.) (1995). *Personal, social and emotional development of children*. Cambridge: Blackwell.
- Bartle-Haring, S. (1997). The relationship among parent-differentiation, sex role orientation and identity development in late adolescence and early adulthood. *Journal of Adolescence*, 20, 553-565.
- Beavers, W.R. (1976). Theoretical basis for family evaluation. V J.M. Lewis, W.R. Beavers, J.T. Gossett in V.O. Philips (ur.), *No single thread* (s.46-82). New York: Brunner/Mazel, Publishers.

- Beavers, W.R. in Hamson, R.B. (1993). Measuring family competence: The Beavers systems model. V F. Walsh (ur.), *Normal family processes* (s. 73-103). London: The Guilford Press.
- Bell, D.C. in Bell, L.G. (1983). Parental validation and support in the development of adolescent daughters. V H.D. Grotevant in C.R. Cooper (ur.), *Adolescent development in the family: New directions for child development* (s. 27-42). San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers.
- Benson, M.J., Curtner-Smith, M.E., Collins, W.A. in Keith, T.Z. (1995). The structure of family perceptions among adolescents and their parents: Individual satisfaction factors and family system factors. *Family Process*, 34, 323-336.
- Bourne, E. (1978a). The State of Research on Ego Identity: A Review and Appraisal. Part 1. *Journal of Youth and Adolescence*, 3, 223-251.
- Bourne, E. (1978b). The State of Research on Ego Identity: A Review and Appraisal. Part 2. *Journal of Youth and Adolescence*, 4, 371-392.
- Bouwkamp, R. (1995). Centralni pojmi družinskega sistema in odnosov. V: V., Velikonja, J., Grgurevič, B., Žemva, (ur), *Izkustvena družinska terapija - teorija in praksa v Sloveniji* (s. 17-24). Ljubljana: Quatro d.o.o.
- Brajša, P. (1985). *Se da živet v dvoje ?*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Brajša, P. (1990). *Drugčiji pogled na brak i obitelj*. Zagreb: Globus.
- Brečko, D. (1998). *Kako se odrasli spreminjamo?* Socialna komunikacija in osebnostni razvoj. Radovljica: Didakta.
- Byng-Hall, J. (1982). Dysfuctions of Feeling: Experiential Life of the Family. V: A., Bentovim, G.G., Barnes, A., Cooklin (ur), *Family Therapy*, Vol.1 (s. 111-130). London: Academic Press.
- Burnham, J.B. (1993). *Family Therapy*. London: Routledge.
- Campbell, D. (1982). Adolescence in Families. V: A. Bentovim, G.G., Barnes, A., Cooklin (ur.), *Family Therapy*, Vol. 2 (s. 337-352). London: Academic Press.
- Campbell, E., Adams, G.R. in Dobson, W.R. (1984). Familial correlates of identity formation in late adolescence: A study of the predictive utility of connestedness and individuality in family relations. *Journal of Youth and Adolescence*, 13(6), 509-525.

- Coleman, J.C. (1978). Current Contradictions in Adolescent Theory. *Journal of Youth and Adolescence*, 1, 1-13.
- Coleman, J.C. (1980). *The nature of Adolescence*. London. New York: Methuen.
- Coleman, J.C., Hendry, J.C. (1990). *The nature of adolescence*. London: Routledge.
- Constantinople, A.(1969). An Eriksonian measure of personality development in college students. *Developmental Psychology*, 1(4), 357-372.
- Cohen, B.H. (1996). *Explaining psychological statistics*. London: Brooks/Cole Publishing Company.
- Cooper, C.R., Grotevant, H.D. (1987). Gender Issues in the Interface of Family Experience and Adolescent' Friendship and Dating Identity. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(3), 247-264.
- Cooper, C.R., Grotevant, H.D. in Condon, S.M. (1983). Individuality and connectedness in the family as a context for adolescent identity formation and role- taking skill. V H.D. Grotevant in C.R. Cooper (ur.), *Adolescent development in the family: New directions for child development* (s. 43-60). San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers.
- Côté, J.E., Levine, C. (1988a). A Critical Examination of the Ego Identity Status Paradigm. *Developmental Review*, 2,147-184.
- Côté, J.E., Levine, C. (1988b). On Critiquing the Identity Status Paradigm: A rejoinder to Waterman. *Developmental Review*, 3, 209-218.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (1990). *Osnovni teoretični problemi svetovalnega dela z družinami*. Ljubljana: Univerza E. Kardelja v Ljubljani, VŠSD.
- Čačinovič Vogrinčič, G.(1992). *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.
- Čačinovič Vogrinčič, G.(1993). Oče - pravica do stvarnosti. Časopis za kritiko znanosti, 162-163, 23-29.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (1998). *Psihologija družine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Daly, K.J. (1995). Reshaping fatherhood: finding the models. V: W. Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (s. 21-40). London: Sage publications, inc.

- Dare, C. (1982). *The Ampty Nest: Families with older Adolescents and the Models of Family Therapy*. V: A. Bentovim, G.G. Barnes, A. Cooklin (ur.), *Family Therapy*, Vol. 2 (s. 353-360). London: Academic Press.
- Dekovic, M., Noom, M.J. in Meeus, W. (1997). Expectations regarding development during adolescence: Parental and adolescent perceptions. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 253- 266.
- Dictionary of Psychology* (1977). London: Penguin books.
- Doherty, W.J., Kouneski, E.F., Erickson, M.F. (1998). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 2, 277-292.
- Elium, J. in Elium, D. (2001). *Vzgoja hčera: vloga staršev v razvoju zdrave ženske*. Ljubljana: Orbis.
- Epstein, N.B., Bishop, D., Ryan, C., Miller, I. in Keitner, G. (1993). The Mc Master model: View of healthy family functioning. V F. Walsh (ur.), *Normal Family processes* (s. 138-160). New York: The Guilford Press.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E.H. (1980). *Identity and the Life Cycle*. New York: W.W. Norton & Company.
- Eysenck, M. (ur.) (1998). *Psychology*. London: Longman.
- Fisher, L., Kokes, R.F., Ransom, D.C., Phillips, S.L. in Rudd, P. (1985). Alternative strategies for creating "relational" family data. *Family Process*, 24, 213-224.
- Fisher, L. in Ransom, D.C. (1995). An empirically derived typology of families: I. Relationships with adult health. *Family Process*, 34, 161-182.
- Frykman, J. (1996). Prostor za moškega. V: G. Bergstrand (ur.). *Prostori moškosti*, s. 160-189. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Fullinwider-Bush, N. in Jacobvitz, D.B. (1993). The transition to young adulthood: Generational boundary dissolution and female identity development. *Family Process*, 32, 87-103.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Cambridge: Harvard University Press.

- Grotevant, H.D. (1992). Assigned and chosen identity components: A process perspective on their integration V: G.R. Adams, T.P. Gullotta in R. Montemayor (ur.), *Adolescent identity formation* (s.73-90). London: Sage publications, inc.
- Grotevant, H.D. in Cooper, C.R. (1985). Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence. *Child development*, 56, 415-428.
- Hawkins, A.J., Christiansen, S.L. Sargent, K.P. in Hill, E.J. (1995). Rethinking fathers' involvement in child care: a developmental perspective. V: W Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (s.41-56). London: Sage publications, inc.
- Ihinger-Tallman, M., Pasley, K. in Buehler, C. (1995). Developing a middle-range theory of father involvement postdivorce. V: W. Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (s. 57-77). London: Sage publications, inc.
- Jones, R.M., Akers, J.F., White, J.M. (1994). Revised classification criteria for the Extended Objective Measure of Ego Identity Status (EOMEIS). *Journal of Adolescence*, 17, 533-549.
- Josselson, R.(1987). *Finding herself*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Kantor, D., Lehr, W. (1975). *Inside the Family*. San Francisco: Jossey – Bass Publishers.
- Kapor-Stanulović, N. (1988). *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Saznanja.
- Knudson-Martin, C. (2000). Gender, family competence, and psychosocial symptoms. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23, 317-328.
- Kobal, D. (2000). *Temeljni vidiki samopodobe*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Kobal Palčič, D. (1995). Pojmovanja o strukturi samopodobe v mladostništvu. *Anthropos*, 1-2, 54-64.
- Kovačev, A.N. (1995). Identiteta kot integracija temeljnih določil človekovega bistva. *Anthropos*, 3-4,117-133.
- Kroger, J. (1986). The relative importance of identity status interview components: Replication and extension. *Journal of Adolescence*, 9, 337-354.

- Krstić, D. (1991). *Psihološki rečnik*. Beograd: Savremena administracija.
- L'Abate, L. (1994). *Family Evaluation*. London: Sage Publications.
- L'Abate, L. (1997). *The Self in the Family, A Classification of Personality, Criminality and Psychopathology*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Lamovec, T. (1991). *Spretnosti v medosebnih odnosih*. Ljubljana: Zavod RS za produktivnost dela.
- Lamovec, T. (1994). *Psihodiagnostika osebnosti 2*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut filozofske fakultete.
- Lewis, J.M. (1989). *The birth of the family. An empirical inquiry*. New York: Brunner/Mazel, inc.
- Lewis, J.M., Beavers, W.R., Gossett, J.T., Phillips, V.A. (1976). *No Single Thread. Psychological Health in Family Systems*. New York: Brunner/Mazel.
- Lojk, L. (1979). *Eysenckov osebnostni vprašalnik (Priročnik)*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Ložar, B. (1996). *Študentje v R Sloveniji, Vpis na dodiplomski študij 1995/96; Rezultati raziskovanj, št. 665*. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Marcia, J.E. (1966). Development and Validation of Ego-Identity Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 551-558.
- Marcia, J.E. (1980). Identity in Adolescence . V: J. Adelson (ur), *Handbook of Adolescent Psychology* (s.159-187). New York: John Wiley and Sons.
- Marcia, J.E. (1993a). The ego identity status approach to ego identity. V J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer in J.L. Orlofsky (ur.), *Ego identity* (s.3-21). New York: Springer-Verlag.
- Marcia, J.E. (1993b). The status of the statuses: Research review. V J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer in J.L. Orlofsky (ur.), *Ego Identity* (s.22-41). New York: Springer-Verlag.
- Marsiglio, W. (1995). Fatherhood scholarship: an overview and agenda for the future. V W. Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (s.1-20). London: Sage publications, inc.
- Matteson, D.R. (1993). Differences Within and Between Genders: A Challenge to the Theory. V J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R.

- Matteson, S.L. Archer in J.L. Orlofsky (ur.), *Ego Identity* (s. 69-110). New York: Springer-Verlag.
- McGoldrick, M., Heiman, M., Carter, B.(1993). The changing family life cycle. V F. Walsh (ur.), *Normal Family processes* (s. 405-443). New York: The Guilford Press.
- Meeus, W. (1996). Studies on identity development in adolescence: An overview of research and some new data. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 569-598.
- Meilman, P.W. (1979). Cross-sectional age changes in ego identity status during adolescence. *Developmental Psychology*, 15(2), 230-231.
- Minton, C., Pasley, K. (1996). Fathers' Parenting Role Identity and Father Involvement. *Journal of family issues*, 17,1, 26-45.
- Minuchin, S. (1974). *Families & Family Therapy*. London: Tavistock Publications.
- Musek, J. (1982). *Osebnost*. Ljubljana: DDU Univerzum.
- Musek, J. (1995). *Ljubezen, družina, vrednote*. Ljubljana: Educy.
- Muuss, R.E. (1996). *Theories of adolescence* (6th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Nastran Ule, M. (1992). *Socialna psihologija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Nastran Ule, M. (2000). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Noller, P., Callan, V. (1991). *The Adolescent in the Family*. London: Routledge.
- Norušis, M.J. (1994). *SPSS advanced statistics*. Chicago: SPSS inc.
- Ochse, R. in Plug, C. (1986). Cross-cultural investigation of the validity of Erikson's theory of personality development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1240-1252.
- Olson, D.H., McCubbin, H.I., Barnes, H.L., Muxen, M.J., Larsen, A.S., Wilson, M.A. (1989). *Families, What Makes them Work*. London: Sage Publications.
- Orlofsky, J.L. (1978). The relationship between intimacy status and antecedent personality components. *Adolescence*, 13(51), 419-441.

- Orlofsky, J.L. (1993). Intimacy Status: Theory and Research. V J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer in J.L. Orlofsky (ur.), *Ego identity* (s. 111- 136). New York: Springer-Verlag.
- Orlofsky, J.L., Marcia, J.E., Lesser, I.M. (1973). Ego identity Status and the Intimacy Versus Isolation Crisis of Young Adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 211-219.
- Patterson, S.J., Sochting, I., Marcia, J.E. (1992). The Inner Space and Beyond: Women and Identity. V G.R. Adams, T.P. Gullotta, R. Montemayor (ur), *Adolescent Identity Formation* (s. 9-24). London: Sage Publications.
- Paulson, S.E. in Spota, C.L. (1996). Patterns of parenting during adolescence: Perceptions of adolescents and parents. *Adolescence*, 31, 369-381.
- Peers, I.S. (1996). *Statistical analysis for education & psychology researchers*. London: Falmer Press.
- Petzold, M.(1996). The psychological definition of "the family". V M. Cusinato (ur.), *Research on family resources and needs across the world* (s. 25-44). Milano: LED.
- Piotrkowski, C.S., Hughes, D. (1993). Dual-earner families in context. V F. Walsh (ur.), *Normal family processes* (s.185-207). London: The Guilford Press.
- Poljšak Škraban, O. (1996). *Vloga družine v razvoju in oblikovanju identitete mladostnikov v pozni adolescenci*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Poljšak Škraban, O. (1997). Oblikovanje in razvoj identitetnih statusov pri študentih socialne pedagogike. *Socialna pedagogika*, 1(1), 45- 60.
- Poljšak Škraban, O., Dekleva, B. (1997). Vloga družine v oblikovanju in razvoju identitete. *Socialna pedagogika*, 1(2), 25- 46.
- Poljšak Škraban, O.(2001). Očetovstvo in razvoj očetovske identitete. *Socialna pedagogika*, 5(4), 413- 422.
- Powers, S.I., Hauser, S.T., Schwartz, J.M., Noam, G.G. in Jacobson, A.M. (1983). Adolescent ego development and family interaction: A structural-developmental perspective. V H.D. Grotevant in C.R. Cooper (ur.), *Adolescent development in the family* (s. 5-25). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

- Publication Manual of the American Psychological Association* (1994). Washington DC: American Psychological Association.
- Satir, V. (1995). *Družina za naš čas*. Ljubljana: CZ.
- Scabini, E., Marta, E. (1996). Family with late adolescents: social and family topics. V M. Cusinato (ur.), *Research on family resources and needs across the world* (s. 177-197). Milano: LED.
- Skygger, R. (1982). Frameworks for Viewing the Family as a System. V: A. Bentovim, G.G. Barnes, A. Cooklin (ur.), *Family Therapy*, Vol.1. (s. 3-36). London: Academic Press.
- Skygger, R., Cleese, J. (1994). *Družine in kako v njih preživeti*. Ljubljana: Tangram.
- Statistični letopis* (2000). Ljubljana: Statistični urad R Slovenije.
- Stryker, S. (1982). Identity salience and role performance: The relevance of symbolic interaction theory for family research. V M. Rosenberg in H.B. Kaplan(ur.), *Social psychology of the self-concept* (s. 200-208). Arlington Heights: Harlan Davidson, inc.
- Šinigoj Batistič, I. (1995). *Identitetni in emocionalni razvoj v adolescenci*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, oddelek za psihologijo.
- Tomori, M. (1989). *Klic po očetu*. Ljubljana: CZ.
- Tomori, M. (1994). *Knjiga o družini*. Ljubljana: EWO.
- Ule, M., Miheljak, V. (1995). *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
- Ule Nastran, M., Rener, T., Miheljak, V., Kurdija, S., Mencin Čeplak, M. (1996). *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad RS za mladino in Zavod RS za šolstvo.
- Valde, G.A. (1996). Identity Closure: A fifth identity status. *Journal of Genetic Psychology*, 157(3), 245-254.
- Walsh F. (1993). Conceptualization of normal family processes. V F. Walsh (ur.) *Normal Family Processes* (s. 3-69). London: The Guilford Press.
- Waterman, A.S. (1985). Identity in the context of adolescent psychology. V A.S. Waterman (ur.), *Identity in Adolescence: Processes and contents*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

- Waterman, A.S. (1993). Developmental perspectives on identity formation: From adolescence to adulthood. V J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer in J.L. Orlofsky (ur.), *Ego Identity* (s. 42-68). New York: Springer-Verlag.
- Waterman, A.S., Archer, S.L. (1993). Identity status during the adult years: scoring criteria. V J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer in J.L. Orlofsky (ur.), *Ego Identity* (s. 241-272). New York: Springer-Verlag.
- Waterman, C.K., Waterman, A.S. (1975). Fathers and Sons: A Study of Ego Identity Across Two Generations. *Journal of Youth and Adolescence*, 4, 331-338.
- Wessman, A.E. in Ricks, D.F. (1966). *Mood and Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston, inc.
- Whitbourne, S.K., Zuschlag, M.K., Elliot, L.B. in Waterman, A.S. (1992). Psychosocial development in adulthood: A 22-year sequential study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63 (2), 260-271.
- Zupančič, M. (1993). Razvojne naloge mladostnika in institucionalno izobraževanje. *Psihološka obzorja*, 2 (3-4), 207-213.
- Zupančič, M. (1996). *Izbrane teme iz predmeta Razvojna psihologija 2*. Ljubljana: Oddelek za psihologijo pri Filozofski fakulteti v Ljubljani.

PRILOGE

PRILOGA 1a

VPRAŠALNIK O DRUŽINI

MLADOSTNICA

Vprašanja na naslednjih straneh se nanašajo na tvoje doživljanje odnosov in izkušenj s starši v času otroštva in mladostništva. Vprašanja dobro preberi in pod vsakim vprašanjem obkroži številko (od 1 do 5), ki najbolje označuje tvoje doživljanje. Številke pod katerimi ni razlage, pomenijo vmesne stopnje med obema sosednjima postavkama.

Prvi del vprašanja se nanaša na obdobje otroštva, drugo pa na mladostništvo. Na ta del vprašanja odgovoriš tako, da obkrožiš številko predvidenega odgovora (od 1 do 5) in če se da opišeš, v čem je bilo drugače.

V vprašalniku ni pravih in nepravilnih odgovorov, pomembno je tvoje doživljanje.

NASLEDNJA VPRAŠANJA SE NANAŠAJO NA TO, KAKO SI TI DOŽIVLJAL(A) TVOJO MAMO IN NJENO RAVNANJE V VLOGI MATERE V ČASU TVOJEGA OTROŠTVA IN MLADOSTNIŠTVA.

1. Kaj meniš, v kolikšni meri je bila v vlogi matere, tvoja mama zaskrbljena glede tebe, v otroštvu ?

1	2	3	4	5
komaj kaj zaskrbljena ali nezaskrbljena		zmerno zaskrbljena		skrajno zaskrbljena

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

2. V kolikšni meri je tvoja mama prepoznala tvoje potrebe, ki si jih imel(a) kot otrok ?

1	2	3	4	5
zelo dobro		srednje		zelo slabo

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

3. V kolikšni meri je tvoja mama zadovoljevala tvoje potrebe v otroštvu ?

1	2	3	4	5
v glavnem jih je zadovoljila	pogosto jih je zadovoljila	včasih jih je zadovoljila	redkokdaj jih je zadovoljila	v glavnem jih ni zadovoljila

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

4. Koliko blizu sta si bila(i) z materjo, ko si bil(a) še otrok ?

1	2	3	4	5
zelo blizu		srednje blizu		oddaljena(i)

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

5. V kolikšni meri se ti je v otroštvu mama vsiljevala in te ovirala v samostojnosti?

1	2	3	4	5
komaj kaj ali nič		srednje		močno

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

6. Koliko je bila tvoja mama, v tvojem otroštvu, zadovoljna s seboj v vlogi matere?

1	2	3	4	5
zelo zadovoljna		srednje zadovoljna		zelo nezadovoljna

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

NASLEDNJA VPRAŠANJA SE NANAŠAJO NA TO, KAKO SI TI DOŽIVLJAL(A) TVOJEGA OČETA IN NJEGOVO RAVNANJE V VLOGI OČETA V ČASU TVOJEGA OTROŠTVA IN MLADOSTNIŠTVA.

1. Kaj meniš, v kolikšni meri je bil v vlogi očeta, tvoj oče zaskrbljen glede tebe, v otroštvu ?

1	2	3	4	5
komaj kaj zaskrbljen ali nezaskrbljen		zmerno zaskrbljen		skrajno zaskrbljen

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

2. V kolikšni meri je tvoj oče prepoznal tvoje potrebe, ki si jih imel(a) kot otrok?

1	2	3	4	5
zelo dobro		srednje		zelo slabo

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

3. V kolikšni meri je tvoj oče zadovoljeval tvoje potrebe v otroštvu ?

1	2	3	4	5
v glavnem jih je zadovoljil	pogosto jih je zadovoljil	včasih jih je zadovoljil	redkokdaj jih je zadovoljil	v glavnem jih ni zadovoljil

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

4. Koliko blizu sta si bila z očetom, ko si bil(a) še otrok ?

1	2	3	4	5
zelo blizu		srednje blizu		oddaljena

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

5. V kolikšni meri se ti je v otroštvu oče vsiljeval in te oviral v samostojnosti ?

1	2	3	4	5
komaj kaj ali nič		srednje		močno

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

6. Koliko je bil tvoj oče, v tvojem otroštvu, zadovoljen s seboj v vlogi očeta?

1	2	3	4	5
zelo zadovoljen		srednje zadovoljen		zelo nezadovoljen

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkroži: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

NASLEDNJA VPRAŠANJA SE NANAŠAJO NA TVOJE DOŽIVLJANJE ODNOSOV V DRUŽINI V OBDOBJU TVOJEGA OTROŠTVA IN MLADOSTNIŠTVA.

Vprašanja dobro preberi in pred vsakim vprašanjem s križcem označi trditev, ki najbolje opisuje odnose v tvoji družini. Izberi le eno trditev. Skušaj pogledati na družino kot celoto.

1.1 Kako je potekalo odločanje v vaši družini ?

- V bistvu ni nihče odločal, pri nas se je bilo težko odločati.
- Vedno je odločal oče.
- Vedno je odločala mama.
- V večini primerov je odločal oče.
- V večini primerov je odločala mama.
- Odločal je oče, vendar je pri tem upošteval tudi materino mnenje.
- Odločala je mama, vendar je pri tem upoštevala tudi očetovo mnenje.
- Mama in oče sta odločala skupaj.

- Odločali so drugi (napiši kdo)._____

1.2 Ali imaš občutek, da sta se starša pri vzgoji dogovarjala in upoštevala drug drugega?

- Ne, eden od staršev je vedno potegnil z nami otroki (ali enim od otrok).
Napiši kdo_____
- Ne, starša se pri vzgoji nista dogovarjala in upoštevala drug drugega.
- Včasih sta se dogovarjala in upoštevala drug drugega, večinoma pa ne.
- Pogosto sta se dogovarjala in upoštevala drug drugega.
- Vedno sta se dogovarjala in upoštevala drug drugega.

2.0 V kolikšni meri ste se v vaši družini učinkovito pogajali - reševali probleme na način iskanja za vse člane družine sprejemljivih rešitev ?

- Vedno.
- Ponavadi.
- Občasno.
- Redko.
- Pogajanja v naši družini niso bila možna.

3.1 Kako ste se sporazumevali ?

- Zelo jasno.
- Večinoma jasno.
- Včasih nejasno.
- Pogosto nejasno.
- Skoraj nikoli jasno.

3.3 V kolikšni meri ste v družini prisluhnili drug drugemu ?

- Zelo dobro.
- Kar dobro.
- Srednje.
- Pogosto slabo.
- Zelo slabo.

4.1 V kolikšni meri ste odprto izražali svoja čustva ?

- Večino čustev smo izražali odprto in jasno.
- Večino čustev smo izražali odprto in jasno, vendar nam je bilo pri tem včasih nelagodno.
- Nekatera čustva smo izražali, druga pa ne.
- Večino čustev smo skrivali.
- Nismo izražali čustev.

4.2 Oceni razpoloženje in vzdušje v vaših družinskih odnosih ?

- Običajno zelo toplo in pristrčno.
- Srednje toplo in pristrčno.
- Občasno toplo in pristrčno, včasih pa hladno in zadržano.
- Srednje hladno in zadržano.
- Običajno zelo hladno in zadržano.

4.3 Oceni prisotnost nerešenih konfliktov v družini.

- Precej je bilo resnih nerešenih konfliktov v družini, kar je pomembno vplivalo na naše odnose.
- Obstajali so določeni nerešeni konflikti, ki so zmerno vplivali na odnose v družini.
- Bilo je nekaj nerešenih konfliktov, ki so včasih vplivali na družino.
- Bilo je nekaj konfliktov, brez večjega vpliva na družino.
- Malo ali nič nerešenih konfliktov.

4.4 Kako ste se vživeli in se odzivali na čustva drugih članov družine?

- Odzivali smo se občutljivo in razumevajoče.
- Kljub odporom smo se večinoma odzivali občutljivo in razumevajoče.
- Poskušali smo se odzivati občutljivo in razumevajoče, a nam pogosto ni uspelo.
- Ni bilo občutljivega in razumevajočega odziva.
- Odzivali smo se neprimerno.

5. V kolikšni meri je bil vaš dom odprt za prijatelje, v kolikšni meri ste bili člani družine povezani z ljudmi in prijatelji iz okolja ?

- Bili smo odprti in tesno povezani z okoljem.
- Bili smo dokaj odprti in precej povezani z okoljem.
- Srednje.
- Šibko.
- Skoraj nič.

6. Ali bi rad(a) karkoli dodal(a) ?

PRILOGA 1b

VPRAŠALNIK O DRUŽINI

MATI

Vprašanja na naslednjih straneh se nanašajo na vaše doživljanje odnosov in izkušenj v družini, v času otroštva in mladostništva vašega otroka- **študenta socialne pedagogike**. Vprašanja dobro preberite in pod vsakim vprašanjem obkrožite številko (od 1 do 5), ki najbolje označuje vaše doživljanje. Številke pod katerimi ni razlage, pomenijo vmesne stopnje med obema sosednjima postavkama.

Prvi del vprašanja se nanaša na obdobje otroštva, drugo pa na mladostništvo. Na ta del vprašanja odgovorite tako, da obkrožite številko predvidenega odgovora (od 1 do 5) in če se da opišete, v čem je bilo drugače.

V vprašalniku ni pravih in nepravilnih odgovorov, pomembno je vaše doživljanje.

NASLEDNJA VPRAŠANJA SE NANAŠAJO NA TO, KAKO STE DOŽIVLJALI VAŠEGA OTROKA IN KAKO STE Z NJIM RAVNALI V ČASU NJEGOVEGA OTROŠTVA IN MLADOSTNIŠTVA.

1. Kaj menite, v kolikšni meri ste bili kot mati zaskrbljeni glede vašega otroka?

1	2	3	4	5
komaj kaj zaskrbljena ali nezaskrbljena		zmerno zaskrbljena		skrajno zaskrbljena

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

2. V kolikšni meri ste prepoznali potrebe vašega otroka ?

1	2	3	4	5
zelo dobro		srednje		zelo slabo

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

3. V kolikšni meri ste zadovoljevali otrokove potrebe v obdobju otroštva?

1	2	3	4	5
v glavnem sem jih zadovoljila	pogosto sem jih zadovoljila	včasih sem jih zadovoljila	redkokdaj sem jih zadovoljila	v glavnem jih nisem zadovoljila

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

4. Koliko blizu ste si bili z vašim otrokom?

1	2	3	4	5
zelo blizu		srednje blizu		oddaljena

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače?

5. V kolikšni meri ste se v otroštvu otroku vsiljevali in ga ovirali v samostojnosti?

1	2	3	4	5
komaj kaj ali nič		srednje		močno

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

6. Koliko ste bili v vlogi matere zadovoljni s seboj?

1	2	3	4	5
zelo zadovoljna		srednje zadovoljna		zelo nezadovoljna

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

NASLEDNJA VPRAŠANJA SE NANAŠAJO NA VAŠE DOŽIVLJANJE ODNOSOV V DRUŽINI V OBDOBJU OTROŠTVA IN MLADOSTNIŠTVA VAŠEGA OTROKA.

Vprašanja dobro preberite in pred vsakim vprašanjem s križcem označite trditev, ki najboljše opisuje odnose v vaši družini. Izberite le eno trditev. Skušajte pogledati na družino kot celoto.

1.1. Kako je potekalo odločanje v vaši družini ?

- V bistvu ni nihče odločal, pri nas se je bilo težko odločati.
- Vedno je odločal mož.
- Vedno sem odločala sama.
- V večini primerov je odločal mož.
- V večini primerov sem odločala sama.
- Odločal je mož, vendar je pri tem upošteval tudi moje mnenje.
- Odločala sem sama, vendar sem pri tem upoštevala tudi možovo mnenje.
- Z možem sva odločala skupaj.

- Odločali so drugi (napišite kdo). _____

1.2. Ali imate občutek, da sta se pri vzgoji z možem dogovarjala in upoštevala drug drugega?

- Ne, eden od naju je vedno potegnil z otroci (ali enim od otrok).
Napišite kateri _____.
- Ne, starša se pri vzgoji nisva dogovarjala in upoštevala drug drugega.
- Včasih sva se dogovarjala in upoštevala drug drugega, večinoma pa ne.
- Pogosto sva se dogovarjala in upoštevala drug drugega.
- Vedno sva se dogovarjala in upoštevala drug drugega.

2.0. V kolikšni meri ste se v vaši družini učinkovito pogajali - reševali probleme na način iskanja za vse člane družine sprejemljivih rešitev ?

- Vedno.
- Ponavadi.
- Občasno.
- Redko.
- Pogajanja v naši družini niso bila možna.

3.1. Kako ste se sporazumevali ?

- Zelo jasno.
- Večinoma jasno.
- Včasih nejasno.
- Pogosto nejasno.
- Skoraj nikoli jasno.

3.3. V kolikšni meri ste v družini prisluhnili drug drugemu ?

- Zelo dobro.
- Kar dobro.
- Srednje.
- Pogosto slabo.
- Zelo slabo.

4.1. V kolikšni meri ste odprto izražali svoja čustva ?

- Večino čustev smo izražali odprto in jasno.
- Večino čustev smo izražali odprto in jasno, vendar nam je bilo pri tem včasih nelagodno.
- Nekatera čustva smo izražali, druga pa ne.
- Večino čustev smo skrivali.
- Nismo izražali čustev.

4.2. Ocenite razpoloženje in vzdušje v vaših družinskih odnosih ?

- Običajno zelo toplo in pristrčno.
- Srednje toplo in pristrčno.
- Občasno toplo in pristrčno, včasih pa hladno in zadržano.
- Srednje hladno in zadržano.
- Običajno zelo hladno in zadržano.

4.3. Ocenite prisotnost nerešenih konfliktov v družini.

- Precej je bilo resnih nerešenih konfliktov v družini, kar je pomembno vplivalo na naše odnose.
- Obstajali so določeni nerešeni konflikti, ki so zmerno vplivali na odnose v družini.
- Bilo je nekaj nerešenih konfliktov, ki so včasih vplivali na družino.
- Bilo je nekaj konfliktov, brez večjega vpliva na družino.
- Malo ali nič nerešenih konfliktov.

4.4. Kako ste se vživeli in se odzivali na čustva drugih članov družine?

- Odzivali smo se občutljivo in razumevajoče.
- Kljub odporom smo se večinoma odzivali občutljivo in razumevajoče.
- Poskušali smo se odzivati občutljivo in razumevajoče, a nam pogosto ni uspelo.
- Ni bilo občutljivega in razumevajočega odziva.
- Odzivali smo se neprimerno.

5. V kolikšni meri je bil vaš dom odprt za prijatelje, v kolikšni meri ste bili člani družine povezani z ljudmi in prijatelji iz okolja ?

- Bili smo odprti in tesno povezani z okoljem.
- Bili smo dokaj odprti in precej povezani z okoljem.
- Srednje.
- Šibko.
- Skoraj nič.

6. Ali bi radi karkoli dodali ?

PRILOGA 1c

VPRAŠALNIK O DRUŽINI

OČE

Vprašanja na naslednjih straneh se nanašajo na vaše doživljanje odnosov in izkušenj v družini, v času otroštva in mladostništva vašega otroka- **študenta socialne pedagogike**. Vprašanja dobro preberite in pod vsakim vprašanjem obkrožite številko (od 1 do 5), ki najbolje označuje vaše doživljanje. Številke pod katerimi ni razlage, pomenijo vmesne stopnje med obema sosednjima postavkama.

Prvi del vprašanja se nanaša na obdobje otroštva, drugo pa na mladostništvo. Na ta del vprašanja odgovorite tako, da obkrožite številko predvidenega odgovora (od 1 do 5) in če se da opišete, v čem je bilo drugače.

V vprašalniku ni pravih in nepravilnih odgovorov, pomembno je vaše doživljanje.

NASLEDNJA VPRAŠANJA SE NANAŠAJO NA TO, KAKO STE DOŽIVLJALI VAŠEGA OTROKA IN KAKO STE Z NJIM RAVNALI V ČASU NJEGOVEGA OTROŠTVA IN MLADOSTNIŠTVA.

1. **Kaj menite, v kolikšni meri ste bili kot oče zaskrbljeni glede vašega otroka?**

1	2	3	4	5
komaj kaj zaskrbljen ali nezaskrbljen		zmerno zaskrbljen		skrajno zaskrbljen

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

2. **V kolikšni meri ste prepoznali potrebe vašega otroka ?**

1	2	3	4	5
zelo dobro		srednje		zelo slabo

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

3. V kolikšni meri ste zadovoljevali otrokove čustvene potrebe v obdobju otroštva ?

1	2	3	4	5
v glavnem sem jih zadovoljil	pogosto sem jih zadovoljil	včasih sem jih zadovoljil	redkokdaj sem jih zadovoljil	v glavnem jih nisem zadovoljil

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

4. Koliko blizu ste si bili z vašim otrokom ?

1	2	3	4	5
zelo blizu		srednje blizu		oddaljen

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

5. V kolikšni meri ste se v otroštvu otroku vsiljevali in ga ovirali v samostojnosti?

1	2	3	4	5
komaj kaj ali nič		srednje		močno

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

6. Koliko ste bili v vlogi očeta zadovoljni s seboj?

1	2	3	4	5
zelo zadovoljen		srednje zadovoljen		zelo nezadovoljen

Kako je bilo v obdobju mladostništva ? Obkrožite: 1 2 3 4 5
V čem je bilo drugače ?

NASLEDNJA VPRAŠANJA SE NANAŠAJO NA VAŠE DOŽIVLJANJE ODNOSOV V DRUŽINI V OBDOBJU OTROŠTVA IN MLADOSTNIŠTVA VAŠEGA OTROKA.

Vprašanja dobro preberite in pred vsakim vprašanjem s križcem označite trditev, ki najboljše opisuje odnose v vaši družini. Izberite le eno trditev. Skušajte pogledati na družino kot celoto.

1.1. Kako je potekalo odločanje v vaši družini ?

- V bistvu ni nihče odločal, pri nas se je bilo težko odločati.
- Vedno sem odločal sam.
- Vedno je odločala žena.
- V večini primerov sem odločal sam.
- V večini primerov je odločala žena.
- Odločal sem sam, vendar sem pri tem upošteval tudi ženino mnenje.
- Odločala je žena, vendar je pri tem upoštevala tudi moje mnenje.
- Z ženo sva odločala skupaj.

- Odločali so drugi (napišite kdo). _____

1.2. Ali imate občutek, da sta se pri vzgoji z ženo dogovarjala in upoštevala drug drugega?

- Ne, eden od naju je vedno potegnil z otroci (ali enim od otrok).
Napišite kateri _____.
- Ne, starša se pri vzgoji nisva dogovarjala in upoštevala drug drugega.
- Včasih sva se dogovarjala in upoštevala drug drugega, večinoma pa ne.
- Pogosto sva se dogovarjala in upoštevala drug drugega.
- Vedno sva se dogovarjala in upoštevala drug drugega.

2.0. V kolikšni meri ste se v vaši družini učinkovito pogajali - reševali probleme na način iskanja za vse člane družine sprejemljivih rešitev?

- Vedno.
- Ponavadi.
- Občasno.
- Redko.
- Pogajanja v naši družini niso bila možna.

3.1. Kako ste se sporazumevali?

- Zelo jasno.
- Večinoma jasno.
- Včasih nejasno.
- Pogosto nejasno.
- Skoraj nikoli jasno.

3.3. V kolikšni meri ste v družini prisluhnili drug drugemu?

- Zelo dobro.
- Kar dobro.
- Srednje.
- Pogosto slabo.
- Zelo slabo.

4.1. V kolikšni meri ste odprto izražali svoja čustva?

- Večino čustev smo izražali odprto in jasno.
- Večino čustev smo izražali odprto in jasno, vendar nam je bilo pri tem včasih nelagodno.
- Nekatera čustva smo izražali, druga pa ne.
- Večino čustev smo skrivali.
- Nismo izražali čustev.

4.2. Ocenite razpoloženje in vzdušje v vaših družinskih odnosih?

- Običajno zelo toplo in pristrčno.
- Srednje toplo in pristrčno.
- Občasno toplo in pristrčno, včasih pa hladno in zadržano.
- Srednje hladno in zadržano.
- Običajno zelo hladno in zadržano.

4.3. Ocenite prisotnost nerešenih konfliktov v družini.

- Precej je bilo resnih nerešenih konfliktov v družini, kar je pomembno vplivalo na naše odnose.
- Obstajali so določeni nerešeni konflikti, ki so zmerno vplivali na odnose v družini.
- Bilo je nekaj nerešenih konfliktov, ki so včasih vplivali na družino.
- Bilo je nekaj konfliktov, brez večjega vpliva na družino.
- Malo ali nič nerešenih konfliktov.

4.4. Kako ste se vživeli in se odzivali na čustva drugih članov družine?

- Odzivali smo se občutljivo in razumevajoče.
- Kljub odporom smo se večinoma odzivali občutljivo in razumevajoče.
- Poskušali smo se odzivati občutljivo in razumevajoče, a nam pogosto ni uspelo.
- Ni bilo občutljivega in razumevajočega odziva.
- Odzivali smo se neprimerno.

5. V kolikšni meri je bil vaš dom odprt za prijatelje, v kolikšni meri ste bili člani družine povezani z ljudmi in prijatelji iz okolja?

- Bili smo odprti in tesno povezani z okoljem.
- Bili smo dokaj odprti in precej povezani z okoljem.
- Srednje.
- Šibko.
- Skoraj nič.

6. Ali bi radi karkoli dodali?

Priloga 2

Tabela 1: Spremenljivke in njim pripadajoče komunalitete na vprašalniku WR

spremenljivka	komunaliteta
WR101	.48322
WR103	.52426
WR104	.52603
WR105	.54224
WR106	.52298
WR107	.62272
WR109	.61895
WR110	.58431
WR111	.61431
WR113	.62008
WR115	.68565
WR116	.60248
WR117	.55365
WR120	.56940
WR121	.68780
WR122	.63213
WR123	.50807
WR124	.55858
WR125	.54977
WR126	.59459
WR127	.57856
WR128	.56676
WR129	.55871
WR130	.46124
WR131	.57502
WR132	.65491
WR133	.50075
WR134	.56559
WR135	.48024
WR136	.55532
WR137	.54976
WR138	.55957
WR139	.62385
WR140	.48981
WR141	.61714
WR142	.62348
WR143	.52374
WR144	.57851

Tabela 1: Nadaljevanje

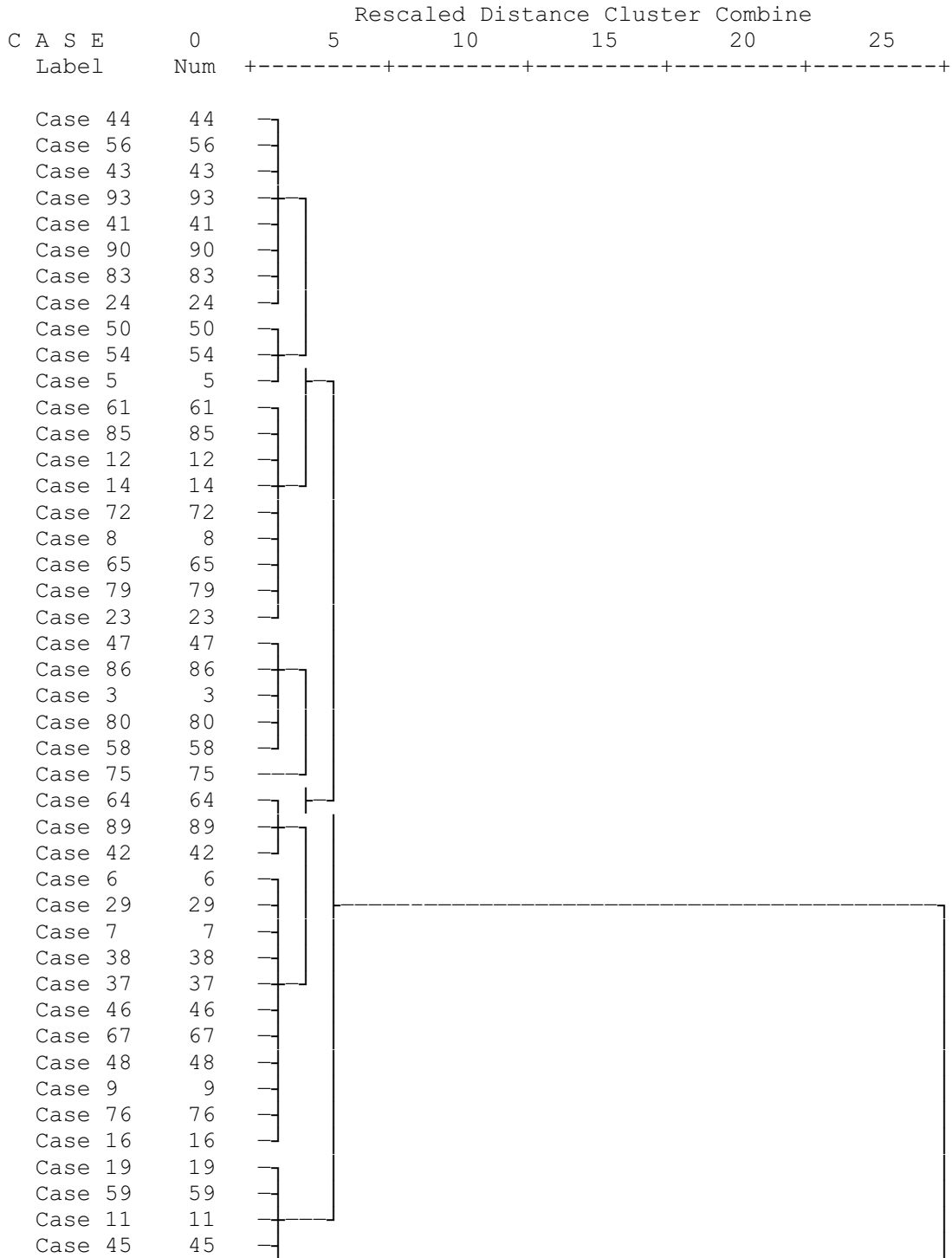
spremenljivka	komunaliteta
WR145	.61782
WR146	.58281
WR147	.58447
WR148	.51355
WR149	.65601
WR150	.51616
WR152	.52917
WR153	.50227
WR155	.55049
WR156	.51496
WR157	.54069
WR158	.60407
WR159	.47064
WR160	.58236

Tabela 2: Spremenljivke in njim pripadajoče komunalitete na vprašalniku EOMEIS-2

spremenljivka	komunaliteta
IDACH1	.75663
IDDIF1	.38648
IDFOR1	.82582
IDMOR1	.82328
INACH1	.70910
INDIF1	.69948
INFOR1	.80056
INMOR1	.73003

Priloga 3

Dendrogram 1: Razvrščanje družin v 2 skupini

Dendrogram 1: Nadaljevanje

